

Adheesioprosessi ympäristörikoksen vahingonkärsijän oikeussuojakeinona

Helsingin yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta
Prosessi- ja insolvenssioikeus
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2018
Sini Pöyry

Tiedekunta/Osasto - Fakultet/Sektion – Faculty		Laitos - Institution – Department
Oikeustieteellinen tiedekunta		
Tekijä - Författare – Author		
Sini Pöyry		
Työn nimi - Arbetets titel – Title		
Adheesioprosessi ympäristörikoksen vahingonkärsijän oikeussuojakeinona		
Oppiaine - Läroämne – Subject		
Työn laji - Arbetets art – Level	Aika - Datum – Month and year	Sivumäärä - Sidoantal – Number of pages
Pro gradu -tutkielma	toukokuu 2018	XIV+76
Tiivistelmä - Referat – Abstract		
<p>Suomalainen oikeudenkäyntimenettely perustuu separaatioperiaatteeseen, jonka mukaan rikos- ja riita-asiat käsitellään erillään omassa menettelyssään. Poikkeuksen muodostaa adheesioprosessi, jossa rikoksesta johtuva yksityisoikeudellinen vaatimus voidaan käsitellä syyteasian kanssa samassa menettelyssä. Adheesioprosessilla saavutetaan monia etuja, ja etenkin asianomistaja hyötyy siitä. Tuomioistuimella on kuitenkin mahdollisuus erottaa yksityisoikeudellinen vaatimus käsiteltäväksi erillään riita-asiasta.</p> <p>Tutkimuksessa selvitetään, minkälainen oikeussuojakeino adheesioprosessi on ympäristörikoksen vahingonkärsijöille. Tutkimuksen laajempaan teemaan ovat oikeudenmukainen oikeudenkäynti, todellinen pääsy oikeuksiin ja tuomioistuimeen sekä kollektiiviset, suurelle joukolle kuuluvat oikeudet ja niihin perustuvat vaatimukset. Tutkimuskysymykset voidaan jakaa kahteen osioon. Ensimmäisessä osiossa tulkitaan lainopin metodein adheesiota koskevia säädöksiä ja tarkastellaan sitä, millä edellytyksillä ympäristörikoksen asianomistajan vaatimukset voidaan käsitellä adheesiossa ja millä edellytyksillä syyttäjä voi ajaa niitä. Erityinen painopiste tulkinassa on lain rikosasioiden oikeudenkäynnistä 3 luvun 3 §:ssä, jonka mukaan tuomioistuin voi erottaa asiat. Tutkielman toinen osio koostuu lyhyestä empiirisestä tutkimuksesta, jonka aineistona on vuosien 2015 ja 2016 käräjäoikeuksien tuomiot rikoslain 48 luvun ympäristörikoksista. Aineistosta tutkitaan yksityishenkilöiden esittämiä yksityisoikeudellisia vaatimuksia ja esitetään tilastollisia ja sisällöllisiä tuloksia.</p> <p>Tutkimuksen kohteena on monioikeudellinen ongelma. Tutkimuksen viitekehyksen rakentamiseksi alkuluvuissa käsitellään oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä ja oikeuksiin pääsyä. Riita-asioiden oikeudenkäyntikulut ovat kasvaneet alioikeusudistuksen jälkeen huomattavasti 2000-luvulla ja kuluriski muodostaa tällä hetkellä todellisen esteen tavallisen kuluttaja-palkansaajan oikeuksiin pääsyyn. Tutkimuskohteena olevia ympäristörikoksia käsitellään tunnusmerkistöjen ja niillä aiheutettujen vahinkojen osalta. Ympäristörikosten suojeluobjekti on kollektiivinen oikeushyvä, mikä osaltaan vaikeuttaa esimerkiksi asianomistajan määrittelyä. Rikoksella aiheutetun vahingon korvaamiseksi on myös useita keinoja.</p> <p>Tutkimuksen johtopäätöksiä todetaan, että adheesioperiaatteen soveltamisalaa ei voi tulkinnan avulla laajentaa lainsäätäjän tarkoituksen vastaiseksi. Säädöksen perusteella juttujen erottamisen tarkoituksenmukaisuusharkinnassa arvioidaan lähinnä vastaajan ja tuomioistuimen näkökulmista yhteiskäsittelylle aiheutuvia haittoja ja etuja. Adheesioprosessi toimii ympäristörikoksen vahingonkärsijän kohtuullisena oikeussuojakeinona vain, jos vaatimukset ja niiden tueksi tarvittavat seikat eivät vaikeuta syyteasian ajamista. Empiirisen aineiston perusteella Suomessa esitetään melko vähän yksityisoikeudellisia vaatimuksia ympäristörikoksissa. Asianomistajien lukumäärä jää myös hyvin pieneksi: kollektiivisia massajuttuja oli aineistossa vain yksi, Talvivaara. Tutkimuksessa esitetään keinoja, joilla asianomistaja voi parantaa asemaansa voimassa olevassa adheesioprosessissa, ja keinoja, joilla oikeustilaa voisi kehittää niin, että ympäristörikoksen asianomistajien pääsy oikeuksiin helpottuisi.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords		
prosessioikeus – kollektiivinen oikeussuoja – adheesioprosessi – asianomistaja – ympäristörikos		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

Sisällys

LÄHTEET	III
1 Johdanto.....	1
1.1 Johdatus aihepiiriin	1
1.2 Tutkimuskysymykset ja metodi	2
1.3 Rakenne ja käsitteet	6
2 Pääsy oikeuksiin ja kollektiiviset vaatimukset	8
2.1 Pääsy oikeuksiin	8
2.1.1 Perusoikeutena Access to Justice	8
2.1.2 Prosessioikeuden oikeusperiaatteet ja tehtävät	12
2.1.3 Prosessikynnys ja asianajokulut	14
2.2 Kollektiivisuus ja kollektiiviset intressit.....	17
2.2.1 Sosiaalinen prosessikäsitys ja kollektiivit	17
2.2.2 Kollektiiviset intressit ja kollektiiviset ympäristövaatimukset Suomessa	19
3 Rikoslain 48 luvun ympäristörikokset ja ympäristövahingot	24
3.1 Tunnusmerkistöistä ja asianomistajasta	24
3.1.1 Ympäristörikosten tunnusmerkistöt	24
3.1.2 Ympäristörikosten asianomistaja	27
3.2 Ympäristövahingot ja niiden korvaaminen	30
4 Adheesioprosessi asianomistajan oikeussuojakeinona	36
4.1 Adheesioprosessin tausta ja periaatteet.....	36
4.1.1 Adheesion lainsäädännöllinen kehitys ja nykysäätely	36
4.1.2 Yhdistämisen edut	40
4.1.3 Yhdistämisen haitat	42
4.2 Adheesioprosessin muodot	44

4.2.1 Yksityisoikeudellisen vaatimuksen luonne	44
4.2.2 Syyttäjän velvollisuus ajaa yksityisoikeudellista vaatimusta.....	46
4.2.3 Asianomistaja ajamassa omaa asiaansa.....	50
5 Siirtyminen adheesiosta riita-asioiden menettelyyn – asianomistajan turmio?.....	51
5.1 Erottamissäädöksen tulkinta	51
5.2 Talvivaara ja erottamisratkaisu	58
5.2.1 Erottamisen perustelut käräjäoikeuden päätöksessä	58
5.2.2 Erottamisen vaikutus vaatimusten ajamiseen.....	61
5.2.3 Erillisteiden erityisongelmat	64
5.3 Välituloksia ja johtopäätöksiä adheesiosta ja juttujen erottamisesta	66
6 Adheesio ja kollektiivit vuosien 2015 ja 2016 ympäristörikostapauksissa	69
6.1 Tutkimuksen toteutus.....	69
6.2 Tuloksia vuonna 2015.....	71
6.3 Tuloksia vuonna 2016.....	72
6.4 Johtopäätöksiä.....	74
7 Lopuksi	75

LÄHTEET

Aarnio, Aulis: Mitä lainoppi on? Helsinki 1978.

Aarnio, Aulis: Laintulkinnan teoria. Helsinki 1989.

Aarnio, Aulis: Tulkinnan taito. Ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta. Helsinki 2006.

Aarnio, Aulis: Luentoja lainopillisen tutkimuksen teoriasta. Helsinki 2011.

Cappelletti, Mauro: The Judicial Process in Comparative Perspective. Oxford 1989.

Ervasti, Kaijus: Lainkäytön funktiot, Lakimies I/2002 s. 47–72.

Ervasti, Kaijus: Tuomioistuimet riitojen ratkaisijana, Defensor Legis 4/2002, s. 586–604. (Ervasti 2002a)

Ervasti, Kaijus: Riita-asiat tuomioistuimissa, teoksessa Oikeusolot 2009 Katsaus oikeudellisten instituutioiden toimintaan ja oikeuden saatavuuteen. Helsinki 2009. s. 43–64. (Ervasti 2009)

Ervasti, Kaijus: Pääkäsittelyssä ratkaistut riita-asiat ja oikeudenkäyntikulut käräjäoikeuksissa, Defensor Legis 5/2009, s. 743–760. (Ervasti 2009a)

Ervasti, Kaijus: Laki, konflikti, tuomio. Porvoo 2012.

Ervasti, Kaijus – de Godzinsky, Virve-Maria: Koettu oikeudenmukaisuus tuomioistuimissa, Lakimies 2/2014, s. 175–195.

Frände, Dan: Finsk Straffprocessrätt. Helsinki 2009.

Galanter, Marc: Why the “Haves” Come out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. Law & Society Review. Vol. 9 (1974). Ss. 95–160.

Granfelt, Otto Hjalmar: Lärobok i straffprocessrätt. Första häftet. Helsingfors 1925.

Hiltunen, Ella: Vahingon määrän osoittaminen joukkokanteissa, Edilex 2017.

Helin, Markku: Kieli oikeustodellisuuden rakentajana, Lakimies 6–7/1998, s. 1027–1036.

Jokela, Antti: Oikeudenkäynnin asianosaiset ja valmistelu, Oikeudenkäynti II, 3.uudistettu painos, Talentum verkkokirja 2012.

Jokela, Antti: Oikeudenkäynnin perusteet, periaatteet ja instituutiot, Oikeudenkäynti I, 3. uudistettu painos. Helsinki 2016.

Jokela, Antti: Rikosprosessioikeus. 5. uudistettu painos. Helsinki 2018.

Karhu, Juha: Perusoikeudet ja oikeuslähdeoppi, Lakimies 5/2003, s.789–807.

Keinänen, Anssi – Väättänen, Ulla: Empiirinen oikeustutkimus – mitä ja milloin? Edilex 2015.

Kettula, Pasi: Adheesioprosessi ja syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan korvausvaatimuksia asianomistajan oikeussuojakeinona. Turku 2006.

Kokko, Kai – Mähönen, Jukka: Yritysten ympäristövastuu, Ympäristöjuridiikka 1/2015, s. 35–73.

Korkea-aho, Emilia – Koulu, Risto, – Lindfors, Heidi: Empiiristä aineistoako insolvenssioikeuden tutkimukseen? Oikeus 4/2002, s. 353–369.

Koulu, Risto: Sosiaaliturvan muutoksenhakulautakunta lainkäyttäjänä, Helsinki 2014.

Koulu, Risto: Käsitellä vai eikö käsitellä? – käsittelykiellot oikeudenkäynnin esteinä. Helsinki 2016.

Koulu, Risto: Yhdessä vai erikseen? Kollektiivisen lainkäytön lupaus. Helsinki 2017.

Koulu, Risto – Hietanen-Kunwald, Petra – Koulu, Riikka – Lohi, Tapani – Turunen, Santtu: Yksilöllisen oikeussuojan kriisi. Oikeus 1/2018, s. 104–110.

Kumpula, Anne: Ympäristö oikeutena. Jyväskylä 2004.

Laukkanen, Sakari: Tuomarin rooli. Helsinki 1995.

Launiainen, Petri: Hyötykonfiskaatio ympäristörikoksissa, teoksessa Määttä, Tapio (toim.): Ympäristöpolitiikan ja -oikeuden vuosikirja IX 2016, s. 337–354.

Launiala, Mika: Todisteet puolesta ja vastaan – tasapuolisuusperiaate uudessa esitutkintalaissa (805/2011), Edilex 2012.

Lasola, Marjukka – Rissanen, Antti: Oikeusturvavakuutus ja julkinen oikeusapu. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 119. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki 2013.

- Lappalainen, Juha:* Vahingonkorvausvaatimuksesta rikosjutussa. Vammala 1986.
- Lindblom, Per Henrik:* Access to Justice och Domstolarnas roll i framtiden, *Lakimies* 3/2002 s. 625–633.
- Lindblom, Per Henrik:* Grupptalan I Sverige. Tukholma. 2008.
- Linna, Tuula:* Konkurssipesän vastuu ympäristövahingosta, *Lakimies* 3–4/2016, s. 373–403.
- Leppä, Arimo:* Ympäristövahinkojen sopimusperusteinen korvaaminen, teoksessa Määttä, Tapio (toim.) Ympäristöpolitiikan ja -oikeuden vuosikirja V 2011, s. 49–121.
- Leppänen, Jaakko – Weckström, Jan & Korhola, Atte:* Multiple mining impacts induce widespread changes in ecosystem dynamics in a boreal lake. Helsinki 2017. Saatavilla <https://www.nature.com/articles/s41598-017-11421-8.pdf>
- Leppänen, Tatu:* Riita-asian valmistelu todistusaineiston osalta. Vammala 1998.
- Leppänen, Tanja:* Ympäristörikokset Suomessa 2002–2007, teoksessa Määttä, Tapio (toim.): Ympäristöpolitiikan ja -oikeuden vuosikirja 2008, s. 429–442. Joensuu 2008.
- Mäntylä, Niina:* Luonnon edustajien puhevalta. Vaasa 2010.
- Määttä, Tapio:* Lainsäätäjän kunnioittamisasenne, tavoitteellinen laintulkinta ja lakien tavoitesäännökset vallitsevassa tuomarinideologiassa. Edilex 2012.
- Niemi, Johanna:* Oikeuden tekstit empiirisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Keinänen, Anssi – Kilpeläinen, Mia – Vääänen, Ulla (toim.): Empiirisen oikeustutkimuksen kokemukset, haasteet ja tulevaisuus. Itä-Suomen yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja, s. 97–118. Joensuu 2010.
- Nissinen, Matti:* Ympäristörikoksista käytännössä, *Defensor Legis* 4/2003, s. 620–639.
- Norri, Matti:* Kommentti professori Tuomas Ojasen kommenttiin ratkaisusta KKO 2004:26, *Lakimies* I/2005, s. 111–112
- Ojanen, Tuomas:* KKO 2004:26. Rakennussuojelu. Perustuslaki. Omaisuuden suoja. Perustuslain etusija. *Lakimies* 2004/5, s. 911–928.
- Pirjatanniemi, Elina:* Vihertyvä rikosoikeus – Ympäristökriminalisointien oikeutus, mahdollisuudet ja rajat. Helsinki 2005.

- Pölönen, Pasi*: Henkilötodistelu rikosprosessissa. Jyväskylä 2002.
- Raitio, Juha*: Teleologia eurooppaoikeudessa, *Oikeus* 3/2005, s. 276–297.
- Saarensola, Satu*: Oikeudenkäyntikulut ja kohtuullisuus, Helsinki 2017.
- Saranpää, Timo*: KKO:2005:19, Oikeudenkäyntimenettely–Rikosasia, *Defensor Legis* 3/2005, s. 666–674.
- Siltala, Raimo*: Oikeustieteen tutkijan itseymmärryksestä, *Lakimies* I/2002, s. 95–100.
- Suviranta Outi*: Kustannusten korvausta hallinto-oikeudesta vai vahingonkorvausta käräjä-oikeudesta? *Lakimies* 2/2005, s. 195–213.
- Tala, Jyrki*: Luottamus tuomioistuimiin – mitä se on ja tarvitaanko sitä lisää? *Lakimies* I/2002, s. 3–33.
- Tiainen, Heli – Sairinen, Rauno – Mononen, Tuija*: Talvivaaran kaivoshankkeen konfliktoituminen. Edilex 2014.
- Tirkkonen, Tauno*: Suomen rikosprosessioikeus I. Toinen uusittu painos. Porvoo 1969.
- Tirkkonen, Tauno*: Suomen siviiliprosessioikeus I. Toinen uusittu painos. Porvoo 1974.
- Tuomainen, Jouko – Särkkä, Ella*: Äkilliset ympäristövahingot ja yksityisen vahingonkäräjän asema, *Oikeus* 2013/4, s. 426–434.
- Vanamo, Marja*: Vastuu ympäristörikoksesta, *Defensor Legis* 3/2006, s. 441–459.
- Viitanen, Klaus*: Asianajopalkkiot – kilpailu vai sääntely? Helsinki 2011.
- Virolainen, Jyrki*: Lainkäyttö. Jyväskylä 1995.
- Virolainen, Jyrki – Martikainen, Petri*: Tuomion perusteleminen. Helsinki 2010.
- Virolainen, Jyrki – Pölönen, Pasi*: Rikosprosessin perusteet. Rikosprosessioikeus I. Jyväskylä 2003.
- Vuorenpää, Mikko*: Syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta uudistetussa rikosprosessissa, *Lakimies* 8/1997, s. 1250–1263.
- Vuorenpää, Mikko*: Syyttäjän menettely objektiivisuusperiaatteen ja perusoikeuksien valossa, oikeustapauskommentti, *Oikeustieto* 2001/5a.

Vuorenpää, Mikko: Syyttäjää velvoittava objektiivisuusperiaate, *Defensor Legis* 6/2003, s. 993–1008.

Vuorenpää, Mikko: Syyttäjän tehtävät, Vammala 2007.

Vuorenpää, Mikko: Asianomistajan oikeudet rikosprosessissa, 2. uudistettu painos, Viro 2012.

Wagner, Gerhard: Collective Redress – Categories of Loss and Legislative Options. *Law Quarterly Review* Vol. 127 (2011). Ss. 55–82.

Virallislähteet

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi asianosaisia ja eräiden asioiden käsittelyjärjestystä koskevien oikeudenkäymiskaaren säännösten muuttamisesta HE 12/1971 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyntikulujen korvaamista koskevien säännösten muuttamisesta HE 191/2003 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi HE 82/1995 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle ryhmäkannelaiksi ja laiksi Kuluttajavirastosta annetun lain muuttamisesta HE 154/2006 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain 48 luvun muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi HE 55/2015 vp

KM 2003:3: Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö

Komission tiedonanto 2013: Komission tiedonanto Euroopan parlamentille, neuvostolle, Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle ja alueiden komitealle. ”Kohti kollektiivisia oikeus-suojakeinoja koskevaa EU:n horisontaalista kehystä”. COM (2013) 401 final/ 11.6.2013.

Oikeudenhoidon uudistamisohjelma vuosille 2013–2015: Oikeusministeriön julkaisu 16/2013. Helsinki 2013.

OM 2004:12: Ympäristön suojele rikosoikeudellisin keinoin. Oikeusministeriön julkaisu. Helsinki 2004

OTM 2017:12: Summaaristen riita-asioiden keskittäminen. Mietintöjä ja lausuntoja

Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2014: Oikeusministeriön julkaisu 23/2015. Helsinki 2015.

Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2015: Oikeusministeriön julkaisu 10/2016. Helsinki 2016.

Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2016: Oikeusministeriön julkaisu 19/2017. Helsinki 2017.

Ympäristörikoskatsaus 2017, Suomen kansallinen ympäristörikosseurantaryhmä

Ympäristövaliokunnan lausunto 43/2006 vp

Ympäristöministeriön raportteja 23 / 2014: Toissijaisten ympäristövastuujärjestelmien kehittäminen, työryhmän mietintö

Oikeuskäytäntö

KKO 1985 II 42

KKO 1989:4

KKO 1990:13

KKO 2004:26

KKO 2005:19

KKO 2005:90

KKO 2005:120

KKO 2011:58

THO 2013:1: Turun hovioikeus 31.1.2013, R/11/2251, tuomio nro 261

VaaHO 2015:1: Vaasan hovioikeus 3.2.2015, R 14/716, tuomio nro 104782

Helsingin hovioikeus, 04.02.2016, R 15/2187, tuomio nro 104495

Rovaniemen hovioikeus 22.3.2018, R 16/915, tuomio nro 112404

Turun hovioikeus, 26.09.2017, R 16/503, tuomio nro 138625

Etelä-Karjalan kärjäoikeus, 20.11.2015, R 15/1166, tuomio nro 150067

Etelä-Karjalan kärjäoikeus, 20.10.2016, R 16/499, tuomio nro 143580

Etelä-Pohjanmaan kärjäoikeus 17.02.2015, R 15/53, tuomio nro 107375

Etelä-Pohjanmaan kärjäoikeus 02.12.2015, R 14/1908, tuomio nro 150375

Etelä-Pohjanmaan kärjäoikeus 26.04.2016, R 15/793, tuomio nro 117899

Etelä-Pohjanmaan kärjäoikeus 07.09.2016, R1 6/692, tuomio nro 135763

Etelä-Pohjanmaan kärjäoikeus 22.11.2016, R 16/1630, tuomio nro 148958

Etelä-Savon kärjäoikeus 29.01.2015, R 13/1962, tuomio nro 104768

Etelä-Savon kärjäoikeus 02.06.2015, R 14/1466, tuomio nro 124311

Etelä-Savon kärjäoikeus 09.07.2015, R 15/77, tuomio nro 129458

Etelä-Savon kärjäoikeus 01.07.2016, R 15/301, tuomio nro 127977

Etelä-Savon kärjäoikeus 16.12.2016, R 16/1375, tuomio nro 153312

Helsingin kärjäoikeus, 30.11.2015, R 15/4657, tuomio nro 151574

Helsingin kärjäoikeus, 31.06.2016, R 15/9030, tuomio nro 134505

Helsingin kärjäoikeus 08.12.2016, R 16/5956, tuomio nro 151683

Hyvinkään kärjäoikeus 30.10.2015, R 15/887, tuomio nro 146354

Hyvinkään kärjäoikeus 24.05.2016, R 16/145, tuomio nro 121229

Itä-Uudenmaan kärjäoikeus 13.05.2015, R 14/145, tuomio nro 121256

Itä-Uudenmaan kärjäoikeus 10.07.2015, R 15/244, tuomio nro 129707

Itä-Uudenmaan kärjäoikeus 03.05.2016, R 16/64, tuomio nro 119077

Itä-Uudenmaan kärjäoikeus 23.09.2016, R 16/240, tuomio nro 138811

Kainuun kärjäoikeus 01.12.2015, R 15/461, tuomio nro 152004

Kainuun kärjäoikeus 13.05.2016, R 14/714, tuomio nro 119685

Kanta-Hämeen käräjäoikeus, 16.04.2015, R 14/1298, tuomio nro 117372

Kanta-Hämeen käräjäoikeus, 28.01.2016, R 13/484, tuomio nro 104023

Kemi-Tornion käräjäoikeus, 13.01.2015, R 14/628, tuomio nro 101559

Kemi-Tornion käräjäoikeus, 12.10.2016, R 16/525, tuomio nro 142091

Keski-Pohjanmaan käräjäoikeus, 07.12.2016, R 16/407, tuomio nro 151155

Keski-Suomen käräjäoikeus 28.01.2015, R 14/2673, tuomio nro 104289

Kymenlaakson käräjäoikeus 15.12.2015, R 15/438, tuomio nro 1152026

Länsi-Uudenmaan käräjäoikeus 25.08.2015, R 15/423, tuomio nro 133911

Länsi-Uudenmaan käräjäoikeus 03.12.2015, R 15/980, tuomio nro 151667

Länsi-Uudenmaan käräjäoikeus 01.10.2015, R 15/1419, tuomio nro 140793

Länsi-Uudenmaan käräjäoikeus 12.04.2016, R 15/1630, tuomio nro 115507

Lapin käräjäoikeus 23.09.2015, R 15/93, tuomio nro 139301

Oulun käräjäoikeus 04.06.2015, R 15/1053, tuomio nro 124518

Oulun käräjäoikeus 15.03.2016, R 16/200, tuomio nro 111424

Oulun käräjäoikeus 19.08.2016, R 16/1117, tuomio nro 132727

Päijät-Hämeen käräjäoikeus 26.02.2015, R 14/2248, tuomio nro 108446

Pirkanmaan käräjäoikeus 03.03.2015, R 15/171, tuomio nro 109607

Pirkanmaan käräjäoikeus 27.10.2015, R 15/5036, tuomio nro 145679

Pirkanmaan käräjäoikeus 17.11.2015, R 15/5081, tuomio nro 149285

Pirkanmaan käräjäoikeus 18.04.2016, R 16/1022, tuomio nro 116529

Pirkanmaan käräjäoikeus 13.12.2016, R 16/2759, tuomio nro 152344

Pohjanmaan käräjäoikeus 20.02.2015, R 13/1079, tuomio nro 107836

Pohjanmaan käräjäoikeus 21.04.2015, R 15/180, tuomio nro 117615

Pohjanmaan käräjäoikeus 05.06.2015, R 15/365, tuomio nro 124369

Pohjanmaan kärjäoikeus 16.12.2016, R 16/1008, tuomio 16/152783

Pohjois-Karjalan kärjäoikeus, 08.04.2016, R 16/335, tuomio 16/114410

Pohjois-Savon kärjäoikeus 08.07.2015, R 15/360, tuomio nro 129393

Pohjois-Savon kärjäoikeus 10.07.2015, R 15/361, tuomio nro 129525

Pohjois-Savon kärjäoikeus 12.08.2015, R 15/1084, tuomio nro 131467

Pohjois-Savon kärjäoikeus 08.10.2015, R 15/1056, tuomio nro 142167

Pohjois-Savon kärjäoikeus 11.12.2015, R 15/2594, tuomio nro 154081

Pohjois-Savon kärjäoikeus 21.01.2016, R 15/2442, tuomio nro 102866

Satakunnan kärjäoikeus 21.05.2015, R 15/741, tuomio nro 121167

Satakunnan kärjäoikeus 24.11.2015, R 15/2149, tuomio nro 150734

Satakunnan kärjäoikeus 08.01.2016, R 15/1887, tuomio nro 100627

Satakunnan kärjäoikeus 25.10.2016, R 16/1586, tuomio nro 144139

Tuusulan kärjäoikeus 11.06.2015, R 14/1209, tuomio nro 125338

Tuusulan kärjäoikeus 15.04.2016, R 15/312, tuomio nro 116154

Tuusulan kärjäoikeus 08.11.2016, R 16/648, tuomio nro 146305

Vantaan kärjäoikeus 03.06.2015, R 14/2116, tuomio nro 124182

Vantaan kärjäoikeus 18.11.2015, R 15/1991, tuomio nro 149516

Vantaan kärjäoikeus 24.02.2016, R 15/2362, tuomio nro 108282

Vantaan kärjäoikeus 20.09.2016, R 15/1805, tuomio nro 140140

Varsinais-Suomen kärjäoikeus 22.04.2015, R 15/704, tuomio nro 117757

Varsinais-Suomen kärjäoikeus 05.02.2016, R 15/4426, tuomio nro 105346

Varsinais-Suomen kärjäoikeus 31.10.2016, R 16/3091, tuomio nro 145079

Ålands tingsrätt 24.06.2015, R 15/77, tuomio nro 127750

Internet-lähteet:

Adressit.com: Vesistöjen puolesta – Stop Talvivaara, https://www.adressit.com/vesistojen_puolesta_-_stop_talvivaara, vierailtu 15.4.2018.

HS 6.9.2017: Monien on vaikea hyväksyä metsänhakkuita tunnetasolla – kaupungissa jo yhden puun kaataminen voi aiheuttaa someraivon, <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000005354531.html>, vierailtu 1.10.2017.

HS 6.9.2017a: Talvivaaran kaivos muutti lähijärvet suola-altaiksi, joiden pohjat ovat kuolleet – Tutkimus paljastaa kaivostoiminnan johtaneen ”ekologiseen romahdukseen”, <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005355923.html>, vierailtu 22.3.2018.

HS 17.12.2017: Maanpakoon muuttanut Pekka Perä avautuu nyt vuosistaan Suomen sylkykuppina – rikostuomiot olivat hänen lapsilleen erityisen raskas isku: ”Se on ollut semmoinen kiusallinen, vaiettu asia”, <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000005491720.html>, vierailtu 19.4.2018

HS 22.3.2018: Talvivaaran kaivoksen perustajan tuomio koveni huomattavasti – Pekka Perä ehdolliseen vankeuteen törkeästä ympäristön turmelemisesta, <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005613514.html> vierailtu 22.3.2018.

HS 19.4.2018: Kierrätyspisteet ovat muuttuneet roskaläjiksi: Helloja, patjoja, paistinpannuja, öljykanistereita – ”Tekisi jo mieli sulkea pisteet”, sanoo HSY pahimmista paikoista, <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000005647534.html>, vierailtu 19.4.2018

Ilta-lehti 19.10.2013: Pettynyt asiakas voi olla yritykselle tuhoisa, http://www.iltalehti.fi/uutiset/2013101917625565_uu.shtml, vierailtu 15.4.2018.

Kaleva.fi 3.6.2016: Kuluttaja-asiamies harkitsee ryhmäkannetta Nokian Renkaita vastaan <http://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/kuluttaja-asiamies-harkitsee-ryhmakannetta-nokian-renkaita-vastaan/729614/> vierailtu 2.4.2018.

Kansan arvot 2014: T-Media ja Taloudellinen tiedotustoimisto, https://www.tat.fi/wp-content/uploads/2014/12/Kansan_Arvot_P%C3%A4%C3%A4raportti_2014.pdf, vierailtu 29.10.2017.

LakimiesUutiset 7.2.2014: Huono laki hiertää kuin kivi kengässä – Paremmman lainvalmistelun puolesta, <https://lakimiesuutiset.fi/huono-laki-hiertaa-kuin-kivi-kengassa-paremmann-lainvalmistelun-puolesta/>, vierailtu 21.4.2018.

Länsiväylä 12.7.2016: Keilaniemessä massiivinen työmaa: Puiden kaato kismittää asukkaita, <https://www.lansivayla.fi/artikkeli/412930-keilaniemessa-massiivinen-tyomaa-puiden-kaato-kismittaa-asukkaita>, vierailtu 29.10.2017.

Maaseudun tulevaisuus 12.01.2018: Suuri Savotta luopui kartellikanteista ja saa Stora Enson ja UPM:n oikeuskulut anteeksi, <https://www.maaseuduntulevaisuus.fi/mets%C3%A4/artikkeli-1.220758>, vierailtu 10.5.2018.

Savon Sanomat 22.9.2014: Katso aikajana Talvivaaran vaiheista 2008–2014, <https://www.savonsanomat.fi/kotimaa/Katso-aikajana-Talvivaaran-vaiheista-2008-2014/512432>, vierailtu 5.3.2018.

Stockholms fria 16.4.2010: Grupptalan mot flygbuller kan tas upp i miljödomstolen, <http://www.stockholmsfria.se/artikel/83388>, vierailtu 10.5.2018

Suomalaisen Työn Liiton tutkimus, tiedote 30.5.2017: Luonto suomalaisten suurin ylpeydenaihe, <https://suomalainentyo.fi/2017/05/30/luonto-on-suomalaisten-suurin-ylpeyden-aihe/>, vierailtu 29.10.2017.

Yle Uutiset 4.7.2009: Kallis käräjäointi oikeusturvaongelma, <https://yle.fi/uutiset/3-5277896>, vierailtu 10.5.2018.

Yle Uutiset 1.7.2011: Directa hävisi ensimmäiset oikeusjuttunsa, <https://yle.fi/uutiset/3-5384394>, vierailtu 10.5.2018.

Yle Uutiset 8.10.2015: Lännen Media: Suomen oikeushistorian ensimmäinen ryhmäkanne Volkswagenin päästöskandaalin vuoksi? <https://yle.fi/uutiset/3-8363449> vierailtu 2.4.2018.

Yle Uutiset 17.9.2016: ”Harmittaa jos tuollainen paskaruukki vie leijonanosan” – Kymmenet yksityiset maanomistajat peruneet Talvivaaran ympäristövahingon korvausvaateita <https://yle.fi/uutiset/3-9171178>, vierailtu 2.3.2018.

Yle Uutiset 17.9.2016a: Terrafame Oy vastuuseen Talvivaaran ympäristövahingoista? <https://yle.fi/uutiset/3-9171314> vierailtu 22.3.2018.

Yle Uutiset 2.6.2017: Pekka Perälle kahdeksan kuukautta ehdollista vankeutta tiedottamisrikoksista – ei halua kommentoida, <https://yle.fi/uutiset/3-9645348>, vierailtu 22.3.2018.

Yle Uutiset 9.10.2017: Pattitilanne: Ihmiset odottavat korvauksia Talvivaaran ympäristövahingoista, maksajaa ei löydy. <https://yle.fi/uutiset/3-9862208>, vierailtu 2.4.2018.

Yle Uutiset 12.12.2017: Sopusopu jäi syntymättä: Valtiokaan ei suostu korvaamaan Talvivaaran ympäristötuhoja, <https://yle.fi/uutiset/3-9970856>, vierailtu 2.4.2018.

Yle Uutiset 22.3.2018: Ympäristöoikeuden professori Talvivaarasta: ”Ehkä Suomen kaikkien aikojen pahin ympäristörikos” <https://yle.fi/uutiset/3-10127999>, vierailtu 22.3.2018.

Yle Uutiset 22.3.2018a: Rovaniemen hovioikeus tuomitsi Pekka Perän Talvivaara-jutussa törkeästä ympäristön turmelemisesta, <https://yle.fi/uutiset/3-10125912>, vierailtu 22.3.2018

1 Johdanto

1.1 Johdatus aihepiiriin

Suomalaisille luonto ja sen puhtaus esittäytyvät lähes henkiasiana. Suomalaisten yleisin mielenmaisena on erään tutkimuksen mukaan metsä ja samassa tutkimuksessa puolet suomalaisista (51 %) oli sitä mieltä, että luonto on suurin ylpeydenaiheemme.¹ Puhtaus ja ympäristöajattelu näkyvät myös käytöksessä: useimmat suomalaiset ovat kertoneet suosivansa polkupyörää ja julkista liikennettä sekä vähentäneet kulutustaan ympäristösyistä.² Vastaavasti esimerkiksi uutisoituja metsähakkuista on vaikea hyväksyä ja yksittäisten puiden kaataminen huolettaa asukkaita asuinalueilla.³ Ihmiset ovat varsin kiinnostuneita luontoympäristöstään.

Ei siis liene yllättävää, että ympäristön pilaamiseen ja ympäristölle aiheutuneisiin vahinkoihin suhtaudutaan vakavasti. Malliesimerkki ympäristövahingoista, jotka ovat saaneet suomalaiset barrikadeille, on Kainuun Sotkamon monimetallikaivos Talvivaara. Vuonna 2008 toimintansa aloittanut kaivos on aiheuttanut useita erilaisia ympäristövahinkoja hajuhaitoista lintukuolemiin ja vesistön pilaantumiseen. Kaivos saanut huomattavan medianäkyvyyden, ja sitä vastaan on perustettu jopa oma kansanliike Stop Talvivaara, joka käynnistyi vuonna 2012 perustetulla adressilla.⁴ *Kokko* on luonnehtinut Talvivaaraa Suomen kaikkien aikojen pahimmaksi ympäristörikkokseksi.⁵

Talvivaaran toiminnasta aiheutuneet ympäristövahingot ovat massiiviset. Asia on kirjoitushetkellä edennyt Rovaniemen hovioikeuteen, joka omassa ratkaisussaan tuomitsi entisen toimitusjohtajan ehdolliseen vankeusrangaistukseen törkeästä ympäristön turmelemisesta.⁶ Merkittävän tapauksesta tekee kuitenkin sen asianomistajaprofiili. Yksityisoikeudellisia

¹ Suomalaisen Työn Liiton tutkimus, tiedote 30.5.2017.

² Kansan arvot 2014.

³ Länsiväylä 12.7.2016 ja HS 6.9.2017.

⁴ Pelkästään Helsingin Sanomat on uutisoinut Talvivaara-aiheisesti lähes sata kertaa vuoden 2012 aikana, ks. Tiainen–Sairinen–Mononen 2014, s. 18. Adressin on kirjoitushetkellä allekirjoittanut 65 695 henkilöä, Adressit.com: Vesistöjen puolesta – Stop Talvivaara, vierailtu verkkosivulla 15.4.2018.

⁵ Yle Uutiset 22.3.2018. Tapaus on inspiroinut jopa elokuvan: Aleksi Salmenperän ohjaama draama Jättiläinen sai ensi-iltansa vuonna 2016 ja tv-ensi-iltansa vuonna 2018.

⁶ Rovaniemen hovioikeus 22.3.2018, tuomio 112404. Muiden vastaajien teot pysyivät hovissa perusmuotoisina ympäristön turmelemisina. Pekka Perä on osoittanut tyytymättömyyttä ja aikoo hakea valituslupaa korkeimmalta oikeudelta, HS 22.3.2018. Professori Määttä totesi Ylelle, että ”rikosprosessi on jäävuoren huippu Talvivaaran ongelmien osalta”, Yle 22.3.2018a.

vaatimuksia esitti 139 eri yksityishenkilöä ja oikeushenkilöä, vaatimuksia oli määrällisesti 142. Vaatimusten yhteenlaskettu euromäärä on 25 121 006 euroa.⁷ Rikosasian yhteydessä esitetyt yksityisoikeudelliset vaatimukset erotettiin käsiteltäväksi erikseen riita-asiana ja ne on sittemmin jätetty lepäämään tuomioistuimen päätöksellä.

Vaatimusten erottaminen sysäsi asianomistajat siviiliprosessin puolelle ja erilaisen kulusäännösten piiriin. Riita-asian ajamisen kulujen kasvu ja keskituloisten vaikea tilanne ovat olleet esillä suomalaisessa mediassa, ja oikeuskirjallisuudessa esitetään korkean kuluriskin aiheuttavan tuomioistuinten välttelyä.⁸ Vuoden 1993 alioikeusuudistuksen myötä tullut ”häviöjä maksaa”-sääntö on nostanut prosessikynnystä ja muodostaa nykyisin käytännön esteen oikeuksiin pääsyyllä. Kuluriski ja sen vaikutus käyttäytymiseen voi näkyä niin, että henkilö ei hae omia oikeuksiaan ollenkaan tai ettei hän puolusta niitä.⁹

Oikeudenkäyntikulujen kasvua on selvitetty useissa tutkimuksissa. Viitanen on vertaillut vuoden 2011 tutkimuksessaan oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tuloksia ja laskenut, että alioikeuksien menettelyuudistuksen jälkeisenä aikana 1995–2008 riita-asiain oikeudenkäyntikulut kasvoivat peräti 120–150 %.¹⁰ Vuonna 2008 käydyissä riita-asioissa 43 %:ssa tapauksista oikeudenkäynnin yhteenlasketut kulut olivat suuremmat kuin oikeudenkäynnin intressi; samana vuonna kantajan oikeudenkäyntikuluvaatimusten mediaani oli 6 543 euroa ja vastaajan kuluvaatimusten mediaani oli 5 554 euroa.¹¹ Ei siis liene suuri yllätys, että vähäiset vaatimukset, mediaanilukujen valossa jopa tuhannet eurot, jätetään suosiolla tuomioistuinten menettelyn ulkopuolelle. Riita ja itse summa voivat kuitenkin olla kantajalleen merkittäviä, joten oikeussuojan saamisen kannalta ollaan kestävässä tilanteessa.

1.2 Tutkimuskysymykset ja metodi

Ympäristörikoksilla voidaan potentiaalisesti aiheuttaa vahinkoa useille asianomistajille. Niiden tekotavat ovat mitä moninaisempia ja potentiaalisia vahingonkärsijöitä voi olla tietyissä

⁷ Talvivaaran asianomistajien vaatimuksista tarkemmin luvussa 5.2.

⁸ Yle Uutiset 4.7.2009, Saarensola 2017, s. 1–13.

⁹ Koulu 2017, s. 103. Jälkimmäisessä tapauksessa ei esimerkiksi riitauteta vahvemman vastapuolen vaatimuksia, koska se tuo kustannuksia ja kasvattaa taloudellista riskiä, Koulu 2017, s. 103.

¹⁰ Viitanen 2011, s. 141. Oikeudenkäyntikulujen kasvuun on vaikuttanut esimerkiksi arvonlisäverovelvollisuus, joka ulotettiin vuonna 1994 koskemaan oikeudellisia asiantuntijapalveluita, ja vuoden 1993 menettelyuudistus, joka toi preklusion ja suullisen valmistelun, pidensi oikeudenkäyntejä ja uudisti kulusäännöt, ks. Viitanen 2011, s. 143–171.

¹¹ Ervasti 2009, s. 49–50.

tilanteissa jopa satoja. Näkökulmana tässä tutkimuksessa on tällainen suurten joukkojen pääsy oikeuksiin eli kollektiivinen oikeussuoja. Kollektiivisten vaatimusten tyyppitapauksissa korvattava vahinko on yksittäisissä tapauksissa jopa verrattain pieni ja ne ovat yksinään prosessikelvottomia¹², kun otetaan huomioon edellä esitetyt prosessaamisen kokonaiskulut ja henkinen prosessikynnys. Malliesimerkki suuresta määrästä asianomistajia yhdessä ympäristörikosjutussa on nimenomaan Talvivaara-tapaus, jossa oli esitetty 142 korvausvaatimusta. Talvivaara-tapaus on tämän tutkimuksen innoittaja.

Oikeusjärjestyksemme perustuu separaatioperiaatteen mukaiseen prosessilajien kahtiajakoon: siviiliprosessi ja rikosprosessi käsitellään eri järjestyksessä ja erillään. Poikkeuksen muodostaa adheesioprosessi, jossa rikoksesta johtuva yksityisoikeudellinen vaatimus voidaan käsitellä samassa menettelyssä. Yhdistetystä menettelystä säädetään laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa (689/1997, jäljempänä ROL). Adheesiomenettelyllä saavutetaan useita hyötyjä kaikkien asianosaisten näkökulmasta, mutta siitä voi olla haittaa. Tuomioistuimien voikin ROL 3:3:n nojalla erottaa yksityisoikeudelliset vaatimukset omaksi prosessikseen. Säädös ei kuitenkaan itse määrittele kriteerejä erottamiselle ja lainvalmisteluaineisto on suppea.

Tutkimuksen voi jakaa kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa tutkimustehtävänä on selvittää, millä edellytyksillä adheesioprosessissa voidaan käsitellä ympäristörikoksesta johtuva vahingonkorvaus. Tutkimuskysymyksenä on, miten tulkitaan ROL 3 luvun 1 §:ä vaatimuksen ajamisesta syyteasian yhteydessä ja ROL 3 luvun 9 §:ä syyttäjän virkavelvollisuudesta ajaa siviilivaadetta, ja miten niiden tulkinta vaikuttaa tutkimuksen keskiössä olevan vahingonkärsijän asemaan – minkälaiset mahdollisuudet nykylainsäädäntö antaa suurelle joukolle ympäristörikoksen vahingonkärsijöitä? Tutkimuksen keskeisimpänä tehtävänä on selvittää, miten asioiden erottamista koskevaa ROL 3 luvun 3 §:ä tulkitaan, koska säädös itsessään ei sisällä mitään kriteerejä.

¹² Termi prosessikelvoton on sinänsä vakiintumaton, mutta sen voidaan katsoa tarkoittavan sellaista vaatimusta, jonka intressi on vähäinen, ja pienikin riski häviöstä ja sitä myöten oikeudenkäyntikuluista, johtaa siihen, ettei intressiä ei ole realistista viedä oikeudenkäyntiin, ks. HE 154/2006, s.10, jossa esitellään Ruotsin ryhmäoikeudenkäyntilain esitöiden esittämää prosessikelvottomien vaatimusten jakoa kolmeen kategoriaan: yksilöllisesti prosessikelpoiset, ei-yksilöllisesti prosessikelpoiset ja prosessikelvottomat vaatimukset. Kyseessä ei siis ole vaatimus, joka olisi muodollisesti vireillepanokelvoton.

Vastauksia kysymyksiin haetaan lainopillisin keinoin. Tutkimusmetodi painottuu käytännölliseen lainoppiin, jonka avulla tehdään tulkintaa ja tulkintasuosituksia, sekä tutkitaan ja punnitaan oikeusperiaatteita.¹³ Tutkimuksen tarkoitus on tuottaa *de lege lata* -tulkintasuosituksia tällä hetkellä voimassa olevista säädöksistä niin, että ne suojaisivat omissa rajoissaan myös kollektiivisia vaatimuksia ja vaatimusten asianosaisia. Tutkimuksessa pyritään tuottamaan *de lege ferenda* -ehdotuksia, joilla asianomistaja-kollektiivien oikeuksiin pääsyä voitaisiin tehostaa.¹⁴ Oikeustieteellinen tutkimus perustuu vahvasti traditioon ja käsitykseen siitä, että traditiota tulee kannatella. Lainopin pitkän aikavälin tavoitteeksi on katsottu konsensus oikeudellisessa yhteisössä.¹⁵ Tutkimuksessa seurataan ja koetellaan oikeuskirjallisuudesta välittyvää traditiota, ja sen päälle rakennetaan vähän omaa.¹⁶ Tutkimuskysymyksien ollessa vahvasti sidoksissa kansalliseen lainsäädäntöön jäävät kansainväliset lähteet vähemmälle.

Osana analyysia käytetään suomalaisessa oikeuskäytännössä isoa ja näkyvää erottamisratkaisua Talvivaaran rikosoikeudenkäynnissä. Vaikka ratkaisu on käräjäoikeuden tekemä, eikä sillä ole sellaista painoarvoa tai ohjausvaikutusta kuin korkeimman oikeuden ratkaisulla, se on merkittävä ja ainutlaatuinen Suomessa omassa ryhmässään vahingonkärsijöiden kannalta. Talvivaara-tapauksen aineistoa tullaan esittelemään ja käyttämään esimerkkinä pitkin koko tutkimusta. Aineistoon kuuluu kaikki asiassa esitetyt yksityisoikeudelliset vaatimukset, jotka Kainuun käräjäoikeus ystävällisesti kokosi ja toimitti. Asiaa hoitava käräjätuomari vastasi myös kärsivällisesti kysymyksiin, minkä vuoksi haluaisin kiittää häntä erityisesti.

Tutkimusta varten Talvivaara-tapauksen vaatimukset on käyty yksittäin läpi ja järjestetty aineistoksi. Vaatimukset on luokiteltu kahteen ryhmään: voimassa olevat ja erottamisen jälkeen peruutetut vaatimukset. Molempien ryhmien vaatimukset, eli kaikki asiassa esitetyt vaatimukset, on luokiteltu samoilla perusteilla, ja tapauksissa on tarkasteltu:

- asianomistajan henkilöä
- onko asianomistajalla avustaja
- mikä on vaaditun korvauksen laji ja peruste
- vaaditun korvauksen määrä
- onko vaadittu jo asianajokuluja ja jos on, minkä suuruisina.

¹³ Aarnio 2011, s. 104, Siltala 2002, s. 97.

¹⁴ Aarnio 1987, s. 55.

¹⁵ Helin 1998, s. 1034–1035.

¹⁶ Helin 1998, s. 1035.

Peruutettujen vaatimusten osalta luokiteltiin suhtautuminen korvausasian erottamiseen. Voimassa olevien vaatimusten osalta luokiteltiin suhtautuminen sovitteluun ja vaatimusten kohdistuminen vastaajahenkilöihin. Luokittelun yhteydessä aineistosta on tehty joitakin yksittäisiä sisällöllisiä huomioita.

Tutkimuskohteena on ilmiö, joka liittyy useampaan eri oikeudenalaan. Sen vuoksi on tarkoituksenmukaista, että tutkimuksessa käydään läpi tarvittavia piirteitä prosessioikeudesta, rikosoikeudesta, ympäristöoikeudesta ja vahingonkorvausoikeudesta. Tarkastelun keskiössä on kuitenkin koko ajan se, miten ympäristörikoksen kärsijä pääsee oikeuksiinsa. Tutkimuksessa huomataan, että oikeusjärjestys ei ole riidaton tai täydellinen kokonaisuus, vaan järjestyksessä on paljon ristiriitoja, jotka johtuvat taustalla olevista erisuuntaisista arvoista ja niistä johdetuista tavoitteista.¹⁷ Ristiriidat nousevat etenkin monioikeudenalaisissa asioissa esille.

Tutkimuksen toisessa osassa tutkitaan sitä, miten yksityisoikeudellisia vaatimuksia käytännössä ajetaan ympäristörikosjutuissa eli rikoslain (39/1889, jäljempänä RL) 48 luvun (578/1995) ympäristörikoksissa. Tarkentavia tutkimuskysymyksiä ovat: Kuinka suurin osa vaatimuksista on luonteeltaan kollektiivisia (useita asianomistajia), kuinka usein asioissa esitetään yksityisoikeudellisia vaatimuksia ja kuinka esitetyt vaatimukset käsitellään rikosasian yhteydessä? Kysymyksiin haetaan vastausta empiirisestä aineistosta, koska pelkkä teoreettinen lähestymistapa ei pysty antamaan kokonaiskuvaa käytännön toiminnasta tuomioistuimissa eikä tyydytä tutkimuksen tiedonintressiä.¹⁸

Tutkimusaineistona on vuosien 2015 ja 2016 kaikkien Suomen kärjäoikeuksien ratkaisut ympäristörikosjutuissa. Empiirisen aineiston kokonaismäärä on lopulta 72. Tuomioita saatiin kärjäoikeuksista 39 kappaletta vuodelta 2015 ja 33 kappaletta vuodelta 2016. Aineiston tuomioiden lukumäärä ei vastaa sitä lukumäärää, joka tuomioistuinten työtilastoihin on merkitty tai sitä lukumäärää, jonka oikeusrekisterikeskus antoi.¹⁹ Osa kärjäoikeuksista ei löytänyt kaikkia pyydettyjä ratkaisuja tai ei toimittanut pyydettyjä ratkaisuja. Osa toimitetuista ratkaisuista oli jotakin muuta kuin RL 48 luvun rikoksia tai niissä ei oltu tehty pääasian

¹⁷ Saarensola 2017, s. 30.

¹⁸ Koulumäki 2017, s. 66 ja Ervasti 2009, s. 60.

¹⁹ Kappalemääräisesti tuomioita ympäristörikosjutuissa oli 52 vuonna 2015 ja 44 vuonna 2016. Luvut perustuvat julkaisuihin Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2015, Taulukko 1, s. 112 ja Tuomioistuimen työtilastoja vuodelta 2016, Taulukko 1, s. 112. Tilastojen asiamäärät on koottu tuomioistuinten tietojärjestelmistä ja osin kyselyjen pohjalta. Ministeriö laatii julkaisun hallinnolliseen tarkoitukseen. Tilastoja tuomioistuinten toiminnasta on aiemmin tuottanut Tilastokeskus, mutta tuottaminen ja julkaisu on lopetettu vuonna 2015 määrärahojen puutteen vuoksi.

ratkaisua. Tutkimuksen kokonaisaineiston oli määrä olla 96 edellä esitettyjen tilastojen perusteella, mutta tähän ei aineiston keruussa päästy.

Aineisto on itse kerätty empiirinen aineisto, eräänlainen ad hoc -aineisto siis.²⁰ Käräjäoikeudet on valittu tarkastelun kohteeksi sen vuoksi, että ne ovat ensimmäinen tuomioistuinaste vahingonkorvausasioissa ja ne antavat siten realistisimman kuvauksen siitä käytännöstä, joka vahingonkorvausasioihin liittyy.²¹ Aineisto on määrälliseltä edustavuudeltaan riittävä tämän tutkimuksen laajuuteen ja tarkoitukseen nähden. Empiirisen aineiston ja tutkimuksen toteuttamista käydään tarkemmin läpi luvussa 5.1. Tutkimus on pääosin kvantitatiivinen, ja se pyrkii vastaamaan kysymyksiin, jotka on esitetty ennen aineiston hankkimista ja sen läpikäyntiä.²² Tutkimuksessa on kvalitatiivisia piirteitä, sillä aineiston läpikäyntiin liittyy myös tutkijan oma intuitio, järkeilykyky ja yhdistämis- ja luokittamisvalmiudet, jotka tämän tutkimuksen puitteissa keskittyvät Access to Justice -teemaan.²³ Tällaisten huomioiden osalta tutkimuslöydökset eivät välttämättä ole toistettavissa.

Empiirinen aineisto palvelee paremmin sitä toimivuusarviota, joka tutkimuskysymykseen nivoutuu. Soveltuuko nykymuotoinen adheesioprosessi ympäristörikosten vahingonkorvauksiin? Tarkastelussa keskitytään yksityishenkilöihin ja heidän asemaansa, sillä heidän kohdalla taloudelliset, henkiset ja sosiaaliset prosessikynnykset ovat todellisempia kynnyksiä kuin esimerkiksi valtion tai kaupungin ollessa asianomistajana.

1.3 Rakenne ja käsitteet

Tutkimuksen luvuissa kaksi ja kolme rakennetaan se viitekehys, johon tutkimus rakentuu. Luvussa kaksi tarkastellaan lyhyesti pääsyä oikeuksiin perusoikeutena, prosessioikeuden tehtäviä ja kollektiivisia intressejä, sekä kollektiivisen oikeussuojan tilaa Suomessa. Viitekehys esitellään tutkimuskysymysten valossa ja ympäristörikoksen asianomistajan asema ja näkökulmat kulkevat sitovana elementtinä alaluvuissa. Luvussa kolme käsitellään lyhyesti

²⁰ Tyypillisiä ad hoc -aineistoja ovat esimerkiksi insolvenssioikeuden käyttämät aineistot, jotka ovat olleet suhteellisen suppeita. Aineistot ovat yleensä joko tuomioistuinkohtaisia tai juttutyyppikohtaisia. Ks. Korkea-aho–Koulu–Lindfors 2002, s. 355–356.

²¹ Ottaen huomioon tutkimuksen teeman prosessikynnyksestä ja oikeudenkäyntikulujen kasvusta, voidaan olettaa, etteivät tämäntyyppiset vaatimukset etene kovin usein hovioikeuteen. saati korkeimpaan oikeuteen. Vahingonkärsijä luovuttanee jo aiemmin. Tilastojen valossa käräjäoikeuksien ratkaisuista on valitettu hovioikeuteen noin viidenneksessä tapauksista vuonna 2001, ks. Ervasti 2002a, s. 595.

²² Keinänen–Väätänen 2015, s. 7–10.

²³ Niemi 2010, s. 105, Keinänen–Väätänen 2015, s. 11–14.

tutkimuksen kohteena olevia rikoslain 48 luvun ympäristörikoksia siitä näkökulmasta, millaisia vahinkoja niillä voidaan aiheuttaa sekä niitä keinoja, joita ympäristörikoksen vahingonkärsijällä on käytettävissä korvauksen saamiseksi, ja miten adheesioprosessi asettuu näiden keinojen välimaastoon.

Tutkimuksen neljännessä luvussa siirrytään tutkimustehtävään eli adheesioprosessiin. Liitännäisperiaatteen lainsäädäntötaustaa käydään läpi osana tulkintaratkaisujen perusteiden luomista, samoin niitä ominaisuuksia, etuja ja haittoja, joita liitännäisyys tuo itse prosessiin ja sen asianosaisille. Luvussa keskitytään sen jälkeen tulkitsemaan yhdessä käsitellyn edellytyksiä ja asianomistajan mahdollisuutta turvautua syyttäjään vaatimuksensa ajajana.

Tutkimuksen viidennessä luvussa tarkastellaan sitä, millä perusteilla ROL 3:3:n mukaan yksityisoikeudelliset vaatimukset voidaan erottaa eri prosessiin ja miten säädöstä pitäisi tulkita. Sen jälkeen käsitellään käytännön esimerkkinä Talvivaara-tapauksen erottamisratkaisun perusteluja sekä sitä, mitä asioiden erottaminen käytännössä tarkoitti jutun asianomistajille. Viidennen luvun lopussa esitetään johtopäätöksiä ja välituloksia adheesioon ja juttujen erottamiseen.

Kuudennessa luvussa tarkastellaan empiiristä aineistoa. Luvun alussa käsitellään tarkemmin tutkimuksen toteuttamistapa ja sitten esitellään tilastollisia näkökohtia kootun aineiston tuloksista ja analysoidaan saatuja tuloksia tutkimuksen viitekehyksen ja tutkimuskysymysten valossa. Viimeisessä luvussa tehdään kokoavia päätelmiä.

Tutkimuksessa käytetään jonkin verran synonyymeja. Yksityisoikeudellisista vaatimuksista puhuttaessa käytetään lyhyempiä synonyymeja kuten riita-asia tai siviilijuttu. Rikosprosessista puhuttaessa tarkoitetaan rangaistusvaatimuksen esittämistä, ja synonyymeina käytetään syytejuttua. Adheesioprosessilla tutkimuksessa tarkoitetaan menettelyä, jossa syyteasian yhteydessä käsitellään rikoksesta johtuvia yksityisoikeudellisia vaatimuksia. Tutkimuksen osikossa käytetään värittyneempää termiä ”vahingonkärsijä”, joka asiallisesti tarkoittaa ympäristörikoksen asianomistajaa. Tutkimuksessa näitä käytetään rinnakkain.

Kollektiivisen oikeuden tutkimuksen piirissä ei ole määritelty käytettäviä käsitteitä. Yläkäsitettä kollektiivinen oikeussuoja (collective redress) tullaan tässä tutkimuksessa käyttämään, kun tarkoitetaan suurten joukkojen pääsyä oikeuksiin. Kollektiivinen oikeussuoja on

määritelty toistaiseksi kollektiivisen kanteen kautta.²⁴ Kollektiivisten kanteiden osalta puhutaan ryhmäkanteesta ja joukkokanteista. Ne ovat perustavasti erilaisia. Ryhmäkanne on yksi asia ja yksi oikeudenkäynti, intressinhaltijat ovat vain ryhmän jäseniä. Joukkokanne tai joukkokanteet taas ovat joukko itsenäisiä ja erillisiä kanteita, jotka liittyvä toisiinsa.²⁵ Kollektiivista joukkoa tai joukkoon kuuluvien vähimmäismäärää ei ole kirjallisuudessa määritelty. Tässä tutkimuksessa kollektiivisilla jutuilla tarkoitetaan vähintään useiden kymmenien vaatimusten joukkoa.

2 Pääsy oikeuksiin ja kollektiiviset vaatimukset

2.1 Pääsy oikeuksiin

2.1.1 *Perusoikeutena Access to Justice*

Oikeusturvan keskeisimmät prosessiperiaatteet on institutionalisoitu kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja perustuslaissamme.²⁶ Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) artiklan 6(1) mukaan ”jokaisella on oikeus kohtuullisen ajan kuluessa oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa silloin, kun päätetään hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan”.²⁷ Artikla takaa nimenomaisen Access to Court -oikeuden, ja oikeudenmukainen oikeudenkäynti periaatteena on toteutettu ratkaisukäytännön kautta.²⁸ Vastaava yleisluontoinen määräys oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä on Yhdistyneiden Kansakuntien vuonna 1966 hyväksymän yleissopimuksen (KP-sopimus) artiklassa 14. Suomen perustuslain (731/1999) mukaan ”jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivy-

²⁴ Koulu 2017, s. 16.

²⁵ Koulu 2017, s. 34. Kollektiivisen oikeussuojan käsitteistä tarkemmin Koulu 2017, s. 33–38.

²⁶ Ervo 2005, s. 24, Ervasti 2012, s. 178–179.

²⁷ Sopimus on ratifioitu Suomessa 10.5.1990 (SopS 18–19/1990), ja se on osa valtiosisäistä oikeutta ja samassa asemassa kuin lait yleensä, Virolainen–Martikainen 2010, s. 371.

²⁸ Ervo 2005, s. 116. Ks. Oikeuksiin pääsy esimerkiksi Romaniaa koskeneessa Sabin Popescu -tapauksessa (2.3.2004).

tystä toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa, sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi” (PL 21.1 §).

Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja pääsy tuomioistuimeen ovat vahvoja lakiin kirjattuja oikeuksia. Tuomioistuinmenettely on ollut kirjattu oikeus jo paljon nykyhetkeä kauemmin, mutta oikeuksiin pääsy ei silti ole aina toteutunut. Suhtautuminen menettelyllisiin oikeuksiin on myös ollut toisenlaista aiemmin. Ajateltiin, että kunhan kansalaisilla on vähintään teoreettinen mahdollisuus nostaa kanne tuomioistuimissa, on vaatimus oikeussuojasta täytetty.²⁹ Taustalla oli *laissez faire* -valtio, sekä ajatus siitä, että valtion tehtäviin kuului vain omakätisen oikeuden estäminen, ei ihmisten auttaminen oikeuksiinsa.³⁰ Osaksi tästä syystä 1960-luvun kansalaisaktivistien piirissä Yhdysvalloissa heräsi Access to Justice -liike, joka korosti todellista oikeuksiin pääsyä.³¹

Access to Justice -liikkeen kohdalla on puhuttu aalloista ja aaltometamorfoosista, koska se voidaan nähdä ajallisesti kolmena erilaisena liikkeenä.³² Ensimmäisessä aallossa keskityttiin oikeuden saatavuuteen, mikä tarkoitti lähinnä keskittymistä valtion oikeusapuun ja yksityiseen oikeusturvavakuutukseen.³³ Aallossa keskityttiin purkamaan oikeuksiin pääsyn taloudellisia esteitä, jotta vähävaraiset kansalaisille osaisivat vaatia oikeuksiaan.³⁴ Liikkeen toinen osio, toinen aalto, liittyi oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja organisatorisiin esteisiin. Kolmas aalto sen sijaan liittyi vaihtoehtoiseen riidanratkaisuun (alternative dispute resolution, ADR) eli prosessinsisäisiin tai -ulkoisiin konfliktinratkaisumenetelmiin, joilla purettiin proseduraalisia esteitä.³⁵ Kansainvälisesti kolmas aalto on uhannut pyyhkäistä alleen kaksi edellistä, sillä se ylsi lähes kaikissa maissa oikeuspolitiikan valtavirtaan asti.³⁶

²⁹ Lindblom 2008, s. 34, Lindblom 2002, s. 629

³⁰ Koulu 2016, s. 18.

³¹ Koulu 2014, s. 81. Ervastian mukaan liike on ollut sekä yhteiskunnallinen uudistusliike että formaalia oikeustiedettä kritisoiva teoreettinen lähestymistapa, ks. Ervasti 2012, s. 174.

³² Lindblom 2008, s. 41, Koulu 2017, s. 23.

³³ Lindblom 2008, s. 41.

³⁴ Lindblom 2002, s. 630, Ervasti 2012, s. 175. Lindblomin mukaan siviiliprosessista oli tullut hintansa vuoksi vain ”yläluokan nautintoaine”, joka osaltaan johti siihen, että muutoksia oli tehtävä, Lindblom 2002, s. 629.

³⁵ Ervasti 2012, s. 175.

³⁶ Lindblom 2008, s. 41 ja Koulu 2014, s. 82, Koulu 2016, s. 43. Tämä näkyy myös esimerkiksi Suomen kohdalla siinä, että tuomioistuinsovittelusta tuli oma laki. Toisaalta kolmannen aallon kohdalla korostui myös suomalaisen oikeussuoja-ajattelun tuomioistuinkeskeisyys. Access to Justice -ajattelu ei meillä myöskään koskaan ulottunut hallintolainkäytön puolelle. Ks. Koulu 2014, s. 83.

Toisen aallon keskiössä olivat tämänkin tutkimuksen innoittamat vaatimukset. Vaatimukset, jotka ovat pieniä ja tiivistyvät heikosti subjektiivisiksi oikeuksiksi ja joita ei oikeudenkäyntien avulla yleensä vaadita. Alan oikeuskirjallisuus puhuu diffuuseista, fragmentaarista ja kollektiivista intresseistä.³⁷ Tällaisten intressien suojelemiseksi ryhmäkanne (class action tai group action) on nostettu esiin AtJ -ilmiössä. Teollisen vallankumouksen myötä kehittynyt individualistinen oikeusprosessi soveltui, ja soveltuu edelleen, huonosti tällaisten vaatimusten ajamiseen.³⁸ Aallon tuoma ryhmäkanne ”uutena” instrumenttina paransi asianosaisten välistä tasapainoa, koska sillä saatiin ryhmän jäsenille kompensatio kärsitystä vahingosta ja se osaltaan esti tulevia väärinkäytöksiä.³⁹

Koulu on todennut, että suomalainen suhtautuminen Access to Justice -liikkeen vaatimuksiin on ollut ”valikoivaa ja osaksi melko varovaista”. Hän toteaa, että vuoden 1993 alioikeus uudistus oli suorastaan ”antiteesi” AtJ -liikkeen tavoitteille, sillä oikeudenkäynti muuttui entistä lakimiesvetoisemmaksi, monimutkaisemmaksi ja kalliimmaksi. Muutokset johtivat osaltaan siihen, että perinteisessä siviiliprosessissa oikeuden saanti heikkeni.⁴⁰ Uudistuksen tavoitteet olivat silti toisensuuntaiset, koska taustalla vaikutti suomalaisen yhteiskunnan radikalisoituminen ja tarve oikeudenkäytön modernisointiin, joka käynnistettiin uusien tavoitteiden ”nopeus, varmuus ja halpuus” -avulla.⁴¹ Yksi tavoitteista oli oikeudensaannin ja oikeusturvan parantaminen Access to Justice -henkisesti, ja siihen pyrittiin tekemällä prosessista suullinen, välitön ja keskistetty.⁴² Voidaan kuitenkin perustellusti kysyä, millä hinnalla laadukkaampi lainkäyttö toteutettiin.⁴³

Nykymuotoinen AtJ -keskustelu koostuu oikeudensuojan ongelmista niin traditionaalisten individuaalikanteiden kuin kollektiivisten kanteiden osalta.⁴⁴ Siihen liittyy oma tutkimussuuntauksensa, sekä esimerkiksi oikeusrealismiperinteen Law in Books ja Law in Action -tutkimussuuntaukset, joiden lähtökohtana on, ettei lakiin kirjattu oikeus riitä, vaan ihmisillä

³⁷ Cappelletti käyttää termiä ”diffuse intrerests”, Cappelletti 1989, s. 272–274, suomennos Virolainen 1995, s. 102–103. Lindblom käyttää termejä ”kollektiva, diffusa och fragmentariska intressen”, Lindblom 2008, s. 41, myös Ervasti 2012, s. 176.

³⁸ Lindblom 2008, s. 35.

³⁹ Virolainen 1995, s. 103.

⁴⁰ Koulu 2014, s. 82.

⁴¹ Ervasti 2012, s. 83–86.

⁴² HE 15/1990 vp, s. 5. Ervasti 2012, s. 86. Suullisuudella haluttiin lisätä oikeudenkäynnin varmuutta ja julkisuutta sekä nopeutta. Välittömyydellä haluttiin lisätä oikeudenkäyntiaineiston luotettavuutta ja parantaa aineellisesti oikeaan ratkaisuun päätymistä, mitä keskistetty menettely paransi. Ks. HE 15/1990 vp, s. 5–6.

⁴³ Koulu 2014, s. 82.

⁴⁴ Lindblom 2008, s. 35.

pitää olla myös tosiasiallinen mahdollisuus saada oikeutta.⁴⁵ Tutkimuksen piirissä on lisäksi kehitetty konkreettisia metodeja oikeuksiin pääsyn parantamiseksi.⁴⁶ Periaatteen ydinsisältöä voidaan luonnehtia useilla eri tavoilla. *Lindblomin* mukaan Access to Justice on mahdollisuutta oikeudenkäyttöön ylipäättään, ja sen synonyymina voidaan käyttää mahdollisuutta oikeussuojaan.⁴⁷ Saarensola määrittelee sen oikeutena lainkäyttöön, tai lainkäytön saavutettavuutena, ja laajasti ymmärrettynä pääsynä oikeuksiin tai oikeudensaantimahdollisuuksina.⁴⁸ *Ervasti* on todennut samansuuntaisesti, että AtJ -konsepti pitäisi ymmärtää laajemmin niin, että sen piiriin kuuluvat myös erilaiset epäviralliset menettelyt.⁴⁹ Myös *Koulu* on huomauttanut, että oikeuksiin pääsy ei aina ole yhtä kuin tuomion saaminen, vaan edullinen sovinto voi hyvin olla kantajille tehokas keino päästä oikeuksiin.⁵⁰

Rikosprosessin kohdalla tällaista liikettä ei varsinaisesti ole koskaan ollut. Rikosprosessi ei ole koskaan ollut vain yläluokan oikeus, mutta siinäkään ei asianomistajat tällä hetkellä pääse oikeuksiinsa, jos kyseessä on esimerkiksi talousrikollisuus, ympäristörikollisuus ja laittomat kartellinmuodostukset. Ympäristösyytteiden määrä on pieni, langettavat tuomiot yhä harvemmassa ja rangaistus on useammin pienempi pelotevaikutukseltaan kuin korkea vahingonkorvaus.⁵¹

Tutkimuksen viitekehys asemoituu siis todelliseen oikeuksiin pääsyyn. Nykyiset prosessilait tarjoavat kyllä sääntelyn kohteena olevan menettelyn, mutta keskeinen kysymys on, saako tavallinen yksityishenkilö käytännössä oikeussuojaa tuomioistuinteitse? Seuraavaksi käsitellään prosessin tavoitteita ja siihen liittyviä kuluja.

⁴⁵ *Ervasti* 2012, s. 173–174.

⁴⁶ Näitä keinoja esimerkiksi *Lindblom* mainitsee viisi: molempien osapuolien tiedollisen osaamisen lisääminen, prosessin yksinkertaistaminen, formaaliuden vähentäminen, toimenpiteitä oikeudenkäyntikulujen vähentämiseksi (ei kuitenkaan oikeusavun kautta) ja erillisiä prosessimahdollisuuksia vähäarvoisille riidoille eli pienten intressien riidoille, *Lindblom* 2006, s. 37.

⁴⁷ Oikeussuoja voidaan vielä erotella prosessuaaliseen oikeussuojaan ja oikeussuojaan muissa muodoissa, ks. *Lindblom* 2008, s. 32.

⁴⁸ *Saarensola* 2017, s. 219–220.

⁴⁹ *Ervasti* 2012, s. 180.

⁵⁰ *Koulu* 2017, s. 171. *Koulu* kuitenkin aiheellisesti toteaa, että sovinnosta hyötyvät vain prosessiin osallistuneet kantaja-asianosaiset. Tämä on epäkohta prosessiin osallistumattomille henkilöille: jos esimerkiksi Talvi-vaara-tapauksessa olisi päästy sovintoon, olisi se todennäköisesti ulottunut vain sovintomenettelyyn edenneisiin asianomistaja-kantajiin, ks. luku 5.2

⁵¹ *Lindblom* 2002, s. 629–630.

2.1.2 Prosessioikeuden oikeusperiaatteet ja tehtävät

Prosessioikeus perustuu jakoon muodollisen ja aineellisen oikeuden välillä. Prosessioikeutta ovat ne menettelylliset säännökset, jotka mahdollistavat oikeussuojan antamisen ja jotka sääntelevät aineellisten lakien soveltamista. Prosesseille on siksi määritelty erilaisia yhteiskunnallisia funktioita. Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin kritisoitu funktion käsitettä. *Ervastin* mielestä se on epämääräinen, koska se ei ota huomioon osapuolten eri tarkastelukulmia.⁵² *Leppäsen* mukaan funktioilla on viitattu jonkinlaiseen ideologiseen metateoriaan prosessin tehtävistä.⁵³ *Pölönen* pitääkin tarkoituksenmukaisempana puhua ”prosessin tehtävistä, tavoitteista tai tavoitepäämääräistä”.⁵⁴ Tässä tutkimuksessa käytetään funktiokäsitteitä, mutta niillä pyritään tavoittamaan edellä esitetyn tavoin prosessin tavoitteita ja päämääriä, tekemättä näidenkään käsitteiden välillä tarkkaa eroa. *Ervasti* esittää, että lainkäytön funktioiden tai lainkäytön tehtävien erottelusta voidaan löytää apua esimerkiksi lainopillisiin tulkintaongelmiin, ja tarkastelusta voi olla myös hyötyä oikeuspoliittisessa arvioinnissa sekä *de lege ferenda* -tutkimuksessa.⁵⁵ Sen vuoksi funktiot esitellään lyhyesti tässäkin tutkimuksessa. Niihin palataan luvussa 5.1.

Siviiliprosessin tarkoituksena on oikeussuojan antaminen yksityisoikeudellisten intressien hyväksi ja oikeusriitojen ratkaiseminen (oikeussuoja- ja ratkaisufunktiot).⁵⁶ Erityisesti oikeussuojafunktio korostuu yksittäisten oikeudenkäyntien ja asianomistajien näkökulmasta. Siviiliprosessissa suojaa annetaan siviilioikeudellisille intresseille ja rikosprosessissa suojaa haetaan tapahtuneen rikoksen vuoksi.⁵⁷ Tavoitteena on, että oikeudenkäynnissä päästään mahdollisimman lähelle sekä aineellista totuutta että materiaalista oikeutta.⁵⁸ Yksittäisten oikeudenkäyntien ulkopuolella ratkaisufunktiota voidaan pitää prosessin keskeisimpänä tehtävänä, koska sillä on laajempi yhteiskunnallinen tarkoitus.⁵⁹ Ratkaisufunktion mukainen oikeudenkäynti on joustava ja siitä aiheutuu mahdollisimman vähän vaivaa, koska sen päätehtävä on asianosaisten välisen konfliktin ratkaiseminen. Tällaisessa menettelyssä voidaan

⁵² *Ervasti* 2002a, s. 48. Samansuuntaisesti *Virolainen–Pölönen* 2003, s. 136.

⁵³ *Leppänen* 1998, s. 32–33. Ero korostuu *Leppäsen* mukaan siinä, että funktiolla ei ole tarkoitus tarkoittaa empiirisesti todennettavia todellisia prosessin funktioita.

⁵⁴ *Pölönen* 2003, s. 19.

⁵⁵ *Ervasti* 2002, s. 51.

⁵⁶ *Virolainen* 1995, s. 80, *Jokela* 2016, s. 26, *Vuorenpää* 2005, s. 10. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty erilaisia painotuksia funktioiden välillä, ks. *Virolainen* 1995, s. 81. Oikeussuojafunktio on saanut kritiikkiä kirjallisuudessa sen vuoksi, että se keskittyy liikaa yksittäisiin oikeudenkäynteihin, ks. *Vuorenpää* 2007, s. 11.

⁵⁷ *Kettula* 2006, s. 13.

⁵⁸ *Virolainen–Vuorenpää* 2016.

⁵⁹ *Vuorenpää* 2007, s. 11.

ottaa huomioon aineellisen oikeuden lisäksi esimerkiksi kohtuus ja asianosaisten voimasuhteet.⁶⁰ Menettelyssä asianosaiselle tulisi tarjota mahdollisimman laajat oikeudet disponoida itse sekä tosiseikka- että oikeuskysymyksissä.⁶¹

Siviiliprosessille on vielä esitetty muita funktioita. Tuomioistuinsovittelun käyttöönoton jälkeen tuomioistuinten tehtävänä on sovintojen edistäminen (sovintofunktio).⁶² Tuomioistuinten oikeutta luova funktio on korostunut uudessa oikeuskirjallisuudessa EU-oikeuden kehittymisen myötä ja oikeuden perustuslaillistuminen myötä. Perustuslain etusijäsäännös 106 § on johtanut oikeuskäytännössä aukkotilanteissa uusien normien luomiseen perustuslain pohjalta.⁶³ Oikeutta luova funktio on myös rikosprosessilla.⁶⁴

Rikosprosessin tehtävänä pidetään useimmiten rikosvastuun toteuttamista ja asianosaisten oikeusturvasta huolehtimista.⁶⁵ Rikosvastuun toteuttamiseen liittyy tarkoituksenmukaisuus. Tuomioiden tulee vastata mahdollisimman pitkälle aineellista totuutta ja samalla prosessin pitäisi olla kustannustehokas. *Pölönen* nimeää tarkoituksenmukaisuusperiaatteen tai tehokkuusperiaatteen, joka ilmentää oikeudenkäyntiä välineenä oikeudellisen ratkaisun saamiseksi mahdollisimman tehokkaasti.⁶⁶ Tarkoituksenmukaisuusperiaatteen ongelma on kuitenkin sen yleisyydessä, koska sitä ei muotoilla prosessin eri toimijoiden näkökulmasta. Tarkoituksenmukaisuuteen palataan luvussa 5.1. *Pölönen* toteaa lisäksi, että oikeudenmukaisella prosessilla on myös aina itseisarvo.⁶⁷ Oikeudenmukaisuuteen kuuluu prosessiin osallistuvien kokemus oikeudenmukaisuudesta. Jos asianosainen ei koe oikeudenmukaisuutta, voiko oikeudenmukaisuus toteutua täysimääräisesti? Empiiristen tutkimusten mukaan oikeudenkäynnin lopputulosta tärkeämpää koetun oikeudenmukaisuuden kannalta on itse menettely ja sen muoto.⁶⁸

⁶⁰ Virolainen 1995, s. 81. Erilaiset voimasuhteet asianosaisten välillä on tämänkin tutkimuksen keskiössä, sekä ylipäätään kollektiivisen oikeuden tutkimuksessa, ks. Koulumäki 2017, s. 21–22, 314.

⁶¹ Virolainen–Vuorenmaa 2016, Vuorenmaa 2007, s. 12.

⁶² Pölönen 2003, s. 28, Jokela 2016, s. 27.

⁶³ Esimerkiksi ensimmäinen 106 §:n soveltamisratkaisu KKO 2004:26, jossa tuomioistuin sovelsi suoraan omaisuudensuojasäännöstä (PL 15 §), ja loi sen perusteella korvausten määräämisen edellytyksiä koskevan normin. Tapauksen analysoinnista esimerkiksi ks. Ojanen 2004, joka tosin suhtautui kielteisesti siihen, että tapauksen normistossa oli ristiriita perustuslain kanssa.

⁶⁴ Virolainen–Pölönen 2003, s. 151.

⁶⁵ Virolainen 1995, s. 81, Virolainen–Pölönen 2003, s. 141, Frände 2009, s. 30, Jokela 2016, s. 28.

⁶⁶ Pölönen 2003, s. 31, Virolainen–Pölönen 2003, s. 178.

⁶⁷ Pölönen 2003, s. 30.

⁶⁸ Pölönen 2003, s. 33, Spolander 2007, s. 4, Vuorenmaa 2007, s. 81, Ervasti–de Godzinsky 2014, s. 177–179.

Rikosvastuun toteuttamisen vastinparina ja rajoittajana toimivat epäillyn ja syytetyn oikeusturvavaatimukset.⁶⁹ Edellä esitetty ratkaisufunktio ei ole saanut rikosprosessissa yhtä suurta merkitystä lähinnä sen laajan disponointioikeuden vuoksi. Menettely soveltuu huonosti rikosprosessiin, jossa etsitään aineellisesti oikeaa ratkaisua. Rikosprosessin tehtäväksi on lisäksi katsottu kriminaalipolitiikan tavoitteiden ja arvojen toteuttaminen, jollaisiksi määritellään rikollisuudesta ja sen kontrolloimisesta aiheutuvien kärsimysten ja muiden kustannusten minimoiminen sekä näiden kustannusten oikeudenmukainen jakaminen.⁷⁰

Edellä esitetyn perusteella prosessilajien yhdistämiseen voi olettaa liittyvän ongelmia. Riita- ja rikosasioissa on erilaisia menettelyn metatavoitteita, joiden yhdistäminen vaatii punnintaa. Tähän palataan luvussa 5.1.

2.1.3 Prosessikynnys ja asianajokulut

Oikeudenkäyntikulujen kasvu on ollut puheenaiheena paljon 2000-luvulla.⁷¹ Kulujen kasvusta on tehty selvityksiä, joiden mukaan esimerkiksi arvonalisäverollinen tuntipalkkio olisi kasvanut vuosien 1998 ja 2006 välillä vajaat 40 %.⁷² Viimeisimmän tutkimuksen mukaan kantajien kuluvaatimusten mediaani kasvoi 150 % vuosien 1995–2008 välisenä aikana. Samalla aikavälillä vastaajien mediaani kasvoi 120 %. Tutkimukset osoittavat, että kulut ovat käytännössä kaksinkertaistuneet mainitulla aikavälillä. Viitanen on huomauttanut omassa tutkimuksessaan, ettei ole mitään syytä olettaa, että kulujen kasvu pysähtyisi vuoteen 2008.⁷³ Yhtenä kulujen kasvun syynä on siviiliprosessin muuttanut alioikeusuudistus vuonna 1993, jota sivuttiin jo luvussa 2.1.1. Oikeudenkäynnin muuttuminen suulliseksi, välittömäksi ja

⁶⁹ Virolainen 1995, s. 82. Näitä vaatimuksia on esimerkiksi syyllisyyden riittävä selvittäminen, koska syytöntä ei tule tuomita. Toisaalta totuuspyrkimyksiä rajoittavat ihmisoikeudet ja perusoikeudet, ks. Virolainen 1995, s. 82 ja Frände 2009, s. 30–31.

⁷⁰ Vuorenpää 2003, s. 993.

⁷¹ Oikeudenkäyntikuluja ovat muun muassa valtiolle suoritettavat oikeudenkäyntimaksut ja avustajalle sekä erimerkiksi todistajille suoritettavat korvaukset. Suomessa oikeudenkäyntikulut koostuvat pääosin asianajopalkkioista, Viitanen 2011, s. 173. Oikeudenkäyntikulujen kasvu ja riitojen monimutkaistuminen olivat myös eräs kimmoke oikeusapujärjestelmän uudistamiseksi. Oikeusapulain esitöissä todetaan, että ilman pätevää oikeudellista apua voi olla vaikeaa päästä aineellisen lainsäädännön takaamiin oikeuksiin, ks. HE 191/1993 vp, s. 3.

⁷² Viitanen 2011, s. 172.

⁷³ Viitanen 2011, s. 174.

keskitetyksi, ja kulusäännösten uudistaminen johtivat siihen, että oikeudenkäynnit pitkittyivät ja oikeudenkäyntikuluriski kasvoi. Nämä tekijät ovat nostaneet yksityishenkilöiden prosessikynnystä.⁷⁴

Kuluriskillä on oikeustieteessä tarkoitettu riskiä joutua maksumieheksi oikeudenkäynnin kuluista. Riskiin liittyy kulujen kokonaismäärä, kuluvastuun jakautuminen asianosaisten kesken ja ne käytettävissä olevat ulkopuoliset järjestelmät, joista kuluja voidaan korvata.⁷⁵ Ulkopuolisilla järjestelmillä tarkoitetaan useimmiten oikeusapua ja oikeusturvavakuutusta. Instrumentit ovat yleensä toisensa poissulkevia: oikeusapulain (257/2002) 3b §:n (927/2008) mukaan oikeusapua ei anneta, jos henkilöllä on vakuutus, joka kattaa asian käsittelyn. Myös Ruotsissa on vastaavanlainen sääntely.⁷⁶

Vakuutuksen ja oikeusavun sisältö on kuitenkin erilainen. Oikeusturvavakuutus on yksityisille tarkoitettu vapaaehtoinen vahinkovakuutus. Vakuutuksen tarkoituksena on korvata vakuutetun välttämättömät ja kohtuulliset asianajo- ja oikeudenkäyntikulut, jotka ovat aiheutuneet lakimiesavun käyttämisestä riita-, rikos- ja hakemusasioissa yleisissä tuomioistuimissa.⁷⁷ Oikeusturvavakuutusten korvauspiiri on supistunut vuosien kuluessa, ja nykyisin olisikin selkeämpää kertoa, mitä vakuutukset kattavat.⁷⁸ Vakuutukset eivät useimmiten korvaa vakuutetun maksettavaksi tuomittuja vastapuolen oikeudenkäyntikuluja, mikä luonnollisesti vähentää epävarman riita-asian viemistä eteenpäin. Ruotsissa oikeusturvavaatimusten ehdot eivät useinkaan korvaa ryhmäkannetta, mikä on pakottanut intressinhaltijat prosessamaan yksinään ja erillään.⁷⁹

⁷⁴ Ervasti 2005, s. 12.

⁷⁵ Ervasti 2002, s. 599–600, Saarensola 2017, s. 3.

⁷⁶ Lindblom 2008, s. 152.

⁷⁷ Lasola–Rissanen 2013, s. 3. Jokaisella vakuutusyhtiöllä on oikeus määritellä vakuutuksensa ehdot, koska kyseessä on vapaaehtoinen vakuutus. Saman yhtiön eri vakuutukset saattavat olla eri tasoisia. Useimmiten vakuutusten soveltamisalan ulkopuolelle jäävät esimerkiksi perhe- ja perintöasiat, työhön liittyvät riidat ja asuntoa koskevat riidat. Esimerkiksi If Vahinkovakuutusyhtiön 17.2.2018 alkaen voimassa olevissa yksityisen oikeusturvavakuutusehdoissa on 22 yleistä rajoitusta, ks. EHTO YOI 714.10. Mainittakoon vielä, että rajoitukset ovat kirjattu kovin aukottomiksi luettavuuden kustannuksella. Toisella suurella vakuutusyhtiöllä, OP Pohjolalla, joka tarjoaa oikeusturvavakuutusta osana kotivakuutuspakettia, ei ole ehtoja esillä verkkosivullaan.

⁷⁸ Lasola–Rissanen 2013, s. 7, Saarensola 2017, s. 6.

⁷⁹ Lindblom 2008, s. 242–243. Lindblom esittelee useita tapauksia, joissa on ensin ajettu ryhmäkannetta, mutta vakuutuskorvauksen takia nostettu omat erilliset kanteet, ks. Lindblom 246–251.

Myös oikeusavun saamisen edellytykset ovat tiukat. Oikeusapua ei myönnetä ollenkaan, jos yksinäisen henkilön käyttövara on yli 1 300 euroa kuukaudessa (valtioneuvoston asetus oikeusavusta 388/2002, 6 §).⁸⁰ Oikeusapu on maksutonta kokonaan, jos käyttövarat ovat alle 600 euroa kuukaudessa. Käyttövarojen ollessa välillä 600–1300 euroa oikeusapua myönnetään vaihtuvalla perusomavastuulla (oikeusapuasetus 5 §). Mikäli hakijalla on muuta varallisuutta, esimerkiksi kesämökki, tulee tällaisesta varallisuudesta lisäomavastuu. Tavallinen keskituloinen kuluttaja-palkansaaja, jolla on varallisuutta omistusasunnon lisäksi, pystynee harvoin turvautumaan oikeusapuun, vaikka oikeusavun tulorajoja onkin nostettu 2002.⁸¹

Edellä esitetyn perusteella oikeudenkäyntikuluriski riita-asiassa on merkittävä. Kuluriskin voidaan olettaa vaikuttavan siihen, minkä arvoisille intresseille haetaan oikeussuojaa tuomioistuimelta. Oletettavasti rationaalisesti ajatteleva kuluttaja-palkansaaja ei nosta kanetta, jos intressi jää muutamaan sataan euroon, ja riskiarviosta riippuen tuhansienkin eurojen riidat voivat jäädä käsittelemättä. Talvivaara-tapauksessa eräitä asianomistajia edustanut asianajaja on todennut haastattelussa, että Suomessa voi kärjööidä vain ”ökyrikkaat ja täysin rutiköyhät”.⁸² Mahdollisuus käsitellä rikosprosessissa syyteasian kanssa yksityisoikeudellinen vaatimus, joka kuuluisi riita-asiain menettelyyn, vähentää huomattavasti asianomistajan kuluriskiä.

Oikeudenkäyntikulujen jakautumisesta rikosasioissa säädetään sekä ROL:ssa että oikeudenkäymiskaaressa (4/1734). ROL 9:8.2:n mukaan ”syyteeseen yhtyneen asianomistajan velvollisuudesta korvata vastaajan oikeudenkäyntikulut ja hänen oikeudestaan saada vastaajalta korvaus sellaisista kuluista on soveltuvien osien voimassa, mitä oikeudenkäymiskaaren 21 luvussa (1013/1993) säädetään”. Asianomistaja kuitenkin vastaa vain puhevallan käyttämisestä aiheutuneista erityisistä kuluista. Asianomistajan korvausvastuu riippuu siitä, ajaako hän yksin rikosasiaa vai onko hän yhtynyt syyteeseen. Seuraavassa käsitellään lyhyesti sitä tapausta, jossa asianomistaja on yhtynyt syyteeseen, koska ympäristörikosten kohdalla on epätodennäköistä, että tutkimuksen teeman asianomistajalla olisi kykyjä ja osaamista, ja käytännössä varallisuutta, ajaa itse ympäristörikossyytettä.

⁸⁰ Asetuksen 2 §:n mukaan käyttövara lasketaan vähentämällä kuukausittaisista tuloista ennakonpidätyksen tai ennakonkannon mukainen vero ja työntekijän lakisääteiset maksut. Tuloista vähennetään myös kohtuulliset asumismenot, päivähoitomaksut, elatusapumaksut, ulosottosuoritukset sekä velkajärjestelyn maksuohjelman mukaiset suoritukset.

⁸¹ Uudistuksella pyrittiin laajentamaan oikeusavun piiriä myös keskitulolisiin henkilöihin, KM 2003:3, s. 89. Keskituloisten pääsy oikeusavun piiriin on kuitenkin edelleen heikkoa, ks. Yle Uutiset 4.7.2009.

⁸² Yle Uutiset 17.9.2016.

Asianomistajalla on oikeus saada korvaus oikeudenkäyntikuluistaan, jos syyte hyväksytään. Jos syyte tai asianomistajan esittämät yksityisoikeudelliset vaatimukset hylätään, asianomistaja korvaa syytetylle lain mukaan vain ne lisäkustannukset, jotka ovat aiheutuneet suoraan hänen omista lisätoimenpiteistään asiassa. Tällaisia lisäkustannuksia voisi olla esimerkiksi vain asianomistajan todistajien ja selvitysten johdosta tehdyt vastaajan lisäselvitykset.⁸³ Asianomistajalle ei siis lankea maksettavaksi mikään syyttäjän toimenpide tai niistä aiheutunut vastaajan kulu, joten korvausvastuu on asiallisesti suppeampi kuin riita-asiassa. Mikäli asianomistajia on useita, heidän kuluvastuunsa määräytyy OK 21:9:n mukaan, eli pääsäännön mukaan vastuu on yhteisvastuullista. Jos jokin toimenpide tai kulu liittyy vain yhteen asianomistajaan, vastaa hän siitä yksin. Asianomistajat voivat myös esittää tuomioistuimelle vaatimuksen jakaa kulut tietyllä tavalla (OK 21:11). Asianomistajien kuluvastuun osalta sovelletaan myös kuluvastuun sovittelua ja kohtuullistamista (OK 21:8b, 368/1999). Pienen kulluriskin vuoksi rikosasian asianomistajan kannattaa pyrkiä esittämään rikoksesta johtuva vaatimuksensa syytteen kanssa samassa käsittelyssä.

2.2 Kollektiivisuus ja kollektiiviset intressit

2.2.1 Sosiaalinen prosessikäsitys ja kollektiivit

Prosessioikeuden voidaan sanota toteuttavan, tai ainakin heijastavan, aikansa prosessikäsitystä. Prosessikäsitys on teoreettinen viitekehys oikeudenkäynnin tavoitteista ja niistä normeeratuista keinoista, joilla tavoitteisiin päästään oikeudenkäynnissä.⁸⁴ Kehitys on kulkenut 1800-luvun liberalistisesta prosessikäsituksesta nykyisin vallitsevaan sosiaaliseen prosessikäsitukseen.⁸⁵ Liberalistisen käsitys pohjautui valistuksen ajan vapauskäsitukseen, jolloin prosessioikeudessa korostui yksityisautonomia ja määräämisperiaate.⁸⁶ Asianosaisten tuli olla tasa-arvoisia, mutta siihen riitti muodollinen tasa-arvo. Tuomarin rooli oli passiivinen.⁸⁷ Sosiaalinen prosessikäsitys kehittyi liberalistisen vastavoimaksi, ja sen mukaan keskeistä oli turvata asianosaisten tosiasiallinen yhdenvertaisuus prosessissa ja yhtäläinen pääsy oikeuksiin.⁸⁸ Tuomarin rooli nähtiin aktiivisena toimijana, jonka tavoitteena oli aineellisesti oikean

⁸³ Jokela 2018, s. 694.

⁸⁴ Ervo 2005, s. 98.

⁸⁵ Laukkanen 1995, s. 35–103, Ervo 2005, s. 98–102.

⁸⁶ Virolainen 1995, s. 101, Laukkanen 1995, s. 58, Jokela 2016, s. 34, Saarensola 2017, s. 251.

⁸⁷ Ervo 2005, s. 98–99, Jokela 2016, s. 34, Saarensola 2017, s. 253.

⁸⁸ Lindblom 2002, s. 631, Jokela 2016, s. 35.

tuomion saavuttaminen.⁸⁹ Sosiaalisen prosessikäsitteen myötä myös prosessin käyttäytymistä ohjaava vaikutus tunnustettiin.⁹⁰ Se, missä määrin esimerkiksi aiemmin esitelty Access to Justice -liike on vaikuttanut muutokseen on tulkinnanvaraista, mutta muuttunut ja modernisoitunut yhteiskunta on varmasti vaikuttanut molempiin.

Sosiaalisesta prosessikäsitteestä on vielä menty eteenpäin kohti modernia sosiaalista prosessia. Suuntauksen mukaan oikeussuojakoneistoa on käytettävä niin, että todellinen tasa-arvo ja prosessin perus- ja ihmisoikeusperusteiset arvot otetaan huomioon.⁹¹ Todellisen tasa-arvon saavuttamiseksi pelkkä aktiivinen tuomioistuin ei ole riittävä, sen lisäksi tarvitaan ulkopuolisia keinoja.⁹² Ervo mainitsee yhtenä esimerkkinä maksuttoman oikeusavun.⁹³ Cappelletti kirjoittaa sosiaalistumisesta⁹⁴, mutta Lindblomin mielestä hän ei tarkoittanut tällä oikeussuojan valtiollistumista vaan sitä, että tuomioistuimet pitäisi viedä lähemmäs kansalaista, jotta ne voisivat tehdä sosiaalisen tehtävänsä, jota Lindblom kutsuu sosiaaliseksi prosessioikeudeksi.⁹⁵ Sosiaalisen prosessin käsite rantautui pohjoismaihin vasta 1980-luvulla, tosin suomalaisessa prosessissa sama ajatusmaailma on jo vallinnut kauemmin, sillä tuomarin rooliin on kuulunut asianosaisten ohjaaminen jo aiemmin.⁹⁶

Osapuolet eivät kuitenkaan ole kehityksestä huolimatta edelleenkään tasa-arvoisia kaikissa jutuissa. Asianosaisten erilainen asema on otettu huomioon prosessisääntelyssä esimerkiksi kuluvastuun jakautumisen osalta OK 21 luvun 8 b:ssä. Sen mukaan kuluvastuuta vastapuolen kuluista voidaan kohtuullistaa asianosaisten aseman perusteella. Asianosaisten asemaan vaikuttaa esimerkiksi heikkomuus suhteessa toiseen asianosaiseen. Lainsäädännössä tai oikeuskirjallisuudessa ei ole tyhjentävästi määritelty prosessioikeudellisen heikkouden kriteerejä. Heikkomuus muilla oikeudenaloilla, kuten työlainsäädännössä, kuluttajansuojalain-

⁸⁹ Laukkanen 1995, s. 69, Ervo 2005, s. 100, Saarensola 2017, s. 253.

⁹⁰ Ervo 2005, s. 101, Koulumäki 2017, s. 65.

⁹¹ Ervo 2005, s. 102–103, Jokela 2016, s. 35–36, Saarensola 2017, s. 257.

⁹² Jokela 2016, s. 36.

⁹³ Ervo 2005, s. 103.

⁹⁴ ks. Cappelletti 1989, s. 262–267. Cappelletti kirjoittaa oikeuden perustuslaillistumisesta (constitutionalization), kansainvälistymisestä (internationalization) ja sosiaalistumisesta (socialization), jotka tarkoittavat muun muassa tehokasta oikeutta väitteisiin ja puolustukseen, tehokasta pääsyä oikeuteen ja tehokasta osapuolten tasa-arvoa. Hän huomauttaa kuitenkin, että vaikka sosiaaliset arvot olisivat perustuslaillistettu, ne eivät välttämättä edusta todellisuutta, vaan ovat pikemminkin tavoitteita. Cappelletti 1989, s. 266.

⁹⁵ Lindblom 2002, s. 629.

⁹⁶ Laukkanen 1995, s. 95, Koulumäki 2017, s. 26. Sosiaalisuus suomalaisessa siviiliprosessissa on tarkoittanut oikeusyhteisön ja oikeuskulttuurin erityispiirteiden huomioimista eikä niinkään sosialistista ajattelua, ks. Laukkanen 1995, s. 97.

säädännössä, huoneenvuokralainsäädännössä ja yleistä velallisen suojaa koskevassa lainsäädännössä, on sidottu rooliasemaan.⁹⁷ *Saarensola* on väitöskirjassaan listannut oikeuskäytännön ja muun kirjallisuuden perusteella viisi heikkommuuden tyyppiä. Niitä ovat heikkommuuden sitominen muodolliseen rooliasemaan, muodolliseen rooliasemaan rinnastettavaan asemaan ja muihin muodollista rooliasemaa koskeviin laajennuksiin, heikkommuuden sitominen henkilösidonnaiseen rooliasemaan sekä heikkommuuden sitominen taloudelliseen asemaan.⁹⁸

Nyt tutkittavana olevan aiheen näkökulmasta ympäristörikoksen vahingonkärsijän heikompi asema liittyy useampaan mainittuun tyyppitapaukseen. Vahingonkärsijä voi olla heikompi henkilösidonnaisen rooliasemansa takia, koska häneltä puuttuu esimerkiksi kokemus, osaaminen ja kyky ymmärtää riidan kohdetta ja menettelyä.⁹⁹ Vahingonkärsijä voi olla heikommassa asemassa taloudellisen asemansa takia. Tyyppitilanteessa yksityisen henkilön vastapuolena on iso yritys, jolla on huomattavasti enemmän maksukykyä.¹⁰⁰ Tällainen asettelu on tavanomaisesta nimenomaan kollektiivisissa asioissa, ja asetelmaa käsitellään seuraavassa luvussa 2.2.2. *Saarensolan* tutkimus osoittaa onneksi, että oikeuskäytännössä on kiinnitetty huomiota vaaditun ja tuomitun korvauksen määrään suhteessa henkilön tuloihin ja varoihin.¹⁰¹

2.2.2 Kollektiiviset intressit ja kollektiiviset ympäristövaatimukset Suomessa

Hyvinvointiyhteiskunnan kehitys on luonut uudenlaisia oikeuksia, joiden vaikutuspiiri niin sanotusti kurkottaa pidemmälle kuin perinteisten oikeuksien. Samaan aikaan hyvinvointiyhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet oikeussuojaan eivät enää riitä turvaamaan tällaisia oikeuksia. Oikeus työhön, terveyteen, koulutukseen, sananvapauteen, hyvään ympäristöön, syrjimättömyyteen, turvallisiin tuotteisiin ja muut vastaavat oikeudet ovat sellaisia, että ne

⁹⁷ Saarensola 2017, s. 186–187. Heikkomman suojelu on tunnistettu oikeusjärjestyksessä useilla eri oikeudenaloilla, mutta sen institutionaalisesta asemasta on kiistelty: onko se oikeusperiaate vai reaalin argumentti? Ks. Saarensola 2017, s. 185.

⁹⁸ Saarensola 2017, s. 186–199.

⁹⁹ Saarensola 2017, s. 194. Saarensolan tyyppiesimerkit ovat sopimusoikeudesta, jossa heikompi asema vaikuttaa osapuolen arviointikykyyn ja vaikeuttaa ymmärrystä sopimusehdoista tai sopimuksen merkityksestä, ks. Saarensola 2017, s. 194–196.

¹⁰⁰ Saarensola 2017, s. 196.

¹⁰¹ Saarensola 2017, s. 202. Kaikki oikeustieteilijät eivät ole yhtä mieltä asianosaisen aseman huomioimisesta, soraääniäkin kuuluu. Norri on todennut oikeustapauskommenttia koskevassa kommentissaan, että lakimiehet ja professorit eivät ymmärrä oikeudenmukaisuuden käsitettä. Hänen mukaansa oikeudenmukaisuuteen ”ei kuulu suosimista, ei yksityisen suosimista yleisen edellä, ei yleisen suosimista yksityisen edellä, ei rikkaan suosimista köyhän edellä eikä köyhän suosimista rikkaan edellä”, Norri 2005, s. 111–112.

eivät enää liity vain yksilöön kuten perinteiset oikeudet.¹⁰² Tällaisia intressejä oli luvussa 2.1.1. kuvattu diffuuseiksi, fragmentaariseksi ja kollektiivisiksi. Luetellut oikeudet kuuluvat ryhmille ja ”luokille”, kansalaisille ylipäättään.¹⁰³ Oikeus ympäristöön on muotoiltuna perustuslaissamme ympäristövastuuna (PL 20 §), ja julkisen vallan tulee sen mukaan pyrkiä turvaamaan oikeus terveelliseen ympäristöön.¹⁰⁴ Ympäristölliset oikeudet ovat *Kumpulan* mukaan ihmis- ja perusoikeuksia, jotka antavat yksilölle tai kollektiiveille aineellisen oikeuden ympäristöön, eli laadullisesti määritellyn oikeuden, tai, jotka asettavat velvollisuuden suojella ympäristöä.¹⁰⁵ Onkin selvää, että oikeus ympäristöön ja muut edellä luetellut oikeudet eivät ole luonteeltaan yksityisiä vaan yleisiä intressejä, joita pitää toteuttaa. Kollektiiviset oikeudet kuuluvat kaikille eivätkä kenellekään tietyille.¹⁰⁶

Kollektiiviset intressit ovat fragmentaarisia eli yksittäisinä taloudellisesti vähäisiä.¹⁰⁷ Kun pienet vaatimukset yhdistetään, niistä ja koko jutusta tulee määrällisesti suuri. Prosessin näkökulmasta intressi on vähäinen vain yksittäisen kantajan kohdalla; vastaajan näkökulmasta riski ja summa voivat ylittää helposti miljoonin. Edellisessä luvussa käsitelty toisen osapuolen heikkous on myös tyypillistä kollektiivisissa asetelmissa. Kuluttaja- ja ympäristöriidoissa on usein vastaajana yritys, jolle oikeudenkäynti ei välttämättä ole ensimmäinen. Ilmiöstä käytetään kirjallisuudessa termiä ”one-shot litigants versus repeat-player litigants”.¹⁰⁸ Osapuolten eriarvoisuus korostuu yritysten kohdalla monessa eri vaiheessa. Yrityksillä on varaa hankkia lainopillista erityisosaamista puolelleen ja ne voivat pulverisoida mahdolliset kulut esimerkiksi kuluttajahintoihin – osakeyhtiön takana ei myöskään kukaan ole henkilökohtaisessa taloudellisessa vastuussa, toisin kuin yksityishenkilön kohdalla.¹⁰⁹ Kuluttaja, vahingonkärsijä tai syrjitty on ensimmäistä, ja todennäköisesti ainoaa, kertaa oikeudenkäynnissä ja häneltä puuttuu kokemus, resurssit, veroedut sekä prosessuaalinen ”voima-asema”.¹¹⁰

¹⁰² Lindblom 2002, s. 631.

¹⁰³ Ervasti 2012, s. 176.

¹⁰⁴ Julkisen vallan vastuun on katsottu merkitsevän kolmea velvoitetta: sen on oltava pilaamatta ympäristöä, sen tulee taata, etteivät luonnolliset henkilöt ja oikeushenkilöt pilaa ympäristöä ja sillä on velvollisuus parantaa jo pilaantumineen ympäristön tilaa, ks. Pirjatanniemi 2005, s. 76.

¹⁰⁵ Kumpula 2004, s. 11–12. Ympäristöllisiin oikeuksiin kuuluvat myös menettelylliset oikeudet

¹⁰⁶ Cappelletti 1989, s. 273, Lindblom 2002, s. 631, Lindblom 2008, s. 42.

¹⁰⁷ Lindblom 2002, s. 631, Lindblom 2008, s. 42.

¹⁰⁸ Lindblom 2002, s. 632. Jako osapuolten välillä on Galanterin (Galanter 1976, s. 97), joka on määritellyt *one shotterin* osapuoleksi, joka osallistuu harvoin oikeudenkäyntiin ja *repeat playerin* osapuoleksi, joka osallistuu jatkuvasti samantyyppisiin oikeudenkäynteihin.

¹⁰⁹ Galanter 1976, s. 98, Lindblom 2002, s. 632.

¹¹⁰ Lindblom 2002, s. 632.

Kollektiivisten intressien kohdalla vaikeuksia on myös ryhmän edustamisessa ja organisoinnissa.¹¹¹ On arveltu, että yksittäisten intressinhaltijoiden haluttomuus ryhtyä toimiin on oikeuskulttuurisidonnaista. Valtiokeskeisessä oikeuskulttuurissa, jota Suomikin edustaa, on laillisuusvalvonta yleensä viranomaisten käsissä: ympäristöasioissa jokainen kansalainen varmasti tietää jollakin tasolla, että viranomaiset vaativat lupia ja seuraavat toimintaa. Valvonta annetaan tai niin sanotusti jätetään myös suosiolla usein viranomaisille, koska kansalaiset luottavat julkisen vallan huolenpitoon.¹¹² Tällaiselle kansalaiskäsitteelle on tietysti perustelunsa. Esimerkiksi Euroopassa elinkeinonharjoittajien sääntely on tiukkaa, viranomaisvalvonta on tehokasta, ja kuluttajat yhdessä median kanssa pystyvät estämään ainakin räikeimpiä väärinkäytöksiä.¹¹³ Toisaalta viranomaisvalvonta ei ole ”taikasana”, koska viranomaiset voivat väheksyä oikeussuojan tarvetta tai asettua potentiaalisen vastaajan tueksi.¹¹⁴ Puutteellinen viranomaisvalvonta on ollut myös yksi syy siihen, miksi ympäristöasioissa on säädetty laaja valitusoikeus.¹¹⁵

Suomessa ympäristöoikeudenalalla on annettu kanneoikeus erityissäännöksillä järjestöille. Kanneoikeus on käytännössä valitusoikeus. Esimerkiksi valitusoikeus poikkeuslupaa koskeissa asioissa (luonnonsuojelulaki 1096/1996, 61 §) tai luonnonsuojeluohjelman hyväksymisistä koskeissa asioissa. Valitusoikeudet ovat määritelmältään ja laajuudeltaan hyvin

¹¹¹ Edustukseen on esitetty erilaisia vaihtoehtoja. Lindblom esittää jonkinlaista edustuksellista prosessia, joka voisi esimerkiksi olla sellainen laajennettu ryhmäkannemalli, jossa yksi voisi prosessata kaikkien eduksi tai puolesta. Tarkoitukseen voisi sopia valtion asiamies (ombudsman), yksityinen organisaatio tai jopa yksi henkilö, Lindblom 2002, s. 632. Koulu käsittelee tarkemmin nimenomaan kansalaisjärjestön tai viranomaisen ajamaa ”järjestökannetta”, joka olisi uusi yhden asian konstruktio: kumulatiivinen yhden asian kanne, ks. Koulu 2017, s. 181–186.

¹¹² Koulu 2017, s. 176. Ajattelua voi venyttää niinkin pitkälle, että se voisi olla yksi selitys suomalaisten tapan jättää jätteitä (hylättyjä sohvia, liesiä, maalipurkkeja, autonraatoja) niille kuulumattomille kierrätyspisteille tai ylipäättään ympäristöön. Kunta, eli viranomainen, kuitenkin huolehtii kierrätyksestä pisteillä, joten kansalaiset voivat luottaa siihen, että ”kyllä joku hakee ne pois”. Ks. HS 19.4.2018.

¹¹³ Koulu 2017, s. 173. Sosiaalisen median aikakaudella elinkeinonharjoittajan töppäykset leviävät helposti uutisotsikoihin, ja ne saavat näkyvyyttä, ja yritys useimmiten saadaan reagoimaan ongelmaan ja virheeseen tällä tavoin. Iltalehti 19.10.2013 mainitsee Stockmannin ilmapallokohun, jossa vartija oli hakenut lapselle annetun pallon takaisin, ABC:n tankkauskohun, jossa iäkkäälle tankkaajalle ei annettu tankkausapua sekä Visulahden makkaraperunakohun, jossa annoskoko oli hintaansa nähden pieni. Etenkin viimeisessä tapauksessa Visulahti oli suurentanut annoskokoaan palautteen perusteella välittömästi.

¹¹⁴ Koulu mainitsee puukartellikanteen kantajat median ”häviäjinä”, koska he saivat ”rahanahneen” leiman yleisissä mielipiteissä, Koulu 2017, s. 174–175 ja 205, ks. myös tämän tutkimuksen alaviite 132. Taitaville vastaajatahoille, useimmiten instituutioidelle ja yrityksille media- ja pr-tiimeineen, media on oivallinen väline oman agendan syöttämiseen ja mielikuvien luomiseen. Talvivaaran osalta Pekka Peräkin todennut, että vahingonkorvausta hakevat mökkiläiset vaativat ”ränsistyneistä mummonmökeistään satojen tuhansien eurojen korvauksia”, HS 17.12.2017.

¹¹⁵ Ympäristöoikeuden järjestökanteen taustalla ei kuitenkaan ollut varsinaisesti Access to Justice -ajattelu, vaan käytännön syyt puolsivat kanneoikeutta, koska yleisen ja yksityisen edun rajanveto on hankalaa, ja oma intressi valitusoikeuden perustana olisi vain johtanut prosessioikeudellisiin esikysymyksiin ennen varsinaista asiaa, Koulu 2017, s. 185.

vaihtelevia, monimutkaisia ja ennen kaikkia epäyhtenäisiä ja ne sijaitsevat erityislainsäädännössä.¹¹⁶ Järjestöt käyttävät vakiintuneesti tätä kanneoikeuttaan kollektiivisten ympäristöintressien toteuttamiseksi, mutta sitä voisi luonnehtia järjestöpuheenvuoron tai järjestövalituksen tekemiseksi, koska varsinaisia vahingonkorvauskanteita ei tällaisella kanneoikeudella voi ajaa. Keinot antavat vain preventiivistä oikeussuojaa, ja laajennus kompensoivaan oikeussuojaan näyttää toivottomalta.¹¹⁷

Kollektiivisten oikeuksien ajamiseen on monissa maissa valjastettu ryhmäkanne ja sen monet sovellutukset.¹¹⁸ Suomessa käyttöön otettu ryhmäkanne (ryhmäkannelaki 222/2007) ei kuitenkaan parantanut merkittävästi kollektiivisten intressinhaltijoiden tilannetta, jos paransi ollenkaan. Koko laki koskee vain kuluttaja-kollektiiveja, vain kuluttaja-asiamies voi nostaa kanteen, eikä ensimmäistäkään ryhmäkannetta ole vielä nostettu.¹¹⁹ Ryhmäkannetta on aiemmin harkittu Suomessa ympäristövahinkojen osalta. Ongelmia on tuottanut vahingonkorvausoikeudellinen periaate vahingon määrän tapauskohtaisesta selvittämisestä, mikä ei vastaa tarkoitustaan yksilöllisissä ympäristövahingoissa.¹²⁰ Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että ryhmäkanteen käyttökelpoisuuden arvioimiseksi tulisi selvittää, onko joku vahingonkärsijöiden ryhmä jäänyt vaille korvauksia Suomessa. Selvityksen jälkeen voitaisiin perustellusti arvioida, onko ryhmäkanteelle tarvetta ja soveltuuko se oikeusturvaongelmien ratkaisukeinoksi.¹²¹ Talvivaaran vahingonkärsijöiden tämänhetkisen tilanteen perusteella voitaneen nyt jo todeta, että ainakin yksi suuri ryhmä vahingonkärsijöitä on jäänyt korvausten ulkopuolelle. Ryhmäkanteen sovellutusten ja sen kokemusten perusteella Suomen ulkopuolelta voitaneen myös jo perustellusti todeta, että se soveltuisi oikeusturvakeinoksi. Käyttöönotto vaatisi vain työläitä organisaatio- ja henkilöstömuutoksia, joihin oikeuskulttuurissamme on suhtauduttu kovin kielteisesti.¹²²

Ruotsilla sen sijaan on käytössään ryhmäkanne ympäristöasioissa ja sitä myös käytetään. Esimerkkitapauksena mainittakoon Arlanda-nimellä kulkeva juttu, jossa Väsbyn alueen

¹¹⁶ Ks. Mäntylä 2010, s. 234–239.

¹¹⁷ Koulu 2017, s. 184–186.

¹¹⁸ Ryhmäkanne tunnetaan jo yli 40 maan lainsäädännössä ja Euroopassa jo 14 valtiossa, ryhmäkanteesta maailmalla ks. esim. Lindblom 2008, s. 48–91 ja Koulu 2017, s. 238–254.

¹¹⁹ Kuluttaja-asiamiehen valmistautumisesta ensimmäisen ryhmäkanteen nostamiseen on puhuttu esimerkiksi Volkswagenin päästöskandaalin yhteydessä (Yle Uutiset 8.10.2015), sähköverkkoyhtiö Carunan hinnan korotusten jälkeen (Yle Uutiset 9.2.2016) ja Nokian Renkaat -tapauksessa (Kaleva.fi 3.6.2016).

¹²⁰ Tuomainen–Särkkä 2013, s. 433. Toisaalta ryhmäkanteiden osalta standardimenettely on ollut jakaa ryhmä alaryhmiin, joissa on mahdollisimman samankaltaiset erillisvaatimukset. Suomenkin ryhmäkannelaki jo nyky muodossaan tuntee alaryhmät (ryhmäkannelaki 14 §), ks. Koulu 2017, s. 121–122.

¹²¹ Tuomainen–Särkkä 2013, s. 433.

¹²² Koulu 2017, s. 18.

asukkaat perustivat yhdistyksen ja hakivat korvauksia Arlandan lentokentän aiheuttamasta melusta noin 20 000 ihmisen puolesta. Lopulta noin 7 000 ihmistä ilmoittautui kanteeseen. Kanne kohtasi alussa vastaajan tyypillisen taktiikan kollektiivijutuissa, eri prosessiväitteiden.¹²³ Useamman vuoden jälkeen tapaus pääsi etenemään ympäristötuomioistuimeen.¹²⁴ Arlandan tapauksessa *Lindblom* korostaa, että ilman ryhmäkannetta, tuhannet vaatimukset olisivat jääneet vaille oikeussuojaa.¹²⁵

Pieniin yksittäisiin intresseihin ja oikeuksiin pääsyyn liittyy myös kysymys oikeudenkäynnin tarpeellisuudesta. Tuomioistuinlaitoksen kehittämissuunnitelmissa esiintyy jatkuvasti esimerkiksi näkemyksiä siitä, että tuomioistuimissa on aiheettomia juttuja, tuomioista valitetaan liian usein ylempiin oikeusasteisiin, tuomioistuimissa on ruuhkaa ja tuomioistuimet hoitavat niille kuulumattomia tehtäviä. Oikeudenkäyntejä on liikaa ”tuomioistuinuudistajien” mielestä, ja vaatimuksia on ehdotettu jaettavaksi ja siirrettäväksi tuomioistuinmuutoksiin instituutioihin.¹²⁶ Vallitseva ajatus näyttääkin olevan, että, mitä pienempi intressi, sitä perusteettomampi kanne on. Konkreettisesti keskustelu on liittynyt esimerkiksi vähäisiin hakemusasioihin ja riidattomiin saataviin.¹²⁷ Tällaisella keskustelulla ei ole mitään tekemistä kanteen faktisen perusteettomuuden kanssa, kuten *Saarensola* huomauttaa. Asianosaiselle kanne voi olla enemmän kuin aiheellinen.¹²⁸ Tuomioistuimet voivat olla iloisia asiamäärien vähentyessä, mutta riitojen määrän pieneneminen kertoo omasta ilmiöstään. Oikeussuojaa ei enää haeta tuomioistuinteitse, ja se on merkki siitä, ettei oikeusjärjestys toimi.¹²⁹

Ajetaanko Suomessa ollenkaan massavaatimuksia? Tilastojen valossa vuonna 2008 pääkäsitteilyyn edenneissä riita-asioissa oli yksi kantaja 82 %:ssa tapauksista, 16 %:ssa kaksi kantajaa ja 2 %:ssa useampia kantajia. Myös aikaisemmat tutkimukset osoittavat, että riita-asioissa noin neljässä viidesosassa jutuista on vain yksi kantaja.¹³⁰ Tilastot eivät kuitenkaan

¹²³ Lindblom 2008, s. 232–234. Tarkemmin kollektiivijuttujen vastaajan taktiikasta, joka pitää sisällään esimerkiksi prosessin vaikeuttamisen, ks. Lindblom 2008, s. 200–204, Koulu käyttää taktiikasta termiä ”riita riidassa”, Koulu 2017, s. 185.

¹²⁴ Stockholms fria 16.4.2010.

¹²⁵ Muista oikeustapauksista Lindblom mainitsee Kraftkommission ja Vinimport -tapaukset, ks. Lindblom 2008, s. 264–265.

¹²⁶ Ervasti 2002a, s. 588–589, Saarensola 2017, s. 9. Myös Ruotsissa tuomioistuinten niin sanottu puhdistaminen niille kuulumattomista tehtävistä on ollut tavoitteena jo pidempään. Tähän pyritään siirtämällä tuomioistuimelle kuulumattomat asiat muiden elinten käsiteltäväksi ja vapauttamalla tuomarit varsinaiseen lainkäyttöön kuulumattomista tehtävistä, ks. tarkempi selostus KM 2003:116.

¹²⁷ KM 2003:3, s. 132–155, Saarensola 2017, s. 9. Nytemmin esimerkiksi summaarisia riita-asioita ollaan keskittämässä kahdeksaan käräjäoikeuteen, OTM 2017:12.

¹²⁸ Saarensola 2017, s. 9.

¹²⁹ Koulu–Hietanen–Kunwald–Koulu–Lohi–Turunen 2018, s. 104.

¹³⁰ Ervasti 2009a, s. 747.

kerro sitä, kuinka monta yhden kantajan juttua on kumuloitu samaan käsittelyyn. Uudempia tilastoja ei myöskään ole saatavissa. Mediahuomiota on saanut vain muutama tapaus. Riitaasioiden puolelta sekä puukartellijutussa että asfalttikartellijutussa nostettiin lukuisia korvauskanteita.¹³¹ Puukartellikanteissa kantajia on ollut yli tuhat, ja heistä noin 500 nosti Helsingin käräjäoikeudessa kanteen vahingonkorvauksista.¹³² Lopulta käräjäoikeus hylkäsi kanteet, ja kaikki metsänomistajat niin sanotusti luopuivat kanteistaan eivätkä valittaneet hovioikeuteen. Valittamatta jättäminen oli osa vastaajayhtiöiden sovintotarjousta, jonka mukaan metsänomistajat eivät joutuisi maksamaan vastaajan oikeudenkäyntikuluja, jos he jättäisivät asian sillensä.¹³³ Kollektiivisista rikosjutuista mainittakoon 2011 vuoden Directa-tapaus, jossa petoksella aiheutettiin vahinkoa noin 1 400 yritykselle.¹³⁴ Asianomistajamäärien hallinta oli tuottanut huomattavia hallinnollisia vaikeuksia jo syyttäjänvirastossa.

3 Rikoslain 48 luvun ympäristörikokset ja ympäristövahingot

3.1 Tunnusmerkistöistä ja asianomistajasta

3.1.1 Ympäristörikosten tunnusmerkistöt

Ympäristörikoksista säädetään rikoslain 48 luvussa (578/1995).¹³⁵ Luvun 48 rikoksia ovat ympäristön turmeleminen, törkeä ympäristön turmeleminen, ympäristörikkomus, tuottamuksellinen ympäristön turmeleminen, luonnonsuojelurikos, törkeä luonnonsuojelurikos ja

¹³¹ Kumpikaan esimerkki ei ole puhdas kollektiivisen oikeussuojan esimerkkitapaus. Asfalttikartellin vaatimukset ovat euromääräisesti huomattavia ja kantajina on valtioita ja kuntia, ks. Koulu 2017, s. 48.

¹³² Puukartellikanteissa oli rypäs yksittäisiä kantajia. Korvauksia vaativat suuryritykset, kuluttajat ja yksityiset metsänomistajat, jotka rinnastuvat kuluttaja-palkansaajiin. Tapaus on Talvivaaran kaltainen esimerkki intressien suuresta vaihtelusta: yksittäisten kantajien pienimmät vaatimukset olivat muutaman tuhannen euron ja suurimmat kymmeniä miljoonia euroja. Koulu kuitenkin huomauttaa, että kun suurvaatimukset unohdetaan, on kantajaprofiili vaatimuksineen tyyppiesimerkki joukkokanteista, Koulu 2017, s. 34, 48 ja 197.

¹³³ Maaseudun tulevaisuus 12.01.2018. Otsikko on retorisesti kovin kantajavastainen: ”Suuri Savotta luopui kartellikanteista ja saa Stora Enson ja UPM:n oikeuskulut anteeksi”. Sanavalinta antaa vaikutelman, että korvausten hakeminen laittoman kartellin perusteella olisi paheksuttavaa, ks. alaviite 113.

¹³⁴ Yle Uutiset 1.7.2011.

¹³⁵ Tunnusmerkistöjä on muutettu useasti 2000-luvulla, viimeisiin muutos 1638/2015 koski 48 luvun 1 §, 2 §, 4 § ja 5a §:ää, ks. alaviite 360.

rakennussuojelurikos. Luvussa 48a säädetään erikseen luonnonvararikoksista.¹³⁶ Sääntelyn keskiössä on ympäristön turmeleminen, joka voidaan 48:1.1:n ja 48:1.2:n mukaan tehdä seitsemällä eri tavalla ja jopa 21 eri säädöksen tai asetuksen vastaisesti. Rangaistussäännökset ovat niin kutsuttuja blankorangaistussäännöksiä, jolloin tunnusmerkistön selvittäminen vaatii aineelliseen ympäristölainsäädäntöön perehtymistä. Tunnusmerkistöt vaativat erityisosaamista niin syyttäjältä kuin poliisiltakin.¹³⁷

Rikoslakiin on kuitenkin koottu vain vakavimmat vankeusuhkaiset teot. Rikosoikeudellisen vastuun kautta korostetaan toimintaan ja toiminnanharjoittajaan liittyvää erityistä moitetta ja paheksuntaa.¹³⁸ Rikosoikeudellinen vastuu on järjestykseltään viimeisin ohjauskeino, *ultima ratio*.¹³⁹ Luvun 48 ympäristörikoksiin sovelletaan oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevia RL 9 luvun säännöksiä yhteisösakosta. Lievempiä tekemuotoja, joista voi seurata sakkorangaistus, on muualla erityislainsäädännössä.¹⁴⁰ Kokko ja Mähönen ovat luetelleet 16 erilakia, joissa on rikos- ja ympäristölakien vastaisia rikoksia ja rikkomuksia, eikä luettelo ole tyhjentävä.¹⁴¹

Ympäristörikokset eivät kohdistu yksilöitävissä olevaan uhriin, kuten perinteisemmät rikokset. Rikokset kohdistuvat yhteiseen kollektiiviseen etuun, ympäristöön. Yhteisöllisyys korostuu siinä, että ympäristörikokset ovat harvinaisia poikkeuksia lukuun ottamatta virallisen syytteen alaisia tekoja.¹⁴² Uhrittomuus osaltaan johtaa siihen, että ympäristörikokset eivät tule ilmi helposti. Ihmisten oletetaan tekevän ilmoitus herkemmin, kun rikos kohdistuu suoraan heidän omaan intressiinsä.¹⁴³ Suojeltava oikeushyvä on lisäksi erilainen suhteellisuudessaan. Mikäli ympäristö kykenee tai on kyennyt kohtuullisessa ajassa palautumaan päästöjen tai muun pilaamisen aiheuttamasta vahingosta, toimintaa ei välttämättä koeta kovin vahingolliseksi.¹⁴⁴ Pahoinpitelyyn syylistynyt ei voi puolustautua tällaisella argumentilla, vaikka asianomistajan silmän mustelma olisi jo parantunut. Ympäristörikokset ovat myös

¹³⁶ Ympäristörikosoikeuden alaan kuuluvia kriminalisointeja on myös muualla rikoslaissa: eläinsuojelurikos (RL 17:14 1431/2006), vaarallisten aineiden kuljetusrikos (RL 44:13, 400/2002) sekä 44 luvun ydinenergian käyttöön ja geenitekniikkaan liittyvät rikokset.

¹³⁷ Nissinen 2003, s. 622, Pirjatanniemi 2005, s. 238, Vanamo 2006, s. 441, Leppänen 2008, s. 437.

¹³⁸ Pirjatanniemi 2005, s. 78.

¹³⁹ Nissinen 2003, s. 639, Kokko–Mähönen 2015, s. 60. Rangaistussäännökset ovat viimeisenä ympäristönkäytön ohjausjärjestelmässä, joka perustuu hallinnollisoikeudelliseen ohjaukseen, ks. OM 2004:14, s. 18–19.

¹⁴⁰ Esimerkiksi luonnonsuojelulain 58 §:ssä säädetään luonnonsuojelurikkomuksesta ja ympäristösuojelulain (527/2014) 225 §:ssä ympäristösuojelulain rikkomisesta.

¹⁴¹ Kokko–Mähönen 2015, s. 61–62. Nissinen on vuonna 2003 listannut 15 lakia ja rikosnimikettä, ks. Nissinen 2003, s. 621.

¹⁴² Nissinen 2003, s. 622, Kokko–Mähönen 2015, s. 62.

¹⁴³ Leppänen 2008, s. 432.

¹⁴⁴ Pirjatanniemi 2005, s. 20.

motiiveiltaan erilaisia, koska ne ovat usein taloudellisia rikoksia. Niiden tekijä tavoittelee yleensä jonkinlaista taloudellista hyötyä itselleen tai edustamalleen yritykselle.¹⁴⁵ Taloudellisen edun tavoittelulla rikollisin keinoin saadaan rikoshyötyä, jonka määrittäminen ja hyötykonfiskaatiokysymykset ovat vaikeita ympäristörikoksien kohdalla.¹⁴⁶

Esitutkintaviranomaiset kirjasivat vuonna 2014 rikoslain 48 luvussa tarkoitettuja ympäristörikoksia 423 kappaletta, vuonna 2015 397 kappaletta ja vuonna 2016 511 kappaletta. Vain murto-osa näistä rikoksista tulee poliisin tietoon.¹⁴⁷ Poliisin tietoon tulleiden rikosten määrä ei siis kerro koko totuutta, ja piilorikollisuuden määrää voidaan vain arvioida.¹⁴⁸ Vastaavalla aikavälillä syyttäjille saapui rikoslain 48 luvun mukaisia ympäristörikoksia vuonna 2014 141 kappaletta, vuonna 2015 120 ja vuonna 2016 114.¹⁴⁹ Vastaavina vuosina annetut käräjäoikeuksien tuomiot ovat huomattavan vähäisiä verrattuna poliisin ja syyttäjän lukuihin. Kuten taulukosta 1 käy ilmi, vuonna 2014 ratkaistiin 39 juttua, vuonna 2015 52 juttua ja vuonna 2016 44 juttua. Tuomioistuimeen päättyy pieni osa poliisille ilmoitetuista jutuista.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Nissinen 2003, s. 623 ja 636–637, Launiainen 2016, s. 337.

¹⁴⁶ Esimerkiksi Talvivaara-tapauksessa syyttäjä vaati vastaajia menettämään rikoksella saadun hyödyn, yhteensä 13.308.970,61 euroa. Määrä koostui käänteisosimoosilaitteiston hankinnan lykkääntymisessä säästyneistä kuluista (3.008.970,61 euroa) ja ylimääräisen veden varastoaltaan säästyneistä rakentamiskuluista (10.300.000,00 euroa). Käräjäoikeus tuomitsi lopulta vain 3,5 miljoonan euron rikoshyödyn menetettäväksi, Kainuun käräjäoikeuden tuomio asiassa R 14/714, s. 22 ja 139. Talvivaaran tapauksessa taloudelliset hyödyt ovat yltäneet laajemmallekin: Talvivaaran entinen johtaja Pekka Perä tuomittiin kesäkuussa 2017 kolmesta arvopaperimarkkinoiden tiedottamisrikoksesta ehdolliseen vankeuteen. Myös entinen toimitusjohtaja Harri Natunen ja yhtiön entinen talousjohtaja tuomittiin sakkoihin, Yle Uutiset 2.6.2017. Tarkemmin vaadituista ja tuomituista hyötykonfiskaatioista Suomessa viime vuosina esim. Launiainen 2016. Launiainen aineiston perusteella osa konfiskaatiovaatimuksista jää syyttäjiltä esittämättä, vaikka rikoshyödyn menettämisen vaatiminen pitäisi olla aina pääsääntö, koska yleinen etu vaatii sitä ympäristörikosasioissa, ks. Nissinen 2003, s. 638.

¹⁴⁷ Nissinen 2003, s. 624, Vanamo 2006, s. 444.

¹⁴⁸ Pirjatanniemi 2005, s. 244.

¹⁴⁹ Ympäristörikoskatsaus 2017, s. 28. Raportin toimittaa vuosittain Suomen kansallinen ympäristörikosseurantatyöryhmä, joka on keskusrikospoliisin yhteydessä toimiva työryhmä. Sen tehtävänä on mm. ympäristörikosten seuranta ja yhteistyön kehittäminen eri valvontaviranomaisten välillä. Työryhmä on perustettu 1.10.1997 ja se on siitä lähtien antanut joka vuosi raportin. Ks. Ympäristörikoskatsaus 2017, s. 4.

¹⁵⁰ Poliisin tilastojen ”osumatarkkuus” erikoisrikoksissa ei välttämättä ole kovin edustava, koska tunnusmerkistöt eivät ole tuttuja jokapäiväisestä poliisityöstä. Kirjattujen rikosten tunnusmerkistöt elävät vielä myöhemmin, kun ne liikkuvat lievemmästä vakavampaan ja toisinpäin, ks. Nissinen 2003, s. 627.

Taulukko 1: Eri viranomaiset ja niillä käsittelyssä olleet rikoslain 48 luvun ympäristörikokset kappalemäärissä vuosina 2014–2016.

	2014	2015	2016
Esitutkintaviranomaisen kirjaukset	423	397	511
Syyttäjille saapuneet	141	120	114
Tuomioistuimissa ratkaistut	39	52	44

Ympäristörikostuomioiden kokonaismäärät ovat myös pysyneet jotakuinkin samoina vuodesta toiseen. Aikavälillä 2002–2007 tuomioita oli noin 40 per vuosi, ja aikavälillä 2009–2013 oli noin 50 tuomiota per vuosi.¹⁵¹ Tilastojen perusteella tuomioita oli vuosina 2015 ja 2016 noin 50 tuomiota per vuosi. Tilastoista nähdään myös, että ympäristörikosten määrä tuomioistuimissa on ylipäättään pieni rikollisuuden kokonaiskuvassa. Kaikkien rikosasioiden kokonaismäärä oli 53 219 vuonna 2015 ja 51 645 vuonna 2016.¹⁵² Tutkimuksen keskiössä olevat rikokset ovat ympäristöteemaan liittyen vain ”pisara” meressä. Oikeusvaltion kansalaisten yhdenvertaisuuden perusteella harvinaisten rikosten asianomistajillekin on tarjottava todelliset oikeussuojakeinot.

3.1.2 Ympäristörikosten asianomistaja

Yhteisöllisen oikeushyvän kääntöpuolena on asianomistaja-aseman hankala määrittely. Asianomistajan aseman selkeys on tärkeää etenkin käytännössä, kun vahingonkärsijä miettii, onko hänellä kanneoikeutta.¹⁵³ Kysymys oli ajankohtainen myös Talvivaara-tapauksessa, ja oikeustilaa käsiteltiin tuomiossa. Laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa ei ole asianomistajan yleistä määritelmää. Tällaista määritelmää ei esiinny myöskään muualla lainsäädän-

¹⁵¹ Leppänen 2008, s. 429–442, Launiainen 2016, s. 339.

¹⁵² Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2015, s. 31, Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2016, s. 33.

¹⁵³ Aiemmin asianomistajan syyteoikeuden ollessa ensisijainen, oli asemalla korostuneempi merkitys. Tuomioistuimen oli viran puolesta valvottava asianomistajan syyteoikeutta ja tilaisuutta käyttää sitä myös niissä jutuissa, joissa syyttäjä ajoi syytettä. Asianomistajan kutsuminen mukaan syyteprosessiin oli muodollisesti välttämätöntä, vaikkei häntä kuultaisi tai hänellä ei olisi vaatimuksia, ks. Lappalainen 1986, s. 17–18 ja alaviite 29.

nössä, joten käsite on muovautunut oikeuskäytännössä ja kirjallisuudessa. Yleisesti asianomistajalla tarkoitetaan rikoksella loukattua henkilöä ja yleiskielessä asianomistajan synonyminä usein toimii ”rikoksen uhri”.¹⁵⁴

Yleisluontoisen asianomistajakäsitteen määrittelyyn on kirjallisuudessa päädytty yleensä aineellisoikeudellisen tai prosessuaalisen luonnehdinnan avulla.¹⁵⁵ Näiden kahden rinnalla on myös esitetty niin sanottuja sekamääritelmiä. Vallitsevana suuntauksena on ollut aineellisoikeudellinen asianomistajakäsite, jonka mukaan asianomistaja on sen oikeudellisesti suojatun edun haltija, jota rikoksen kautta on loukattu tai vaarannettu.¹⁵⁶ Oikeushyvään ja sen suojeluun koko rikosoikeudellinen järjestelmän oikeutus osittain perustetaankin.¹⁵⁷

Prosessioikeudessa eniten kannatusta on saanut *Granfeltin* määritelmä, jonka mukaan asianomistajana pidetään loukatun oikeushyvän haltijan lisäksi myös sitä, jolle välittömästi rikoksen kautta on syntynyt yksityinen oikeudellinen vaade.¹⁵⁸ Tämän määritelmän perusteella jo pelkkä yksityisoikeudellinen vaade sellaisenaan voi perustaa asianomistajan aseman. Prosessuaalisen asianomistajakäsitteen mukaan asianomistaja on se henkilö, jolla on oikeus vaatia rikoksesta rangaistusta eli syyteoikeus. Syyteoikeus taasen kuuluu rikoksella loukatuille henkilöille.¹⁵⁹ Tämä asianomistajakäsite ei ole saanut kotimaisessa oikeustieteessä suurta kannatusta, lähinnä sen määritelmän epämääräisyyden vuoksi.¹⁶⁰ Analyysissa joudutaan joka tapauksessa *Lappalaisen* mukaan turvautumaan suojeluobjektin tarkasteluun.¹⁶¹ Talvi-vaara-tapauksessa asianomistaja-aseman ydinsisällöksi nimettiin ”oikeus vaatia rangaistusta (syyteoikeus)”, ja ratkaisussa mainittiin myös tarkoituksenmukaisuusnäkökohdat.¹⁶²

¹⁵⁴ Jokela 2012, s.16 ja HE 82/1995 vp s.17. Tiettyjen rikosten kohdalla on erityisiä säännöksiä asianomistajista, esimerkiksi velallisen rikosta koskevissa asioissa. (RL 39:9.2, L:ssa 31.1.2003)

¹⁵⁵ Lappalainen 1986, s. 18.

¹⁵⁶ Granfelt 1925, lainattu Lappalainen 1986, s. 18. Vuorenpää 2014, s. 12, Jokela 2012, s. 17.

¹⁵⁷ Vuorenpää 2014, s. 12. Käsitteen avulla voidaan myös asettaa rikosasian käsittelyketjun järjestys. Ensin olisi selvitettävä, mitä oikeushyvää väitetty rikos loukkaa eli, mikä on sen rikoksen suojeluobjekti. Sen jälkeen selvitetään, kuka tai ketkä ovat tämän oikeushyvän haltijoita, ks. Jokela 2012, s. 17.

¹⁵⁸ Lappalainen 1986, s. 18, Jokela 2012, s. 17–18. Määritelmään kuului myös kolmantena kohtana lause poliittiarikkomuksista, mutta se on nyttemmin menettänyt merkityksensä, ks. Jokela 2012, s. 17–18.

¹⁵⁹ Jokela 2012, s. 18. Asianomistajan ensisijainen syyteoikeus on sittemmin poistunut. ROL:n muutoksilla 16/2012 (HE 116/2011) poistettiin ensisijainen syyteoikeus virkarikoksista ja 733/2015 (HE 46/2014) poistettiin ensisijainen syyteoikeus väärästä ja todistamattomasta ilmiannosta. Syyteoikeutta säätelee ROL 14 § ja asianomistajalla on aina vain toissijainen syyteoikeus.

¹⁶⁰ Lappalainen 1986, s. 19, Vuorenpää 2014, s. 30.

¹⁶¹ Lappalainen 1986, s. 19.

¹⁶² Kainuun kärjäoikeus 13.5.2016, tuomio 119682, s. 129.

Myös oikeuskäytäntö asianomistajan käsitteen osalta on vaihdellut vuosien aikana. Aikaisemmassa oikeuskäytännössä on noudatettu edellä mainittua *Granfeltin* määritelmää, ja asianomistajiksi on katsottu esimerkiksi pilaantuneiden vesialueiden ja niistä haittaa kärsineiden rantakiinteistöjen omistajat vesistön pilaantumista koskevassa rikosasiassa (KKO 1990:13) sekä Metsähallitus petosjutussa, jossa piirimetsälautakuntaa oli erehdytetty aiheuttomasti suorittamaan valtion metsänparannusvaroja (KKO 1985 II 42).¹⁶³ Sittemmin asianomistajan piiriä on kuitenkin kavennettu. Asianomistajan asema on evätty usein sillä perusteella, että rikos ei ole välittömästi kohdistunut asianomaiseen tahoon. Esimerkiksi tapauksessa KKO 1989:4 Metsäntutkimuslaitoksella ei ollut oikeutta ajaa syytettä sen hallinnassa olevalla yleisellä suojelualueella tapahtuneeksi väitetystä luonnonsuojelurikkomuksesta. Myöskään alueellista ympäristökeskusta ei pidetty asianomistajana luonnonsuojelurikosta koskevassa asiassa (KKO 2006:74 Ään.).¹⁶⁴ Uusimmista ratkaisuista ilmenee *Jokelan* mukaan rikoslailla suojattavan oikeushyvän vaikutus asianomistajapiirin määräytymiseen.¹⁶⁵

Vaikka käsite olisi määritelty, käytännön ongelmia voi silti esiintyä. Asianomistajien selvittäminen on hankalaa erityisesti laajoissa talous-, työ- ja ympäristörikoksissa. Joissakin tapauksissa asianomistajat eivät välttämättä edes vielä tiedä olevansa rikoksen uhreja.¹⁶⁶ Näillä aloilla asianomistajina ja kuultavina voi olla erilaisia julkisyhteisöjä, järjestöjä ja yhteenliittymiä, jotka valvovat yleistä etua tai erityyppisiä kollektiivisia intressejä.¹⁶⁷ On myös huomattava, että asianomistajan aseman epäminen ei estä asianomaisia esittämästä rikoksesta johtuvia korvausvaatimuksia rikosprosessissa. Asianomistaja-aseman puuttuminen tekee heistä kolmannen henkilön, eikä heillä siten ole yhtä vahvaa asemaa prosessissa.¹⁶⁸

¹⁶³ Sitä vastoin samassa tapauksessa piirimetsälautakuntaa ei katsottu asianomistajaksi, KKO 1985 II 42.

¹⁶⁴ Tässä viimeisimmässä ratkaisussa todetaan viitaten myös aiempiin korkeimman oikeuden ennakkoratkaisuihin, että valtiota tai tietyn säännösten valvovaa viranomaista ei ole ilman nimenomaista puhevaltaa koskevaa erityissäädöstä pidetty asianomistajana yleistä etua vastaan kohdistuvissa rikoksissa pelkästään sillä perusteella, että rikoksella on loukattu yleistä etua. Eriävän mielipiteen jättänyt oikeusneuvos viittasi KKO 1990:143 ratkaisuun, jossa kalastuspiirille kuului asianomistajan puhevalta vesilain säännösten rikkomista koskevassa asiassa sillä perusteella, että rikoksella oli loukattu yleistä kalatalousetua, ja että kalatalouspiirien tehtävänä oli huolehtia yleisen kalatalousedun valvonnasta sekä edustaa valtiota kalataloushallintoa koskevista asioista.

¹⁶⁵ Jokela 2012, s. 21.

¹⁶⁶ Ympäristörikosten ulkopuolella nyttemmin yleistyneet tietomurrot voivat olla tällaisia: asianomistaja huomaa joutuneensa rikoksen kohteeksi useimmiten vasta, kun hänen henkilötietojaan käytetään lainvastaisesti esimerkiksi petoksiin.

¹⁶⁷ Jokela 2012, s. 22.

¹⁶⁸ Lappalainen 1986, s. 20, Jokela 2012, s. 22,

3.2 Ympäristövahingot ja niiden korvaaminen

Ympäristövahingon ilmeneminen tosielämässä voi olla monentyyppistä. Sen vaikutukset voivat olla vähäisiä ja paikallisia tai hyvin laajoja ja alueellisia. Vähäisiä ja paikallisia vahinkoja voivat olla esimerkiksi jätelain vastaiset roskaamiset. Laaja ja alueellinen vahinko on esimerkiksi kokonaisen vesistön pilaantuminen. Jälkimmäisessä tapauksessa vahingot ovat yleensä suurempia ja niiden vaikutukset ulottuvat perinteisen vahingonaiheuttaja–vahingonkärsijä -akselin ulkopuolelle. Vahingon kesto voi olla pitkä, koska sen korjaaminen vie aikaa, tai vahinkoa ei välttämättä pystytäkään edes korjaamaan.¹⁶⁹

Tarkastelussa olevat ympäristörikkokset ja niistä aiheutuneet vahingot ovat luonteeltaan muutoinkin hyvin erilaisia kuin perinteiset rikostyytit. Ympäristövahinko ei useinkaan ole yhden henkilön tahallinen paha teko, vaan esimerkiksi tehtaan aiheuttama liian korkea ympäristöpäästö. Tapahtumaketjuun on mahdollista liittää teknisiä selityksiä, jotka vaikuttavat neutraaleilta ja luovat mielikuvaa tahattomuudesta. Tapahtumaketjun hahmottamista saattaa vaikeuttaa tehtaan yleisen toiminnan hyödyllisyys ja sille annettu yhteiskunnallinen tuki: laitos työllistää ja tuottaa tuloja.¹⁷⁰

Ympäristölle aiheutuvat konkreettiset vahingot voivat olla monimuotoisia. Talvivaaran kohdalla altaiden vuotojen vuoksi kaivoksen ympäristöön päätyi metallipitoisia jätevesiä, ja luonnon sietokyky ylittyi. Vuoden 2012 kipsisakka-altaan vuodon vuoksi altaasta valui kaikkiaan 1,2 miljoonaa kuutiometriä ympäristölle vahingollista metallipitoista vettä ja sakkaa.¹⁷¹ Kaivostoiminnan päästöt muuttivat lähialueen järvet kemiallisesti kerrostuneiksi suola-altaiksi. Helsingin yliopiston tutkimuksessa havaittiin, että suolapitoiset vedet ovat kerrostaneet järven eikä alusvesi ja päällysvesi enää sekoitu.¹⁷² Rikosasiassa oli käsiteltävänä vain vesien pilaantuminen, ja asiassa oli vaadittu korvauksia pääasiallisesti kiinteistöjen arvon alentumisesta ja niiden käytölle aiheutuneista haitasta, eli virkistyskäyttöhaitasta. Kaivoksen toiminnasta on kuitenkin aiheutunut myös melu- ja pölyhaittaa.¹⁷³ Korvausperusteita käsitellään tarkemmin luvussa 5.2.

¹⁶⁹ Leppä 2011, s. 59.

¹⁷⁰ Pirjatanniemi 2005, s. 19.

¹⁷¹ HS 17.12.2017.

¹⁷² HS 6.9.2017a. Tutkimuksesta tarkemmin ks. Leppänen, Weckström, Korhola 2017.

¹⁷³ Eräs asianomistaja oli esittänyt rikosasian yhteydessä vaatimuksia pölyn aiheuttamista vahingoista.

Aiheutuneita vahinkoja voidaan luokitella eri tavalla. Vahingonkorvausoikeuden puolella jako tehdään laadun tai vastuuperusteen nojalla. Prosessioikeuden puolella vahingonkorvauksen soveltamistilanteita on tavattu erotella kolmeen tyyppiin.¹⁷⁴ Kolme kategoriaa ovat yhteisvahingot, sarjavahingot ja massavahingot. Jakoa on käytetty etenkin kollektiivisen oikeuden tutkimuksessa ja jaon perusteella on voitu osoittaa paras oikeussuojan keino eri vahinkotyypeille.¹⁷⁵ Vahinkotyypeille ominaista on se, että ne eivät ole substanssiolemukseltaan vaikeita, mutta niiden ajaminen nykymuotoisissa oikeusprosesseissa on vaikeaa.¹⁷⁶

Yhteisvahingot aiheutuvat oikeuksille, jotka eivät kuulu kenellekään. Vahingot kohdistuvat yleiseen hyvään, ja *Wagner* mainitsee ympäristöoikeuden puolelta esimerkiksi uhanalaisten lajien katoamisen.¹⁷⁷ Ympäristön pilaaminen, jolla ei aiheuteta vahinkoa millekään muulle oikeudelle, kuten omistusoikeudelle, on yhteisvahinko. Tällaisissa tapauksissa vastaajan velvoittaminen vahingonkorvaukseen on tärkeää yleisen lainkuuliaisuuden ja käytöksen ohjaamisen vuoksi.¹⁷⁸ Osaksi tästä syystä RL 48 luvun teot ovat suurimmaksi osaksi yleisen syytteen alaisia, kuten todettiin.

Sarjavahingot (scattered loss) ovat suurelle joukolle aiheutettuja ja standardimaisia. Ne ovat helposti määritettävissä, koska vahingon kohdistuminen ja sen määrä ovat ennalta selviä tai vaativat vain vähän selvitystä. Sarjavahingoissa syntynyt vahinko on varallisuusvahinkoa, ja vaatimukset ja niiden määrät ovat vakioituja ja usein pienehköjä. *Wagner* on todennut, että sarjavahingoilla aiheutettu vahinko on yleensä triviaalia ja vahinkojen kompensointi helppoa, mutta se vaatii järjestelmältä ja menettelyltä kohtuuttomia panostuksia.¹⁷⁹ Yhdessä triviaalit vaatimukset muodostavat huomattavan tai poikkeuksellisen summan.¹⁸⁰ *Koulu* on todennut, että ympäristövahinkoja koskevat vaatimukset ovat luettavissa sarjavahinkojen ryhmään.¹⁸¹ Vaatimukset, jotka perustuvat sarjavahinkoon, ovat yleensä kannekelpoisia yksinäänkin. Kanteen ajamista jarruttaa vain yksilön vaivannäkö tai sen puute, jota *Wagner* ja *Koulu* kutsuvat ”rationaaliseksi apaattisuudeksi.”¹⁸²

¹⁷⁴ Koulu 2017, s. 125

¹⁷⁵ Koulu 2017, s. 125–126, suomenkieliset käännökset perustuvat Koulun käyttämiin käännöksiin.

¹⁷⁶ Wagner 2011, s. 66.

¹⁷⁷ Wagner 2011, s. 61.

¹⁷⁸ *ibid*, s. 61.

¹⁷⁹ Wagner 2011, s. 62.

¹⁸⁰ Wagner esittää triviaaleista vahingoista kuluttajaoikeuteen liittyvän esimerkin, jossa 20 grammaa painavat teepussit onkin täytetty vain 19,5 grammalla teetä, Wagner 2011, s. 62.

¹⁸¹ Koulu 2017, s. 125.

¹⁸² Wagner 2011, s. 64, Koulu 2017, s. 125.

Massavahingot (mass torts) eroavat sarjavahingoista vahingon määrässä ja sen lajissa. Yksilöllisesti aiheutuneen vahingon määrä on tavallisesti paljon suurempi kuin sarjavahingoissa, ja vahinkolaji voi olla myös henkilövahinko. Henkilövahingoille tyypilliset vahingot eivät ole standardisoitavissa, vaan vahingon suuruuteen vaikuttaa henkilöittäin useita eri tekijöitä.¹⁸³ Klassisia esimerkkejä massavahingoista ovat juna- ja lento-onnettomuudet tai villaisen tuotteen aiheuttamat vahingot.¹⁸⁴ Massavahinkojen kohdalla vahingon kärsijät eivät jää apaattisiksi, vaan vaativat korvauksia ja turvautuvat herkästi yksilöllisiin oikeudenkäynteihin.¹⁸⁵

Talvivaara-tapauksen korvausvaatimukset ovat ominaisuuksiltaan osittain sarjavahinkoja. Vahingonkärsijät, eli vahingon kohdistuminen, on helppo osoittaa. Ympäristörikostapauksessa käsiteltiin kaivoksen lähellä oleville vesistöille aiheutettuja vahinkoja, jolloin vesistöjen läheisyydessä olevat kiinteistöt ovat käytännössä kaikki vahingonkärsijöitä. Kiinteistön omistajille aiheutunut vahinko, joka lähes kaikissa vaatimuksissa oli yksilöity kiinteistön arvon alenemiseksi ja virkistyskäyttöhaitaksi, on varallisuusvahinko. Yhteisvahinkoihin voisi laskea päästöjen aiheuttamat kalakuolemat.

Talvivaaran vaatimuksissa on kuitenkin myös massavahinkojen piirteitä. Aiheutettu vahinko on määrällisesti huomattava jokaisen vahingonkärsijän kohdalla. Vaatimusten suuruus ei ole triviaalia, vaan pienimmänkin vaatimuksen euromäärä on 5 000 euroa suurimman vaatimuksen ollessa Metsähallituksen vaatima 8 647 000 euroa.¹⁸⁶ Kaikkien prosessissa esitettyjen vaatimusten mediaani on 76 214 euroa. Vahingon määrä yksittäistapauksessa ja sen arvioiminen ovat riippuvaisia monesta seikasta ja vaaditut korvausmäärät vaihtelivat täyden arvon korvauksesta jonkinlaisiin osakorvauslaskelmiin. Talvivaaran kohdalla vaatimusten määrällistä hajontaa aiheuttanee avustajien puute korvausvaatimusten laadinnassa, kiinteistöjen erilainen sijainti ja erilainen riippuvuus vesistöistä sekä luontoarvojen subjektiivinen painavuus asianosaisille. Luvuissa 5.2 ja 5.3 palataan vaatimusten problematiikkaan.

¹⁸³ Koulou 2017, s. 126.

¹⁸⁴ Wagner 2011, s. 64, Koulou 2017, s. 126.

¹⁸⁵ Wagner 2011, s. 63, Koulou 2017, s. 126.

¹⁸⁶ Pienin vaatimus L 15 5026, suurin L 15 4993.

Ympäristövahinkojen korvaamiseen sovelletaan omaa lakia. Suomessa korvaaminen perustuu pitkälti lakiin ympäristövahinkojen korvaamisesta (YVL, 737/1994). Laki koskee pääosin yksityisoikeudellista vahingonkorvausta.¹⁸⁷ Ympäristövahinkolain 1 §:n mukaan ympäristövahinkona korvataan tietyllä alueella harjoitetusta toiminnasta johtuva vahinko, joka on ympäristössä aiheutunut

- 1) veden, ilman tai maaperän pilaantumisesta;
- 2) melusta, tärinästä, säteilystä, valosta, lämmöstä tai hajusta; taikka
- 3) muusta vastaavasta häiriöstä.

Ympäristövahinkojen korvaamiseen sovelletaan vahingonkorvauslakia (412/74), jollei YVL:stä muuta johdu (YVL 2 §). Ympäristövahinkolaki on korvauslakien suhteessa erityislaki *lex specialis*, ja vahingonkorvauslaki täydentävä ja toissijainen *lex generalis*.¹⁸⁸ Ympäristövahinkolain erityispiirteinä ovat ankara vastuu, laajennettu korvausvelvollisten piiri (YVL 7 §) ja vahingonkärsijän lievennetty todistustaakka syy-yhteysnäytön suhteen (YVL 3 §).¹⁸⁹ Ympäristövahinkolain nojalla vahingon aiheuttajan on myös lunastettava vaatimuksesta kiinteistö tai sen osa, jos kiinteistö kokonaan tai osittain käy omistajalle hyödyttömäksi tai kiinteistön käyttö sen tarkoituksen olennaisesti vaikeutuu (YVL 10 §). Talvivaaran tapauksessa muutama vahingonkärsijä oli nimenomaisesti vaatinut kiinteistön lunastamista.¹⁹⁰

Ympäristövastuu on jaoteltu perinteisesti julkisoikeudelliseen, siviilioikeudelliseen ja rikosoikeudelliseen vastuuseen.¹⁹¹ Samassa vahingossa voivat realisoitua kaikki vastuumuodot tai vain jokin niistä, ja jokainen vastuujärjestelmä on itsenäinen kokonaisuus.¹⁹² Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteys siviilioikeudelliseen järjestelmään ei ole voimakas, mutta se nähdään ennen kaikkea siviilioikeudellista järjestelmää tukevana.¹⁹³ Rikosoikeus muodostaa siis vain yhden vastuujärjestelmän ympäristövastuun alalle. Rikosprosessissa voidaan esittää vaatimuksia ympäristöluvassa ennakoimattomista vahingoista ja vahingoista, jotka on aiheutettu ilman ympäristölupaa.¹⁹⁴

¹⁸⁷ Linna 2016, s. 374.

¹⁸⁸ Leppä 2011, s. 63. YVL kuitenkin syrjäytyy tietyissä tilanteissa, kun vastuusta säädetään vielä yksityiskohdaisemmin muissa erityislaeissa, esimerkkinä ydinvastuu ja öljyvahinkojen vastuu, ks. Leppä 2011, s. 63.

¹⁸⁹ Erkkilä–Marttinen 2008, s. 611. Ankaran vastuun voidaan nähdä vaikuttavan ennaltaehkäisevästi ohjaamalla toimijoita ympäristöystävällisempään toimintaan, Leppä 2011, s. 58.

¹⁹⁰ Vaatimus L 15 2015.

¹⁹¹ Leppä 2011, s. 61, Linna 2016, s. 378. Tarkemmin eri vastuumuodoista ks. Leppä 2011, s. 61–68.

¹⁹² Leppä 2011, s. 61, Linna 2016, s. 378. Järjestelmien itsenäisyyttä korostaa se, että niissä määritellään ympäristövahinko eri tavoin, ks. Leppä 2011, s. 61.

¹⁹³ Leppä 2011, s. 66.

¹⁹⁴ Koulou 2017, s. 189.

Ympäristövahinkoja säädellään korvaamisen lisäksi myös korjaamisen osalta. Ympäristövahinkojen korjaamista säädellään lailla eräiden ympäristölle aiheutuneiden vahinkojen korjaamisesta (383/2009). EU:n ympäristövastuudirektiivi 2004/35/EY, 21.4.2004, edellyttää turmeltuneen ympäristön ja luonnon palauttamista vahinkoa edeltäneeseen tilaan, ja turmelamiseen liittyvää korvausvastuuta yksityisoikeudellisesta vahingonkorvauksesta erillisenä järjestelmänä.¹⁹⁵ Direktiivi toi merkittävän muutoksen perinteisiin vahingonkorvausoikeudellisiin lähtökohtiin, koska vastuujärjestelyn kohteena on ympäristö itsessään, ei ihmiselle aiheutettu vahinko.¹⁹⁶

Ympäristövahinkojen osalta asianosaisella voi olla useita vaihtoehtoja korvauksen hakemiselle. Suomen dualistisen lainkäyttöjärjestelmän vuoksi asiat ohjautuvat joko yleisen lainkäytön linjalle tai hallintolainkäytön linjalle, eikä tähän valintaan voi asianosainen suoranaisesti itse vaikuttaa.¹⁹⁷ Ympäristövahinkojen osalta asianomainen voi kuitenkin tietyissä tapauksissa vaikuttaa siihen, mille linjalle hänen vaatimuksensa päättyy.¹⁹⁸ Esimerkiksi, jos vahinkoa ei oltu ennakoitu ympäristöluvassa, vaatimus käsitellään ympäristönsuojelulain 130 § mukaan hallintolainkäytössä. Suuri osa vuosittain määrättävistä ympäristövahinkokorvauksista esimerkiksi vesistön pilaantumisesta määrätään hallintomenettelyssä samaan aikaan lupahakemuksen kanssa.¹⁹⁹ Toiminnasta mahdollisesti aiheutuvat vahingot selvitetään lupahakemuksen käsittelyssä viran puolesta, eikä tarvetta suoritus- tai vahvistuskanteille ole samassa määrin kuin muissa asioissa.²⁰⁰ Järjestelmä on toiminut hyvin, vaikka vähäisiä ja lyhytkestoisia haittoja on saattanut jäädä korvaamatta. Osa tällaisista pienistä häiriöistä kuuluu ympäristövahinkolain sietämisvelvollisuuden piiriin, eikä niistä voi hakea korvausta. Sietämisvelvollisuus ei kuitenkaan koske tahallisesti tai rikoksella aiheutettua vahinkoa (YVL 4.2 §).

Tämän hetkisessä tilanteessa hallintolainkäytön linja on intressinhaltijalle kaikista optimaalisin. Taloudellinen riski hallintoprosessissa on marginaalinen, koska ankaraa kuluvastuuta

¹⁹⁵ Linna 2016, s. 375.

¹⁹⁶ Mäntylä 2010, s. 309.

¹⁹⁷ Koulu 2017, s. 187. Kahden lainkäyttölinjan ongelma korostuu etenkin silloin, kun kyseessä on julkisyhteisön laiminlyönnit ja niihin perustuvat vahingonkorvaukset, ks. Suviranta 2005.

¹⁹⁸ Koulu 2017, s. 187.

¹⁹⁹ Osaksi tästä johtuen Suomen ryhmäkannelakia ei ulotettu koskemaan ympäristövahinkoja. Vahingonkarsijällä oli jo mahdollisuus hakea korvauksia toista kautta, Ympäristövaliokunnan lausunto 43/2006 vp s. 2 ja Koulu 2017, s. 188. Lausunnossa kyllä todetaan myös, että myöhemmin olisi syytä harkita soveltamisalan laajentamista myös ympäristövahinkoihin, koska se voisi periaatteessa parantaa haitankarsijöiden asemaa. Tässä vaiheessa voidaan todeta suoraan, että laajentaminen parantaisi asemaa.

²⁰⁰ Ympäristövaliokunnan lausunto 43/2006 vp s. 2. Tilanne on ollut tämä ainakin vuoteen 2006 mennessä.

vastapuolen oikeudenkäyntikustannuksista ei ole – toisaalta omia kustannuksia ei saa vyörytettyä vastapuolelle, jos intressinhaltija voittaa. Omien kulujen korvaamattomuus voi hallintoprosessissa olla kynnyskysymys, jos asiassa tarvitaan laajaa, eli kallista, asiantuntijatodistelua. Ympäristöasioissa tällaista yleensä on tarvittu. Muilta osin menettely on kevyempi. Hallintoprosessissa ei noudateta siviiliprosessin ankaraa väittämistäakkaa, tuomioistuimella on selvitysvelvollisuus *ex officio* eikä välittömyysperiaate rajoita todistelua. Menettely ei myöskään aseta pakollisia käsittelyraameja joukkoluonteisten vaatimusten käsittelylle.²⁰¹

Vahingonkorvausvastuun heikkoutena on nähty se, ettei rahalla voi kompensoida kokonaan pilaamisella tai muulla toiminnalla aiheutettuja haittoja.²⁰² Vahingonkorvausvastuun toteuttamiseen liittyy myös prosessuaalisia ongelmia, kuten vaikeudet näyttää syy-yhteys vahinkoa aiheuttaneen tapahtuman ja vahingon välillä ja etenkin vahingon määrän osoittaminen ja sen todistaminen.²⁰³ Mainitut syyt esimerkiksi Talvivaarankin tapauksessa johtivat siihen, että osa vahingonkärsijöistä luopui vaateistaan.

Yksityisoikeudellisen korvausvastuun täydentämiseksi Suomessa otettiin käyttöön pakollinen ympäristövahinkovakuutus. Se perustuu lakiin ympäristövahinkovakuutuksesta (81/1998) ja asetukseen ympäristövahinkovakuutuksesta (717/1998). Ympäristövakuutuskeskuksen korvausjärjestelmä on ollut voimassa vuodesta 1999 lähtien ja korvattavia vahinkoja on ollut todella harvakseltaan, yhteensä 10–15 tapausta.²⁰⁴ Järjestelmä on toissijainen, ja vahinkoja korvataan vain silloin, kun korvausta ei voida periä siltä, joka on ympäristövahinkolain mukaan vastuussa (ympäristövahinkovakuutuslaki 1 §). Monissa maissa massaluontoiset korvausvaatimukset ympäristövahingoista ovat tavallinen syy konkurssille, *Koulu* mainitsee esimerkkinä Yhdysvaltojen asbestiteollisuuden.²⁰⁵

Ympäristövahinkovakuutuslain 15 §:n mukaan lain nojalla maksettavan korvauksen enimmäissumma on 5 miljoonaa euroa, ja saman vakuutuskauden aikana tapahtuneista vakuutus tapahtumista korvataan yhteensä enintään 8,5 miljoonaa euroa.²⁰⁶ Talvivaaran tapauksessa

²⁰¹ Koulu 2017, s. 187.

²⁰² Erkkilä–Marttinen 2008, s. 610.

²⁰³ Erkkilä–Marttinen 2008, s. 610. Vahingon määrän osoittamisesta ks. Hiltunen 2017.

²⁰⁴ Ympäristöministeriön raportteja 23/2014, s. 36, Yle Uutiset 17.9.2016a. Vuoteen 2013 mennessä oli tullut vain kuusi vahinkoilmoitusta. Korvauksia oli maksettu 0,4 miljoonaa euroa, kun samassa ajassa vakuutusmaksuja oli kerätty noin 46 miljoonaa euroa. Neljässä tapauksessa korvattava vakuutus tapahtuma on ollut välittömästi uhanneen ympäristövahingon torjuminen, eli ei niinkään jo aiheutunut vahinko.

²⁰⁵ Ks. Koulu 2017, s. 192.

²⁰⁶ Valtioneuvoston asetus 47/2015 muutti korvaussummia niin, että 1.1.2015 jälkeen sattuneiden vahinkojen enimmäiskorvausmäärä on 6 miljoonaa ja yhden vakuutuskauden enimmäiskorvausmäärä on 10 miljoonaa euroa.

vahingonkorvausvaatimukset ovat huomattavasti suuremmat kuin vakuutuksen enimmäiskorvaussumma. Enimmäiskorvauksen pienuuden lisäksi hakija kohtaa käytännön hankaluuksia: vakuutuskorvaus edellyttää tuomioistuimen päätöstä vahingonaiheuttajan maksukyvyttömyydestä ja ympäristövahinkolain mukaista ympäristövahinkoa. Nämä ovat pakollisia esivaiheita, joista tulee kuluja. *Kokko* on todennut, että jos ympäristövahinkojen kärsijät peruuttavat korvausvaateensa liian korkeuden oikeudenkäyntikulujen takia, on järjestelmää tarkistettava. Hän on myös pohtinut, tulisiko lainsäädäntöä kehittää niin, että oikeudenkäyntikulut vahingonkärsijöille jäisivät mahdollisimman pieniksi ²⁰⁷

Nyt puheena oleva tutkimus keskittyy vaatimuksiin, joita yksilö voi esittää ympäristörikoksen johdosta. Tutkimuksen vaatimukset ovat liitännäisiä muihin perusoikeuksiin, eivätkä ne ole puhtaasti yhteisvahinkoja. Tutkimuksen tyyppivahinkoina ovat kiinteistön arvon alentuminen ja virkistyskäyttöhaitta, joille on osoitettavissa rahallinen arvo.

4 Adheesioprosessi asianomistajan oikeussuojakeinona

4.1 Adheesioprosessin tausta ja periaatteet

4.1.1 Adheesion lainsäädännöllinen kehitys ja nykysäätely

Siviili- ja rikosasiat käsitellään tavallisesti eri menettelyssä erillisyyss- eli separaatioperiaatteen mukaan.²⁰⁸ Voimassa olevan oikeuden mukaan siviiliasioita säätelee oikeudenkäymiskaari (4/1734) yleislakina ja rikosasioita laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (689/1997). Separatioperiaatteen rinnalla noudatetaan muun muassa tarkoituksellisuussyistä liitännäis- eli adheesioperiaatetta.

Adheesioperiaatetta on määritelty oikeuskirjallisuudessa monin eri tavoin ja lainsäädännön muuttumisen myötä osa näistä määritelmistä on vanhentunut. Periaatteen sisältö on kuitenkin pysynyt samansisältöisenä lakiteknisistä muutoksista huolimatta. *Tirkkonen* on määritel-

²⁰⁷ Yle Uutiset 17.9.2016a.

²⁰⁸ Ks. Aalto 1965 s. 244, Lappalainen 1986 s. 2, Virolainen 1995 s. 58, Vuorenpää 2014, s. 111.

lyt adheesioperiaatteen niin, että ”päävaateen käsittelyjärjestys määrää sivuvaateen käsittelyjärjestyksen”.²⁰⁹ Myös *Aalto* on määritellyt periaatteen samalla tavalla, mutta todennut, että vain erityiset syyt voivat aiheuttaa yhteiskäsittelyn.²¹⁰ Kanta poikkesi muista sen ajan oikeustieteilijöiden määritelmistä.²¹¹ Uudemmassa oikeuskirjallisuudessa adheesio määritellään edelleen pää- ja sivuvaatimuksen kautta. Päävaateen, eli syytteen, käsittelyjärjestys määrää sivuvaateen, eli yksityisoikeudellisen vaatimuksen, käsittelyjärjestyksen. Yhteiskäsittely on pääsääntö, se ei vaadi erityisiä syitä.²¹² Vaateiden nimeäminen pää- ja sivuvaateiksi ei aseta niitä ensisijaisuusjärjestykseen: molemmat vaatimukset ovat itsenäisiä oikeussuojapyyntöjä. Useimmiten korvausvaatimus voi olla asianosaiselle tärkeämpi kuin syyte.²¹³ Yhteiskäsittely ei myöskään tarkoita, että asian menettely olisi kaikissa suhteissa rikosprosessuaalista.²¹⁴

Prosessilajien ero juontaa juurensa roomalaiseen oikeuteen asti.²¹⁵ Ruotsi-Suomessa 1500- ja 1600 -luvulla siviiliprosessi- ja rikosprosessi alkoivat vähitellen erottua, ja 1700-luvulle tultaessa prosessilajit olivat jo selvästi erilliset.²¹⁶ Roomalais-kanonisen oikeuden jyrkkä separaatioajattelu ei täysin ulottunut pohjoismaiseen prosessiperinteeseen, ja ruotsalais-suomalaisen prosessin asianomistajakeskeisyys säilyi itsenäisessä Suomessakin pitkälle. Asianomistajakeskeisyys näkyi asianomistajan ensisijaisena syyteoikeutena, meillä vuoden 1734 lain mukaan syytteen nostaminen kuului ensisijaisesti asianomistajalle.²¹⁷ Ruotsissa syyteoikeudesta pääosin luovuttiin jo 1948, mutta meillä se oli voimassa vuoteen 1997 asti.²¹⁸

Ennen oikeudenkäymiskaaren muuttamista käsittelyjärjestyksen määräsi kannevaatimuksen peruste. Jos käsiteltävä asia perustui rikokseen, käsiteltiin kaikki siihen liittyvät asiat rikos-

²⁰⁹ Tirkkonen 1969 ja 1974, lainattu Kettula 2006 s. 105.

²¹⁰ Aalto 1965, s. 43. Osa Aallon määritelmästä (Aalto 1965, s. 244–245) on vanhentunut, ks. Lappalainen 1986, s. 3.

²¹¹ Lappalainen 1986, s. 3–4, Kettula 2006, s. 105.

²¹² ks. Vuorenpää 2014, s. 111, Jokela 2018, s. 309.

²¹³ Aalto 1965, s. 46, Lappalainen 1986, s. 68. Aalto määrittelee päävaatimusta asianosaisten näkökulmista. Syyttäjälle syyte on päävaatimus, asianomistajalle siviilivaatimus saattaa olla tärkein tai ainakin yhtä tärkeä kuin syyte. Vastaajalle tärkeys riippuu vaaditun rangaistuksen ankaruudesta ja hänen varallisuusasemaansa, varattomalle vastaajalle vahingonkorvausvaatimus jäänee vailla todellista merkitystä, ks. Aalto 1965, s. 47.

²¹⁴ Lappalainen 1986, s. 68–69, Virolainen 1995, s. 62.

²¹⁵ Adheesio varhaisvaiheita ei käsitellä tässä tarkoituksenmukaisuussyistä, niistä tarkemmin Lappalainen 1986, s. 22–35.

²¹⁶ Lappalainen 1986, s. 29, Virolainen 1995, s. 59.

²¹⁷ Lappalainen 1986, s. 30 ja s. 34, Virolainen 1995, s. 59.

²¹⁸ Vuonna 1948 toteutettiin Ruotsin nykyinen rättegångsbalken, ks. Lappalainen 1986, s. 30 ja Kettula 2006 s. 28. Asianomistajan syyteoikeudesta alaviite 157.

prosessuaalisessa järjestyksessä silloinkin, jos ne esitettiin yksinään ilman rangaistusvaatimusta.²¹⁹ Vuoden 1972 prosessiuudistuksessa tämä muuttui, ja yksityisoikeudellinen vaatimus käsiteltiin riita-asian järjestyksessä, jos se esitettiin erikseen. Uudistuksella haluttiin vähentää rikosprosessimenettelyn aiheuttamia haittoja yksinään käsitellylle siviilivaatimukselle.²²⁰ Uusi järjestelmä korosti kahden periaatteessa itsenäisen kanteen rinnakkaiskäsitelyä.

Vuoden 1972 muutoksessa oikeudenkäymiskaaren 14 luvun loppuun lisättiin säännökset rikosasian yhteydessä käsiteltävistä vaatimuksista. Lisätyssä OK 14:8:ssa säädettiin oikeudesta esittää rikokseen perustuva yksityisoikeudellinen vaatimus samassa yhteydessä kuin rikoksen johdosta vaaditaan rangaistusta tai menettämisseuraamusta.²²¹ Tuolloin lisättiin myös käsittelyn erottamista säätelevä OK 14:9, jonka mukaan tuomioistuin voi ”milloin syytä on” erottaa rikosasiassa esitetyn vaatimuksen erilliseksi asiaksi.²²² Pykälässä ei ollut tarkempia kriteereitä erottamiselle, mutta esitöissä on mainittu, että erottaminen olisi käytännöllistä silloin, kun yksityisoikeudellisen vaatimuksen tutkiminen vaatii huomattavasti enemmän aikaa ja selvityksiä kuin pääasian ratkaiseminen.²²³

Muutoksenhaku sekä erottamista että yhdistämisestä koskevasta päätöksestä kiellettiin viivytysten välttämiseksi.²²⁴ Eri prosessien aiheuttamaan epäselvyyteen otettiin kantaa säätämällä OK 14:10, jonka mukaan yksityisoikeudellista vaatimusta koskevaa kannetta ei saanut ratkaista ennen kuin tuomioistuin on antanut ratkaisunsa syytteen johdosta.²²⁵ Tärkeä käytännön merkitys oli myös OK 14:11:ta, jonka mukaan yksityisoikeudellinen vaatimus voitiin tutkia, vaikka kävisikin ilmi, ettei syytteessä tarkoitettu teko ole rikos tai teosta ei muusta syystä tuomita rangaistusta.²²⁶

Vuoden 1997 muutoksessa yhteiskäsittelysäännökset siirrettiin uuden lain oikeudenkäynnistä rikosasioissa 3 lukuun. Nykyisen ROL 3:1:n mukaan rikoksesta johtuvaa yksityisoikeudellista vaatimusta voidaan ajaa syyteasian yhteydessä. Sanamuoto on asiallisesti eri,

²¹⁹ HE 12/1971, s. 12, Lappalainen 1986, s. 34, Kettula 2005, s. 103.

²²⁰ Lappalainen 1986, s. 34.

²²¹ HE 12/1971 vp, s. 18, Jokela 2018, s. 309.

²²² HE 12/1971 vp, s. 18. OK 14:9 mahdollisti myös erillään vireillä olevan riita-asian yhdistämisen rikosoikeudenkäyntiin.

²²³ HE 12/1971 vp, s. 12.

²²⁴ HE 12/1971 vp, s. 12 ja 18.

²²⁵ HE 12/1971 vp, s. 18.

²²⁶ HE 12/1971 vp, s. 18, Kettula 2006, s. 107. Samansisältöiseen oikeustilaan oli päästy jo ennen nimenomaista säädöstä korkeimman oikeuden ratkaisuilla KKO 1969-II-14 ja KKO 1961-II-114, ks. Kettula 2006, s. 107 erityisesti alaviite 267.

kuin OK 14:8, jonka mukaan vaatimus saatiin esittää myös menettämisseuraamusvaatimuksen yhteydessä. ROL:n lainvalmisteluaineistoissa ei kuitenkaan mainita, että uudella lainkohdalla olisi tarkoitus kaventaa oikeustilaa aiemmasta.²²⁷ Oikeuskirjallisuudessa on teologisen laintulkintametodin pohjalta katsottu, että asianomistajalle myönteistä tulkintavaihtoehtoa tulee puoltaa, ja myös konfiskaatioprosessissa voi edelleen vaatia vahingonkorvausta.²²⁸ Toisaalta *Frände* on sitä mieltä, että vain syyteasiassa voidaan esittää vaatimus, koska konfiskaatioprosessi on luonteeltaan erityinen.²²⁹ *Vuorenpää* on ensin katsonut, ettei uuden sanamuodon mukaan siviilivaatimusta voida ajaa konfiskaatioprosessissa. Hän on sittemmin muuttanut kantaansa, ja esittää nyttemmin, että *asianomistaja* voi ajaa vaatimusta pelkän konfiskaatioprosessin yhteydessä.²³⁰ Kun lain esitöissä nimenomaisesti puhutaan eri kohdissa asianomistajan aseman helpottamisesta, myös muiden kuin yhteiskäsittelypykälän osalta, on perusteltua tulkita pykälää laajentavasti.²³¹ On huomattava, että valtakunnansyyttäjän ohjeen VKS:2006:3 mukaan siviilivaadetta voidaan ajaa vain syyteasian yhteydessä. Ohjeen mukaan adheesioprosessi ole edes mahdollinen vain menettämisseuraamusta vaadittaessa.²³² Yleinen ohje on syyttäjiä velvoittava, mutta adheesiosta menettämisseuraamuksen yhteydessä päättää tietysti viime kädessä tuomioistuin.

ROL 3:1:n nojalla syyteasian yhteydessä voidaan käsitellä myös johonkin muuhun kuin vastaajaan kohdistettua vaatimusta. Vaatimuksen esittäjäkin voi olla joku muu kuin asianomistaja. Siviilioikeudellinen vaatimus voi tällaisessa tapauksessa olla esimerkiksi työnantajaan isännänvastuun (vahingonkorvauslain 412/1974 3 luku) perusteella kohdistuva vahingonkorvausvaatimus työntekijän rikoksesta.²³³

Erilliskäsittely, eli separaatioperiaate, on kuitenkin pääsääntö ja adheesioperiaate poikkeus.²³⁴ Toisaalta vahingonkorvauksen käsitteleminen rikosasian yhteydessä on 2000-lu-

²²⁷ ks. HE 82/1995 vp, s. 52–54.

²²⁸ Jokela 2018, s. 311. Oikeuskirjallisuuden keskustelusta tarkemmin Rautio, Jaakko: Arvostelu teoksesta Vuorenpää, Mikko: Asianomistajan oikeudet rikosprosessilaissa, Vantaa 1999. LM 2000 s. 462–468.

²²⁹ Frände 2009, s. 447 ja alaviite 7.

²³⁰ Vuorenpää perustelee kantaa asianomistajan edulla, Vuorenpää 2014, s. 126. Kursiivi kirjoittajan oma. Huomautettakoon, että syyttäjälle ei voi muodostua velvollisuutta ajaa asianomistajan puolesta vaatimusta menettämisseuraamusoikeudenkäynnissä (ROL 3:9), vaan asianomistajan olisi tehtävä se itse näissä tilanteissa.

²³¹ HE 82/1997, s. 17, 21, 29, 48 ja 53.

²³² VKS:2006:3, s. 4. Valtakunnansyyttäjän on lain syyttäjälaitoksesta 438/2011 10 §:n 1 momentin 3-kohdan mukaan edistettävä syyttäjän toiminnan oikeudenmukaista laatua ja yhdenmukaisuutta, ja yleiset ohjeet ovat tämän tehtävän toteuttamista varten. Yleiset ohjeet ovat syyttäjää sitovia.

²³³ HE 82/1995 vp, s. 53

²³⁴ Aalto 1965, s. 43, Lappalainen 1986, s. 2, Jokela 2018, s. 309.

vulla ollut niin yleinen menettelytapa, että *Kettulan* mukaan harva rikosasiaa käsittelevä puheenjohtaja tai asianomistajan korvausvaatimusta ajava syyttäjä mieltää, että yhteiskäsittely on merkittävä poikkeama.²³⁵ Käytännössä vahingonkorvausvaatimukset esitetään rikosasian yhteydessä lähes aina.²³⁶ Käräjäoikeuksissa käsiteltiin tilastojen mukaan siviiliasioina vuonna 2015 199 kappaletta rikokseen perustuvia vahingonkorvauksia. Vuonna 2016 siviiliasioina käsiteltiin 307 rikokseen perustuvaa vahingonkorvausta.²³⁷ Yhteiskäsittely ei ole pakollista, vaan se on dispositiivista. Kantaja voi halutessaan ajaa korvauskannetta erikseen.²³⁸ Joskus määrällistä vaatimusta ei voida edes vielä esittää rikosprosessissa sen täsmennyttämättömyyden takia, jolloin kanne nostetaan jälkikäteen.

4.1.2 Yhdistämisen edut

Yhteiskäsittelyllä on katsottu lakia säätäessä olevan tärkeä merkitys asianosaiselle.²³⁹ Asianomainen tai rikoksen johdosta vahinkoa kärsinyt säästyy itse paljon vaivalta ja kustannuksilta, kun syyttäjä huolehtii pääasiallisen oikeudenkäyntiaineiston hankkimisesta ja viereilepanosta. Asianomistajan huoleksi jää ainoastaan oman vahinkonsa määrän ja sen perusteen ilmoittaminen, kun syyttäjä huolehtii tunnusmerkistönmukaisen teon näyttämiseksi vaadittavasta aineistosta. Yksinkertaisimmissa asioissa asianomistaja ei tarvitse välttämättä lainkaan oikeudenkäyntiavustajaa, mikä vähentää vastaajalle tuomittavien oikeudenkäyntikulujen määrää. Kun otetaan huomioon tyyppitilanteena vastaajan varattomuus, kustannusten keventyminen tulee lopulta valtion eduksi. Näin ainakin jos asianomistaja olisi oikeutettu oikeusapuun ja hankkisi sen nojalla oikeudenkäyntiavustajan. Vaikka asianomistaja päätyisi ajamaan syytettä yksin, asioiden käsittely samassa prosessissa ja esitutkinnassa kootun aineiston hyödyntäminen koituu silti hänen edukseen ja helpotukseksi.²⁴⁰

²³⁵ Kettula 2006, s. 108.

²³⁶ Jokela 2018, s. 310.

²³⁷ Tuomioistuinten työtilastoja 2016, s. 212.

²³⁸ Kettula 2006, s. 108. Käytännön lakimiestyössä on nähty, että vastaajan asiamies vetoaa kuluvastuun kohtuullistamiseen erillisessä riitaprosessissa, koska asianomistaja ei ole käyttänyt adheesiota hyväksi ja on näin aiheuttanut menettelyllään suuremmat oikeudenkäyntikulut.

²³⁹ HE 82/1995 vp, s. 53.

²⁴⁰ Kettula 2006, s. 117–118, HE 82/1995 vp, s. 53.

Samalla prosessilla saavutetaan useita etuja. Tavallisimmin syytteen ja yksityisoikeudellisen vaatimuksen ratkaiseminen perustuu joko kokonaan tai ainakin osittain samaan oikeudenkäyntiaineistoon.²⁴¹ Käsittelmällä vaatimukset samassa oikeudenkäynnissä voidaan välttää tuomioistuimille aiheutuva vaivannäkö ja kustannusmenot saman oikeudenkäyntiaineiston vastaanottamisesta ja arvioimisesta eri oikeudenkäynneissä.²⁴² Samalla myös siviilivaatimuksen esittäjät säästyvät kaksilta eri prosessitoimilta. Vastaavasti yhteiskäsittely estää sen, että tuomioistuin päätyisi arvioimaan samaa oikeudenkäyntiaineistoa eri tavalla siviili- ja rangaistusvaatimusten osalta.²⁴³ Tuomioistuinten omat kustannukset myös pienenevät.²⁴⁴ Prosessiekonomian osalta ROL 3:2 mahdollistaa erikseen vireillä olevien vaatimusten yhdistämisen, eli riita-asian siirtämisen syyteasian yhteyteen.²⁴⁵ Myös siirto toisesta tuomioistuimesta on mahdollinen, jos siihen on erityinen syy (ROL 3:2).

Adheesioperiaate parantaa tuomioistuimen mahdollisuuksia arvioida oikeudenloukkausta ja sitä kautta rangaistusta kokonaisvaltaisesti. Rangaistusta määritettäessä on erittäin tärkeää arvioida tekoa ja sen vahingollisuutta kokonaisuutena.²⁴⁶ RL 6:4:n mukaan rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukainen suhteessa rikoksen vahingollisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun syyllisyyteen. Toisaalta kokonaisarviointi kohdistuu myös teon lieventämisperusteisiin; tekijän oma-aloitteinen pyrkimys estää tai poistaa rikoksensa vaikutuksia voi olla rangaistusta lieventävä peruste RL 6:6:n 3-kohdan mukaisesti. Adheesiosta on siis myös vastaajalle etua.

Näiden lisäksi yhteinen prosessi ehkäisee rikoksesta aiheutuvien erilaisten seuraamusten kasautumista. RL 6:7.1 1-kohta oikeuttaa tuomioistuimen ottamaan rangaistusta mitatessaan kohtuuden mukaan huomioon tekijälle rikoksesta johtunut tai hänelle aiheutuva muu seuraus, jollaisena voidaan pitää tekijälle maksettavaksi tuomittua vahingonkorvausta.²⁴⁷ Tällaisen sanktioiden kumuloitumisen välttäminen onnistuu parhaiten samassa prosessissa.²⁴⁸

²⁴¹ HE 1995/82 vp, s. 53.

²⁴² Lappalainen 1986, s. 38.

²⁴³ Lappalainen 1986, s. 38 ja Vuorenpää 2010, s. 112. Ennen prosessilain uudistusta, jos asiat olivat samaan aikaan vireillä eri prosesseissa, korvauskannetta ei saanut vanhan OK 14:10 mukaan ratkaista ennen kuin syytteen osalta oli annettu päätös.

²⁴⁴ Toisaalta tulostavoitteiden kannalta tilastoitujen juttujen määrä pienenee, ja se voi tarkoittaa pahimassa tapauksessa määrärahojen pientymistä, Lappalainen 1986, s. 38 ja Koulu 2017, s. 90.

²⁴⁵ Niin sanotun jälkikäteisen yhdistämisen mahdollisuutta on esitöissä perusteltu nimenomaan vastaajan intressillä. Yhdistämällä prosessit hän välttää kaksinkertaiset menettelykustannukset, ks. HE 82/1995 vp, s. 53.

²⁴⁶ Vuorenpää 2010, s. 112 ja Lappalainen 1986, s. 49.

²⁴⁷ Vuorenpää 2010, s. 112.

²⁴⁸ Lappalainen 1986, s. 49, Vuorenpää 2010, s. 113.

Yhteiskäsittelyn etuja ei tule kuitenkaan liioitella, sillä tuomioistuimen tieto rangaistuksen määräämiseen vaikuttavista seikoista ei merkittävästi lisäännä adheesiossa. Vahingonkorvauksen preventiivinen vaikutus rikosprosessin yhteydessä on kuitenkin itsenäisesti tärkeä yleisen lainkuuliaisuuden näkökulmasta, sillä vahingon korvaamisella voidaan nähdä olevan preventiivisiä vaikutuksia.²⁴⁹ Teosta pidättäydytään korvausvastuun pelon vuoksi.²⁵⁰

4.1.3 Yhdistämisen haitat

Adheesioprosessi ei kuitenkaan tuo pelkkiä etuja. Yksi ilmeisistä haitoista, joka esiintyy myös pelkkien siviiliasioiden kumulaatiossa, on jutun liiallinen paisuminen.²⁵¹ Se voi johtua useasta syystä, useimmiten korvausvaatimusten epäselvyydestä tai niiden suuresta määrästä. Paisuminen johtaa oikeuskäsittelyn hidastumiseen ja oikeudenkäynnin hallinnan vaikeutumiseen niin tuomioistuimen kuin asianosaisten osalta.²⁵² Hidastuminen on vastakkainen rikosprosessin oikeudenkäynnin keskityspyrkimyksen tavoitteelle.²⁵³ Rikosasiassa käsittelyn viivästyminen vain yksityisoikeudellisen vaatimuksen selvittämisen vuoksi ei ole suotavaa varsinkaan, jos vastaajapuoli on vangittuna.²⁵⁴ Tällaisia tapauksia silmällä pitäen erottamissäännös aikoinaan säädettiin.²⁵⁵

Nopea käsittely ei ole vain vastaajan intressissä. Hidastumisella on vaikutuksia myös prosessin ulkopuolella. Yleisesti on huomattu, että mitä kauemmin ratkaisun saaminen ja käsittely kestävät, sitä vähemmän intressinhaltijoita kiinnostaa ajaa asiaansa. Aiemmin koettu voimakas vääräys haalistuu ajan myötä, ja muistikuvat tapahtumista hämärtyvät. Usein myös asiakirja-aineisto katoaa.²⁵⁶ Vahingonkäräjien imago saattaa myös kärsiä ajan kuluessa: alussa he olivat uhreja, loppuvaiheessa ahneita vaatijoita. Viimekädessä pitkittyvä oikeudenkäynti voi myös pakottaa henkisellä ja taloudellisella rasituksella kantajapuolen

²⁴⁹ Vuorenperä 2010, s. 113.

²⁵⁰ Lappalainen 1986, s. 51, Saarnilehto 2007, s. 13, Vuorenperä 2010, s. 113, Leppä 2011, s. 62

²⁵¹ Lappalainen 1986, s. 52.

²⁵² Toisaalta moderni ja nykyaikainen asianhallinta pystyy käsittelemään kyllä huomattavankin suuria asiamääriä, ks. Koulumäki 2017, s. 120.

²⁵³ Lappalainen 1986 s. 52 ja alaviite 45, jossa hän toteaa saksalaisen oikeuskirjallisuuden korostavan adheesiosta aiheutuvia haittoja.

²⁵⁴ Lappalainen 1986, s. 52, HE 82/1995 vp, s. 55

²⁵⁵ Lappalainen 1986, s. 52 ja HE 12/1971 s. 12.

²⁵⁶ Koulumäki 2017, s. 98.

luopumaan kanteestaan.²⁵⁷ Myös Talvivaara-tapauksessa korvauskäsittelyn pitkittyminen on tuonut esiin huolen siitä, että ”moni saattaa luovuttaa ja lopettaa koko homman”.²⁵⁸

Yhteiskäsittelystä voi olla haittaa myös asianomistajapuolelle. Syyte ja vastaajan oikeuksien hallitseva asema voivat johtaa siihen, että korvausvaatimuksen käsittely jää puutteelliseksi ja se jää niin sanotusti syytteen jalkoihin. Tämä on vaarana etenkin, jos syyttäjä ajaa vaatimusta asianomistajan puolesta.²⁵⁹ Vaara on konkreettinen silloin, kun korvauskysymykseen liittyy seikkoja, jotka eivät ole suoraan rikoksen tunnusmerkistössä. Tapauksessa KKO 2005:19 korkein oikeus hylkäsi yhteisvastuullisen korvausvaatimuksen A:n osalta, koska korvausvelvollisuuden perustavaan seikkaan ei A:n osalta oltu vedottu erikseen eikä se ollut syytteen teonkuvauksessa. Tapauksessa syyttäjä oli ottanut asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaakseen, ja *Saranpää* onkin oikeustapauskommentissaan todennut, että syyttäjälle lienee sattunut huolimattomuusvirhe.²⁶⁰ Tapauksessa asianomistajan asemassa ja korvausvaatimuksen esittäjänä oli vakuutusyhtiö, ja korvausvelvollisuus tuomittiin sitten vain B:lle ja C:lle, joten tässä tapauksessa asianomistajalle ei aiheutunut merkittävää haittaa menettelyvirheestä.

Tapaus havainnollistaa sitä riskiä, joka yhteiskäsittelyssä voi aktualisoitua asianomistajalle. *Lappalainen* on todennut, että syyttäjän rooli ei sovellu kovin hyvin korvausvastuun perusteiden selvittämiseen ja arvioimiseen.²⁶¹ *Kettula* on todennut, että on erittäin harvinaista, että syyttäjä esittäisi erillistä näyttöä pelkästään korvausvaatimuksen tueksi.²⁶² Sama ongelma esiintyy myös niissä tapauksissa, joissa asianomistaja ajaa korvausvaatimustaan ilman avustajaa. Tällaiset tapaukset, ja adheesioprosessi ylipäättään, vaativat aktiivista materiaalista prosessinjohtoa.²⁶³ Puute vaatimuksen ajamisessa voi johtaa siihen, että sinänsä aiheellinen korvausvaatimus hylätään syytteen hylkäämisen ohessa. Tämä on ongelmallista, koska kuten todettiin, asianomistajalle on usein tärkeämpää korvausvaatimuksen menestyminen. Vahinkojen korvaaminen painaa vaakakupissa enemmän kuin rikosvastuun toteutuminen.²⁶⁴

²⁵⁷ Koulu 2017, s. 101–102.

²⁵⁸ Yle Uutiset 9.10.2017.

²⁵⁹ Lappalainen 1986, s. 52.

²⁶⁰ *Saranpää* 2005, s. 674.

²⁶¹ Lappalainen 1986, s. 53.

²⁶² Kettula 2006, s. 186.

²⁶³ *ibid.*

²⁶⁴ Kettula 2006, s. 176.

Uusi kanne tällaisissa tapauksissa avaa oven seuraaviin ongelmiin: onko oikeus vedota siviiliperusteen jo prekludoitunut?²⁶⁵

Syytteen ja korvausvaatimuksen yhteys ei muutoinkaan ole yksiselitteinen. Korkein oikeus on nimenomaisesti todennut ratkaisussa KKO 2005:120 ettei syytteen hylkääminen tarkoita sitovaa ratkaisua korvausvaatimuksen osalta, jos korvausvaatimus ei perustu pelkästään siihen, että menettely täyttää syytteen tunnusmerkistön. Korvausvaatimuksen käsittelyä tulee tällöin jatkaa ROL 3:8:n mukaisesti, jolloin vaatimus voidaan tutkia tai sen käsittelyä voidaan jatkaa riita-asian menettelyssä.²⁶⁶

Tavallisesti adheesiosta on edellä esitetysti enemmän hyötyä kuin haittaa. Seuraavaksi käsitellään yksityisoikeudellisen vaatimuksen luonnetta ja adheesioprosessin kahta versiota.

4.2 Adheesioprosessin muodot

4.2.1 Yksityisoikeudellisen vaatimuksen luonne

Syyteasian yhteydessä ajettavan vaatimuksen on johduttava rikoksesta. Oikeuskäytännössä on katsottu, että korvausvaatimuksen perusteena olevien seikkojen ei tarvitse olla yhteneväisiä syytteessä esitetyn teonkuvauksen kanssa. Korvausvaatimus voi siten olla rikoksesta johtuva myös sellaisessa tapauksessa, että vaatimuksen perusteet eivät ole kaikilta osin samoja kuin syytteen perustana olevat seikat. Termiä ”rikoksesta johtuva” on siten tulkittava lievemmin kuin rikosprosessin syytesidonnaisuusopissa.²⁶⁷ Vaatimuksen tutkiminen edellyttää kuitenkin sitä, että korvausvaatimuksen perustana olevat seikat ilmenevät syytteessä esitetyistä teonkuvauksesta tai niihin on vedottu itse korvausvaatimuksessa.

Rikosperusteiset yksityisoikeudelliset vaatimukset ovat aina pohjimmiltaan dispositiivisia asioita. Vaatimusten luonne on riippumaton siitä, esitetäänkö ne rikosprosessin yhteydessä vai erillisellä siviilikanteella. Myös rikosasian yhteydessä esitettynä ne ovat asioita, joissa

²⁶⁵ Lappalainen 1986, s. 53, Kettula 2006, s. 194.

²⁶⁶ Vaasan hovioikeuden ratkaisussa VaaHO:2015:1 yksityisoikeudellisen vaatimuksen muutoksenhaku on otettu käsittelyyn, vaikka se on perustunut samaan tekoon, josta nostettu syyte oli hylätty. Hovioikeus katsoi, muun muassa, että koska aiemmalla tuomiolla on vain todistusvaikutus KKO 2005:90:n mukaisesti ja syyteasiaan ei haettu muutosta, valitus voitiin tutkia. Valitus kuitenkin lopulta hylättiin.

²⁶⁷ Ks. esim. KKO 2005:19 sekä Saranpää 2005.

sovinto on sallittu.²⁶⁸ Rikosprosessissa asianomistajaan sovelletaan riitaprosessin vaatimistaakkaa sen normaalissa laajuudessa (OK 24:3.2, SK:165/1998). Sen sijaan väittämisen eli vetoamistaan osalta (OK 24:3.1) asianomistajan hyväksi luetaan myös syyttäjän syytteesään esittämät perusteet.²⁶⁹ Asianomistajan vetoamisvelvollisuus ei yhdistetyssä prosessissa ole niin laaja, kuin mitä se olisi erillisessä riitajutussa. Väittämistaakka aktualisoituu oikeastaan vain sellaisten oikeustositseikkojen osalta, joilla ei ole jutussa rikosoikeudellista relevanssia.²⁷⁰

Ennen nykyistä vahingonkorvauslakia säännökset sopimuksen ulkoisen vahingon korvaamisesta olivat sijoitettuna rikoslain 9 luvun 1 §:än, jonka mukaan tahallisen tai tuottamuksellisen rikoksen kautta toiselle aiheutettu vahinko oli korvattava. Uuden vahingonkorvauslain (412/1974) tullessa voimaan, rikoslain 9 luvun säännökset kumottiin. Laissa ei tämän jälkeen ole ollut nimenomaista säännöstä siitä, että rikoksella aiheutettu vahinko on korvattava. Vahingonkorvausvastuu pohjautuu nykyisin vahingonkorvauslain (412/1974) 2 lukuun, jonka 1 §:ssä säädetään tahallisuudesta ja tuottamuksesta korvausvastuun edellytyksenä.²⁷¹ Rikosasian yhteydessä käsiteltävä korvausvastuu on tavallisesti sopimuksen ulkoista vastuuta, mutta tietyissä rikostyypeissä ne yhdistyvät.²⁷² Ympäristövahingot ovat yleensä sopimuksen ulkoista vastuuta, mutta sopimusoikeudellinen korvausvastuu ajankohtaistuu pienessä osassa tapauksia.²⁷³ Ympäristövahinkojen luonnetta käsiteltiin tarkemmin luvussa 3.2.

Adheesioprosessista on eroteltavissa kaksi muotoa. Toisessa syyttäjä ajaa asianomistajan siivilivaadetta ja toisessa asianomistaja ajaa itse vaatimustaan. Asianomistaja voi päätyä ajamaan vaatimustaan yksin tai oman avustajan avustuksella joko omasta halustaan tai siksi, että syyttäjä on kieltäytynyt sen ajamisesta. Syyttäjän velvollisuus ajaa yksityisoikeudellista vaatimusta on adheesioprosessin historiassa niin sanottu uutuus, sillä se otettiin vasta ROL:in. Sen tarkoituksena oli parantaa asianomistajan asemaa²⁷⁴ Seuraavaksi käsitellään sitä, millä edellytyksillä syyttäjän tulee vaatimusta ajaa ja minkälaisessa tilanteessa hän voi siitä kieltäytyä.

²⁶⁸ Jokela 2012, s. 329.

²⁶⁹ Lappalainen 1986, s. 398-402, Jokela 2012, s. 329-330.

²⁷⁰ Lappalainen 1986, s. 402.

²⁷¹ Kettula 2006, s. 104.

²⁷² Esimerkiksi petosrikoksissa jätetään täyttämättä se sopimus, joka oli alun perin solmittu jo erehdyttämistarkoituksessa, ks. Kettula 2006, s. 69.

²⁷³ Leppä 2011, s. 68.

²⁷⁴ HE 82/1995 vp, s. 21.

4.2.2 Syyttäjän velvollisuus ajaa yksityisoikeudellista vaatimusta

Velvollisuus ajaa vaatimusta syntyy tiettyjen ehtojen vallitessa. ROL 3 luvun 9 §:n mukaan yksityisoikeudellista vaatimusta on ajettava asianomistajan pyynnöstä, jos se voi tapahtua ilman olennaista haittaa eikä vaatimus ole ilmeisen perusteeton. ROL 3:9:ssä säädetty kriteerit ovat merkittävästi tiukemmat kuin yhteisen prosessin yleiset edellytykset, joista säädetään ROL 3:1:ssä. Syyttäjän ajamisvelvollisuudesta muodostuu tämän vuoksi tietty rajattu ala adheesioperiaatteen sisälle.²⁷⁵ Vuorenpään mukaan ROL 3:9 voidaan erottaa kuuteen tekijään, joiden tulee olla voimassa, jotta velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta syntyisi. Nämä tekijät ovat: asianomistajan esittämä pyyntö, yksityisoikeudellisen vaatimuksen perustuminen rikokseen, asianomistajan vaatimus, vaatimuksen kohdistuminen rikosasian vastaajaan, vaatimuksen ajamisesta *ei* saa aiheutua syyttäjälle olennaista haittaa ja vaatimus *ei* saa olla ilmeisen perusteeton.²⁷⁶

ROL 3:9:n sanamuodon mukaan vain asianomistajalla on syyttäjää sitova oikeus vaatia syyttäjää ajamaan yksityisoikeudellisia vaatimuksia.²⁷⁷ Muiden tahojen oikeus esittää vaatimus on johdannainen asianomistajan oikeudesta. Velvollisuutta ei syyttäjälle muodostu, jos vahingon kärsijä ei ole rikosasian asianomistaja.²⁷⁸ Ilman asianomistajan nimenomaista pyyntöä syyttäjälle ei voi muodostua velvollisuutta vaatimuksen ajamiseen.²⁷⁹ Pyyntöön esitettyään on asianomistajalla läpi oikeudenkäynnin mahdollisuus peruuttaa pyyntö ja alkaa itsenäisesti ajaa vaatimustaan.²⁸⁰

Vaatimuksen tulee *perustua* rikokseen ROL 3:9:n sanamuodon ja hallituksen esityksen mukaan.²⁸¹ Kuitenkin ROL 3:1:n sanamuodon mukaan syyteasian yhteydessä voidaan ajaa syytteessä tarkoitettusta rikoksesta *johtuvaa* yksityisoikeudellista vaatimusta. Velvollisuuden syntymisen kannalta merkitystä on siis sillä, mikä on rikoksesta johtuvan vaatimuksen ja rikokseen perustuvan vaatimuksen välinen ero. Esitöissä rikokseen perustuvaa vaatimusta

²⁷⁵ Vuorenpää 2014, s. 113.

²⁷⁶ Vuorenpää 1997, s. 1253, kurssiivit kirjoittajan omat.

²⁷⁷ Lain valmisteluaineisto laajentaa asianomistajien piiriä tästä varsin jyrkästä alkuasetelmasta. Esitöiden mukaan velvollisuus koskee myös vaatimuksen ajamista asianomistajan kuolinpesän tai konkurssipesän lukuun. Esimerkkinä mainitaan vakuutusyhtiö, joka voi vaatia vastaajan velvoittamista korvaamaan sille yhtiön asianomistajalle maksama korvaus. Ks. HE 82/1995 vp, s. 58.

²⁷⁸ Vuorenpää 2014, s. 117. Ympäristörikoksen asianomistajaproblematiikkaa käsiteltiin luvussa 3.1.2.

²⁷⁹ Pyyntö voidaan ROL 3:9.2:n mukaan esittää joko esitutkinnassa tai syyttäjälle ja pyynnön esittämistapa on täysin vapaa, koska määrämuotoa sille ei ole säädetty. Tavanomaista on, että esitutkinnassa asiaa kysytään ja valinta näkyy ”rasti ruutuun -laatikkona” pöytäkirjassa syyttäjälle.

²⁸⁰ Vuorenpää 2014, s. 118.

²⁸¹ HE 82/1995 vp, s. 53, kurssiivi kirjoittajan.

luonnehditaan sellaiseksi, että sillä on kiinteämpi yhteys syytteessä tarkoitettuun rikokseen kuin pelkästään rikoksesta johtuvalla vaatimuksella. Tällä on haluttu sitoa vaatimus niihin seikkoihin, joihin syyttäjä vetoaa syytteensä tueksi.²⁸² Ilman tällaista rajausta syyttäjä saattaisi joutua esittämään sellaista todistelua, jota pelkästään rikosasia ei vaatisi.²⁸³ Syyttäjän tulisikin *Jokelan* mukaan pyrkiä ennakolta arvioimaan, tuleeko vaatimuksen tueksi esittää muitakin perusteita teonkuvauksen lisäksi. Jos tällaisia perusteita on, tai niitä voi myöhemmin ilmetä, syyttäjän ei tulisi ylipäättään ryhtyä ajamaan vaatimusta.²⁸⁴ Jos vaatimus kuitenkin otetaan ajettavaksi ja pääkäsittelyssä tulee tarve vedota uuteen seikkaan, syyttäjällä on oikeus vedota tällaiseen seikkaan.²⁸⁵

Syyttäjä voi kieltäytyä vaatimuksen ajamisesta, jos siitä aiheutuu hänelle olennaista haittaa. *Vuorenpää* on esittänyt olennaisen haitan jakamista kolmeen osaan hallituksen esityksen perusteella. Olennaisen haitan muodostaa ensinnäkin vaatimuksen ajamisesta aiheutuva syyteasian käsittelyn pitkittyminen. Pitkittymistä tulee verrata siihen, kuinka kauan pelkän syyteasian käsittely yksin kestäisi. Toiseksi olennaisen haitan muodostaa syyttäjän työmäärän merkittävä lisääntyminen, ja kolmanneksi syyttäjän ja asianomistajan etujen muotoutuminen ristiriitaisiksi.²⁸⁶ Samaa jakoa käytetään valtakunnansyyttäjän ohjeessa.²⁸⁷

Asian käsittelyn viivästyminen voi johtua useasta seikasta. Ympäristörikosten kohdalla useimmiten kyse on siitä, että vahinkojen määrä ja suuruus saadaan selville vasta jonkin ajan kuluttua rikoksen tekemisestä.²⁸⁸ Mikäli yksityisoikeudellisen vaatimuksen selvittäminen viivästyttäisi vain vähäisesti rikosprosessia, tulisi syyttäjän odottaa selvityksen valmistumista jo pelkästään prosessiekonomisista syistä.²⁸⁹ Toisaalta valtakunnansyyttäjän ohjeessa mainitaan, että syyttäjällä ei ole velvollisuutta jäädä odottamaan selvittämistä, koska syyttäjä voi ROL 3:11:n nojalla vielä oikeudenkäynnin aikana ottaa vaatimuksen ajaakseen ja esittää sen ilman haastetta.²⁹⁰ Se, että ei ole velvollisuutta jäädä odottamaan, on tietysti eri asia, kuin se, että syyttäjä ei saa jäädä odottamaan. Vähäisellä odottamisella voitetaan muita hyviä

²⁸² VKS:2006:3, s. 3.

²⁸³ HE 82/1995 vp, s. 58.

²⁸⁴ Jokela 2012, s. 343.

²⁸⁵ VKS:2006:3, s. 3.

²⁸⁶ Vuorenpää 2014, s. 127.

²⁸⁷ VKS:2006:3, s. 4–5.

²⁸⁸ Luvussa 6 esitellyn aineiston perusteella voi todeta, että esimerkiksi ympäristön pilaamiseen liittyvät siivous- ja ennallistamistoimenpiteet voivat kestää kauan eli niiden määrä ei ole vielä selvinnyt oikeudenkäyntiin mennessä.

²⁸⁹ Vuorenpää 2014, s. 127.

²⁹⁰ VKS:2006:3, s. 4. Tällaiseen menettelyyn tarvitaan kuitenkin tuomioistuimen lupa.

yhteiskäsittelyn etuja ja asianomistajan näkökulmasta olisikin toivottavaa, että syyttäjä sallisi vähäisen odottamisen.

Syyttäjä voi myös kieltäytyä ajamasta vaatimusta sillä perusteella, että se veisi kohtuuttoman paljon voimavaroja.²⁹¹ Hallituksen esityksessä ei tarkemmin eritellä, mitä voimavaroja tällä tarkoitetaan. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen huomattava euromäärä ei vaikuta tässä suhteessa asiaan. Voimavaroja tulee tarkastella suhteessa syyttäjän virkatehtäviin. Syyttäjän tehtävät on lueteltu laissa syyttäjänlaitoksesta (13.5.2011/439). Lain 6 §:n mukaan syyttäjän tehtävänä on huolehtia rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta tasapuolisesti, joutuisasti ja taloudellisesti asianosaisten oikeusturvan ja yleisen edun edellyttämällä tavalla. Hallituksen esityksen mukaan rikosoikeudellisen vastuun toteuttaminen jakautuu kahteen osa-alueeseen. Ensimmäiseen vaiheeseen kuuluu syyteharkinta, ja toiseen vaiheeseen kuuluu syytteen ajaminen oikeudenkäynnissä, kun syyttäjä on sen nostanut.²⁹² VKS:n ohjeessa todetaan suoraan, että syyttäjän päätehtävänä on rangaistusvaatimuksen ajaminen. Jos siviilivaatimuksen selvittäminen olisi niin työlästä, että se haittaisi olennaisesti rangaistusvaatimuksen ajamista, velvollisuutta ottaa vaatimus ajettavakseen ei ole.²⁹³ Kysyttäessä kihlakunnansyyttäjältä tapausesimerkkiä, hän totesi, että jos hänen tulisi järjestää, selvittää ja ajaa esimerkiksi viittäkymmentä korvausvaatimusta syyteasian ohessa, ei hän ehtisi enää toteuttaa rikosvastuuta.²⁹⁴ Asianomistajien poikkeuksellisen suuri lukumäärä voi VKS:n ohjeen mukaan aiheuttaa olennaisen haitan syytteen ajamiselle.²⁹⁵ Asianomistajien suuri lukumäärä tarkoittaa yleensä myös suurta määrää korvausvaatimuksia. Kollektiivisissa jutuissa syyttäjän voimavarojen riittämättömyys on useimmiten este ottaa vaatimukset ajettaviksi.

Syyttäjän tulee noudattaa objektiivisuusperiaatetta. Se sisältää velvollisuuden selvittää sekä syytteen puolesta että syytettä vastaan puhuvat seikat.²⁹⁶ Syyttäjän päämääränä on pyrkiminen oikeaan ratkaisuun ja oikeudenmukaiseen seuraukseen – ei pelkkään langettavaan tuomioon tai mahdollisimman ankaraan rangaistukseen.²⁹⁷ Objektiivisuusperiaate pitää sisäl-

²⁹¹ HE 82/1995 vp, s. 58.

²⁹² HE 268/2010 vp, s. 18.

²⁹³ VKS:2006:3, s. 4.

²⁹⁴ Helsingin syyttäjänviraston kihlakunnansyyttäjä Kimmo Virtanen marraskuussa 2017.

²⁹⁵ VKS:2006:3, s. 5.

²⁹⁶ Vuorenää 2007, s. 212. Vastaava periaate, joka koskee esitutkintaa, on nimetty tasapuolisuusperiaatteeksi uudessa esitutkintalaissa (22.7.2011/805). Lain 4:1:n mukaan esitutkinnassa on otettava huomioon sekä rikoksesta epäiltyä vastaan että hänen puolestaan vaikuttavat seikat ja todisteet. Aikaisemmin tasapuolisuusperiaate on tunnettu myös puolueettomuusperiaatteena. Ks. Launiala 2012.

²⁹⁷ Vuorenää 2007, s. 212 ja oikeustapauskommentti Vuorenää 2001, s. 12.

lään myös puolueettomuuden ja esteettömyyden suhteessa asianosaisiin. Helsingin syyttäjänvirastossa useat syyttäjät ovat todenneet, että he eivät aja vaatimusta ollenkaan, jos asianomistajaa ylipäättään kuullaan.²⁹⁸ Asianomistajan kuuleminen ja asianomistajan vaatimuksen ajaminen saattaisi näyttää siltä, että syyttäjä asettuu asianomistajan puolelle. Lisäksi vaara siitä, että syyttäjä joutuu ajamaan syytettä korvausvaatimuksen tehnyttä asianomistajaa vastaan mahdollistaa kieltäytymisen.²⁹⁹ Tämänkaltainen tilanne voisi syntyä esimerkiksi epäselvässä kahden henkilön välisessä pahoinpitelyssä, jos pääkäsitelyssä ilmenee näyttöä, että asianomistajakin olisi tehnyt tunnusmerkistöteon.

Viime kädessä esteen voi muodostaa ilmeisen perusteeton vaatimus. Tällöin syyttäjä pitää selvänä, ettei tuomioistuimien tule hyväksymään vaatimusta. Asianomistajan vaatimus voi esimerkiksi olla täysin kohtuuton tai sille ei ole riittävää näyttöä. Olennaisen haitan vaatimus ja ilmeinen perusteettomuus ROL 3:9:n perusteella koskee vain vaatimuksen ajettavaksi ottamisen edellytyksiä. Ratkaisun KKO 2005:19 oikeustapauskommentissa *Saranpää* on korostanut, että sillä ei ole vaikutuksia itse asian ajamisen menettelyyn.³⁰⁰

Yhteenvetona voitaneen todeta, että ympäristörikoksen asianomistaja voinee turvautua syyttäjään harvemmin kuin muiden rikosten asianomistajat. Vaikka ympäristörikokseen liittyvä siviilivaatimus olisikin sellainen, ettei se vaadi asianomistajan henkilökohtaista kuulemistä, vaatii se yleensä muuta selvitystä ja tosiseikastoa syytteen ulkopuolelta. Syyttäjän objektiivisuus vaarantuu tällaisen lisäselvityksen esittämisestä ja hankkimisesta, ja hän tulee ikään kuin valinneeksi asianomistajan puolen asiassa. Talvivaaran kaltaisessa tapauksessa jo yksin asianomistajien määrä lisää syyttäjän työmäärää merkittävästi, jolloin rikosvastuun toteuttaminen vaarantuu. Toisaalta, kuten luvussa 6 tulemme huomaamaan, ympäristörikoksiin voi liittyä hyvinkin selkeitä vahingonkorvausvaatimuksia, esimerkiksi pilaantuneen alueen siivous- ja ennallistamiskulut eritellyn laskun muodossa. Tällaisissa ideaalitapauksissa teonkuvauksessa on jo todettu pilaantumisen tosiseikasto, ja samat tosiseikat, esimerkiksi jätteiden hävittäminen kiinteistölle, johtavat suoraan aiheutuneeseen vahinkoon. Ylimääräistä näyttöä ei tarvita, ja syyttäjä voisi tällaista vaatimusta ajaa. Ideaalitapaukset ovat aina tietysti kirjoituspöydän ääressä luotuja. Oikeuskirjallisuudessa *Vuorenää* on onneksi väitöskirjatasolla todennut, että ROL 3:9:ä tulisi tulkita perusoikeusmyönteisesti. Syyttäjän tulisi ottaa

²⁹⁸ Kyselyhetki marraskuu 2017.

²⁹⁹ Virolainen 1995, s. 62.

³⁰⁰ *Saranpää* 2005, s. 674.

asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia ajattavakseen niin usein kuin suinkin mahdollista.³⁰¹ Asianomistajan kannattaa siis ainakin aina yrittää saada syyttäjä avukseen. Asianomistajan kannattaa myös toivoa, että syyttäjän ajamasta vaatimuksesta ei jatkossakaan peritä maksuja.³⁰²

4.2.3 Asianomistaja ajamassa omaa asiaansa

Syyttäjä voi melko usein kieltäytyä vaatimuksen ajamisesta. Toisaalta asianomistaja voi myös nimenomaan haluta erillistä lainopillista apua esimerkiksi vaatimusten esittämiseen ja ylipäättään tarkempaa tietoa siitä, mikä hänen asemansa on ja mitä kyseessä olevissa rikosasioissa voidaan vaatia. Useimmiten hän silloin hankkii avustajan koko prosessiin, tai ajaa itse asiaansa. AtJ -näkökulmasta on erittäin tärkeää, että kriminalisointia voidaan täydentää tai korvata siviiliprosessuaalisilla mahdollisuuksilla ajaa oikeuksiaan ilman poliisin tai syyttäjän apua.³⁰³

Asianomistajan ajaessa itse omaa vaatimustaan hänen adheesiosta saamansa hyödyt supistuvat. Asianomistajalla on oma näyttötaakka ja hän kantaa vastuun oman vaatimuksensa selvittämisestä. Hän voi kyllä edelleen käyttää hyödyksi asiassa toimitettua esitutkinta-aineistoa, joka yleensä sellaisenaan jo palvelee merkittävästi korvausvaatimuksen perusteiden selvittämistä.³⁰⁴ Asianomistajalla on edelleen hyvin kuluriskitön asema, kuten luvussa 2.1.3 huomattiin. Tilanne on hyvä, ellei käsittelyssä ole tarpeen erottaa yksityisoikeudelliset vaatimukset riita-asioiden menettelyyn. Seuraavaksi käsitellään sitä, millä edellytyksillä tuomioistuimien voi erottaa asianomistajan siviilivaatimukset.

³⁰¹ Vuorenperä 2007, s. 188.

³⁰² Oikeudenhoidon uudistamisohjelma 2013–2015, s. 47, jossa ehdotetaan tutkittavaksi, voitaisiinko asianomistajalta periä maksua siitä, että syyttäjä ajaa yksityisoikeudellista vaatimusta. Ehdotus on ensivaikutukseltaan tyrmistyttävä käytännön rikosasioiden osalta. Vähäiset intressit jäisivät entistä herkemmin ajamatta.

³⁰³ Lindblom 2002, s. 630.

³⁰⁴ Lappalainen 1986, s. 41.

5 Siirtyminen adheesiosta riita-asioiden menettelyyn – asianomistajan turmio?

5.1 Erottamissäädöksen tulkinta

Tuomioistuimien voi ROL 3:3:n mukaan määrätä, että yksityisoikeudellinen vaatimus käsitellään erikseen riita-asiasta säädettyssä järjestyksessä. Kyseiseen pykälään ei ole kirjoitettu perusteita tai kriteerejä tällaiselle erottamiselle, joten sitä voi luonnehtia harkintavaltaa antavaksi joustavaksi oikeusnormiksi.³⁰⁵ Joustaville normeille tyypillistä on välttää terminologia. Tässä tapauksessa soveltamistilannetta rajaavaa terminologiaa ei kuitenkaan ole lainkaan lakitekstissä. Normin sanamuoto ei ole tuomioistuinta pakottava, vaan se antaa tuomioistuimelle mahdollisuuden toimia tietyllä tavalla, mikäli se katsoo toiminnan tarkoituksenmukaiseksi. Tällaista normia kutsutaan fakultatiiviseksi normiksi.³⁰⁶

Kun oikeusnormi on tällä tavoin avoin, sen merkityssisältö on selvitettävä oikeuslähdeoppien ja tulkintametodien avulla. Oikeuslähdeoppi on nähty oikeusyhteisössä hyvän perustelutavan kulmakivenä.³⁰⁷ Molemmat työkalut ovat kuitenkin ohjeellisia siinä mielessä, että tuomari ja tuomioistuin eivät ole sidottuja mihinkään tiettyyn oikeuslähdeoppiin, lain etusijaa lukuun ottamatta, tai tulkintamettiin.³⁰⁸ Yhtä oikeaa oikeuslähdeoppia ei myöskään ole olemassa, ja oikeudenalojen välillä on myös eroja oikeuslähteiden käytössä.³⁰⁹ Oikeuslähteet ja tulkintametodit toimivat ratkaisutoiminnassa yhdessä: lähteiden merkitys ja painoarvo riippuvat paljolti valitusta tulkintametodista.³¹⁰

Prosessioikeudellinen oikeuslähdeoppi nojaa vakiintuneeseen oikeuslähteiden jakoon. Aarnion ja Peczenekin mukaisesti lähteet jaetaan vahvasti velvoittaviin eli pakollisiin, heikosti velvoittaviin ja sallittuihin.³¹¹ Vahvasti velvoittavia lähteitä ovat laki ja maan tapa, heikosti velvoittavia ovat lainsäätäjän tarkoitus ja tuomioistuinratkaisut. Sallittuihin oikeuslähteisiin kuuluvat esimerkiksi oikeuskirjallisuus, yleiset oikeusperiaatteet sekä teleologiset eli reaaliset argumentit. Kiellettyjäkin oikeuslähteitä on ja niitä ovat ”lain ja hyvän tavan vastaiset

³⁰⁵ Makkonen 1998, s. 94.

³⁰⁶ Virolainen 1995, s. 174–177. Jako fakultatiivisiin ja obligatorisiin tuomioistuinta koskeviin prosessinormeihin on Ekelöfin, ks. Virolainen 1995, s. 174.

³⁰⁷ Karhu 2003, s. 789.

³⁰⁸ Virolainen 1995, s. 184, Virolainen–Martikainen 2010, s. 369, 458.

³⁰⁹ Aarnio 2006, s. 289.

³¹⁰ Virolainen 1995, s. 184.

³¹¹ Aarnio 1989, s. 217–220.

ratkaisuperusteet ja avoimen puoluepoliittiset näkemykset”.³¹² Jaottelu määrää tuomarin lähdesidonnaisuutta tuomion perusteluissa, mutta esimerkiksi raja heikosti velvoittavien ja sallittujen oikeuslähteiden välillä ei ole selvä. Ratkaisua ei saa kuitenkaan perustaa pelkästään sallittuihin oikeuslähteisiin, jos vahvasti velvoittava lähde on olemassa.³¹³ Edellä lueteltua oikeuslähteoppia on koeteltu oikeuskirjallisuudessa etenkin Euroopan unionin oikeuskehityksen myötä.³¹⁴

Tulkintaratkaisussa on tavallisesti lähdetty liikkeelle lain sanamuodosta. Tällaisessa formalistisessa tulkinnassa säännökselle määrätään juridistekninen merkitys, joka on objektiivinen, eikä riipu ratkaisijan tai lainvalmistelijan henkilökohtaisista käsityksistä. Formalistista tulkintaa perustellaan yleensä oikeusvarmuudella ja lainkäytön yhdenmukaisuudella – sanamuodon mukainen tulkinta on ennakoitavissa.³¹⁵ Prosessioikeudellisissa esityksissä lähdetään siitä, että säännösten tulkinnassa on noudatettava tavallisia laintulkintasääntöjä. Niiden mukaan lain sanamuoto on määräävä, ja tulkinnanvaraisissa tapauksissa määräyksille on annettava sellainen merkitys, joka on omiaan edistämään aineellisen oikeuden ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista sekä tarvittaessa myös muiden perusoikeuksien toteutumista.³¹⁶ Aineellisen oikeuden, oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja perusoikeuksien toteuttamisen voidaan katsoa olevan teleologista laintulkintaa.

Teleologisen laintulkinnan mukaan lakia on tulkittava sen tarkoituksen (telos) mukaisesti.³¹⁷ Teleologinen tulkinta korostuu etenkin tulkittaessa EU-oikeutta, sillä eurooppaoikeuden tulkinnassa on vakiintuneesti otettava huomioon EU:n tavoitteet ja unionin keskeiset periaatteet. Nimenomaan eurooppaoikeudellinen oikeuskäytäntö korostaa sitä, miksi sanamukainen

³¹² Virolainen–Martikainen 2010, s. 364–366. Yleisten oikeusperiaatteiden kanssa voidaan myös puhua moraalista arvostuksesta, mutta kuten Karhu huomauttaa, lakipositivistinen ajattelu voi johtaa siihen, ettei moraali kuulu edes heikosti velvoittaviin lähteisiin, ks. Karhu 2003, s. 793.

³¹³ Virolainen–Martikainen 2010, s. 364–367.

³¹⁴ Spolander 2007, s. 89–91 etenkin alaviitteet, joissa lyhyesti esitelty niin sanotusti ”kilpailevat” oikeuslähteopit- ja teorat, joita ei tässä pystytä käsittelemään.

³¹⁵ Virolainen 1995, s. 183–184. Aarnio huomauttaa, että sanoilla ei ole ”oikeita merkityksiä” ja ne ovat kontekstisidonnaisia. Hän jakaa sanamuodon mukaisen tulkinnan normaalikielen tulkintaan ja juridisen kielen tulkintaan, Aarnio 1989, s.165–166.

³¹⁶ Ks. Virolainen 1995, s. 182–187, Jokela 2016, s. 187,

³¹⁷ Virolainen 1995, s. 187, Raitio 2005, s. 278. Teleologinen tulkinta on ryhmitelty klassis- ja radikaaliteleologisiin malleihin: klassisen mallin mukaan teleologinen tulkinta tulee kysymykseen vasta, kun muilla metodeilla ei päästä ratkaisuun, ja radikaalimallin mukaan teleologinen tulkinta soveltuu yksinään kaikkiin tilanteisiin, Virolainen 1995, s. 187.

tulkintamalli on usein riittämätön.³¹⁸ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on tulkitessaan tavoitteellisesti Euroopan ihmisoikeussopimusta korostanut sitä, ettei sopimuksen tarkoitus ole turvata teoreettisia oikeuksia vaan käytännöllisiä ja tehokkaita oikeuksia.³¹⁹ Näiden tulkintatapojen lisäksi on erikseen nimetty systeeminen laintulkinta, jossa korostetaan oikeusjärjestystä sisäisesti ristiriidattomana systeeminä. Tulkinnan kohteena oleva normi-ilmaisu tulee asettaa siihen laajempaan kontekstiin, jonka osa se on.³²⁰ Edellä esitetyn perusteella systeeminen ja teleologinen tulkinta molemmat ohjaavat ottamaan huomioon laajemman kontekstin tulkitessa säädöstä. Tutkimuksessa pyritään toteuttamaan tällaista tulkintatapaa.³²¹

Tulkinta-apua on haettava ensinnä valmisteluaineistosta. Esitöiden mukaan erottaminen voi yhteisen käsittelyn hyödyistä huolimatta olla tarkoituksenmukaista joissakin tapauksissa.³²² Kun yhteiskäsittelyyn liittyy epäkohtia, asiat tulisi erottaa toisistaan. Tällainen epäkohta on esimerkiksi käsiteltävän asian muodostuminen huomattavan laajaksi, jolloin käsittely hidastuu ja oikeudenkäyntiaineistosta voi tulla vaikeasti hallittava. Yksityisoikeudellinen vaatimus saattaa vaatia huomattavasti enemmän selvittämistä syyteasiaan verrattuna, jolloin koko prosessi ja sitä myöten myös rangaistusvaatimuksen ratkaiseminen pitkittyy. Kuten luvussa 4.1.3 todettiin, pitkittyminen ei ole asianmukaista vastaajan kannalta, etenkin jos hän on vangittuna. Esitöiden mukaan yksityisoikeudellinen vaatimus pitäisi erottaa syyteasian yhteydestä aina silloin, kun pääkäsittely joudutaan lykkäämään tai peruuttamaan yksinomaan vaatimuksen selvittämiseksi.³²³ Koko prosessilain yleisperusteluissa todetaan jämäkämpään sanamuotoon, että rikosasian käsitteleminen ei saa viivästyä yksityisoikeudellisen vaatimuksen käsittelemisen vuoksi.³²⁴

Itse erottamisratkaisu voidaan esitöiden mukaan tehdä missä oikeudenkäynnin vaiheessa tahansa. Prosessiekonomisista syistä päätös kannattaa luonnollisesti tehdä mahdollisimman

³¹⁸ Raitio 2005, s. 278. Ks. nimenomaan teleologisen laintulkinnan esimerkkitaapauksista EY-tuomioistuinmessä Raitio 2005, s. 282–285. Uudet tulkintatavat ovat suoraa seurausta uudentyyppisistä normeista, joissa on paljon avoimia tunnusmerkistöjä. Klassinen syllogismimalli ei toimi tällaisissa tilanteissa, joten se on korvattu pro et contra -argumentaatiolla, Aarnio 2006, s. 110–111.

³¹⁹ Spolander 2007, s. 97.

³²⁰ Raitio 2005, s. 277.

³²¹ Teleologisen mallin osalta Jokela on maininnut sen olevan ongelmallinen, jos lain tavoitteet ovat tulkinnanvaraisia tai ristiriitaisia. Hän korostaa lain sanamuodon mukaista tulkintaa, Jokela 2016, s. 188–189.

³²² HE 82/1995 vp, s. 54–55.

³²³ HE 82/1995 vp, s. 54–55..

³²⁴ HE 82/1995 vp, s. 17.

ajoissa. Vaatimuksen erottamisesta voi esittää vastaaja, syyttäjä tai asianomistaja.³²⁵ Erottamisen edellytyksenä on asianosaisten kuuleminen ja perusteltu syy, koska erottamisesta voi aiheutua – ja mitä todennäköisimmin aiheutuukin – asianomistajille haittaa ja lisäkustannuksia.³²⁶ Asioiden yhdistämistä tai erottamista koskevaan päätökseen ei saa ROL 3:4 mukaan hakea muutosta.

Esitöistä saatava tulkinta-aineisto jää vähäiseksi esitöiden suppeuden vuoksi. Tulkinta-apua voi hakea myös asioiden yhdistämistä koskevasta osiosta (ROL 3:2). Esitöiden mukaan asioita ei tulisi yhdistää, jos vaatimusten yhteiskäsittely tarpeettomasti viivästyttäisi syyteasian ratkaisemista. Yhdistämistä sen sijaan puoltaa vastaajan maksettavaksi mahdollisesti määrättävät yhteiskäsittelyn pienemmät oikeudenkäyntikulut. Kuten luvussa 4.1.1. todettiin, yhdistämistä puoltavana tekijänä on nimenomaan mainittu vastaajan etu.

Säädösmuutoksista huolimatta oikeustila adheesion kannalta on säilynyt lähes samana. Vanhan erottamissäädöksen OK 14:9 osalta oikeuskirjallisuudessa katsottiin, että erottamissäänös palvelee nimenomaan rikosprosessuaalisia tarkoituksia. Adheesio saattoi johtaa siihen, että rikosprosessin tärkeä oikeudenkäynnin keskityspyrkimys vaikeutui.³²⁷ Ennen vuoden 1972 uudistusta, erottamiskysymyksen osalta aiempi oikeuskirjallisuus on esittänyt, että vain vahvat erityisyydet puoltavat erottamista. Tällaisia syitä ovat esimerkiksi rangaistusvaatimuksen ratkaisemisen olennainen viivästyminen tai syytetyn vangittuna olo, jolloin prosessin nopeusvaatimus ylipäättään korostuu.³²⁸ Perusteet ovat olleet siis olennaisesti samoja jo vuosikymmeniä.

Valmisteluaineistot antavat erottamiselle niin sanotun sateenvarjoperusteen, tarkoituksenmukaisuuden. Käsite ei sinällään ole uusi: tarkoituksenmukaisuusperiaate on esitelty lyhyesti jo jaksossa 2.1.2 ja se esiintyy vähintään sivulauseessa kaikissa tämänkin tutkimuksen lähteinä käytetyissä väitöskirjoissa. Tarkoituksenmukaisuutta ei kuitenkaan varsinaisesti selitetä. Avoimeksi jää, kenen kannalta tarkoituksenmukaisuutta tulisi tarkastella ja se, mitä kaikkea tarkoituksenmukaisuudessa voidaan ottaa huomioon. Mainitut esitöiden esimerkit syyteasian ratkaisun viivästyemisestä viittaavat tietysti siihen, että tarkoituksenmukaisuutta

³²⁵ Turun hovioikeuden tapauksessa THO:2013:1 toinen vastaaja A oli vaatinut, että asianomistajana olevien vakuutusyhtiöiden vaatimukset erotettaisiin käsiteltäväksi eri oikeudenkäynnissä. Talvivaaran tapauksessa erottamista ehdotti syyttäjä.

³²⁶ Jokela 2012, s. 336.

³²⁷ HE 12/1971 vp, s. 13, Lappalainen 1986, s. 52. Lappalainen on todennut aikanaan, että tuomioistuimet ovat suhtautuneet varovaisesti erottamisvaltuuden käyttämiseen. Herkkä erottamiskynnys vesittäisi koko adheesioinstituution, ks. Lappalainen 1986, s. 52.

³²⁸ Aalto 1965, s. 124.

tulisi tarkastella vastaajan kannalta. Tärkeimmät syyt asioiden erottamisen taustalla näyttävät liittyvän rikosasian vastaajan suojelemiseen. Toisaalta laaja oikeudenkäyntiaineisto ja sen hallitseminen viittaavat siihen, että harkinnassa painaa myös tuomioistuimen näkökulma. Tuomarin on vaikeampaa seuloa laajasta aineistosta relevantit seikat ratkaistavien oikeuskysymysten kannalta – myös asianosaisille laaja aineisto tuottaa enemmän töitä käsittelyn aikana.

Tarkoituksenmukaisuuden arvioinnin apuna voidaan käyttää rikosprosessille asetettuja päämääriä. Aiemmin esitetyn perusteella tarkoituksenmukaisuutta voidaan arvioida aineellista totuutta vastaavan lopputuloksen, tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden kannalta. Nämä kaikki näyttävät jo ensi alkuun liittyvän jälleen vastaajaan ja tuomioistuimeen. Aineellinen totuus on tärkeä vastaajan oikeusturvan kannalta, ja se liittyy myös oikeudenmukaisuuteen. Syytöntä ei tule tuomita. Tuomioistuimen kannalta tärkeässä roolissa on vastaanotettava oikeudenkäyntiaineisto. Laaja ja vaikeasti hallittava oikeudenkäyntiaineiston on väitetty vaikeuttavan menettelyä, jolloin se saattaa asettaa esteitä aineellisen totuuden löytämiselle. Toisaalta, mitä enemmän tietoa on käytettävissä, sitä perustellumpi ratkaisu voidaan tehdä. Oikeudenkäyntiaineiston osalta ratkaiseva tekijä on kuitenkin laatu: jos laajan aineiston kaikki tosiseikat ovat relevantteja, ei niitä voi rajata pois.

Tehokkuuden osalta voi riidattomasti todeta, että nopea ja tehokas oikeudenkäynti on kaikille osapuolille tarkoituksenmukainen. *Pölösen* nimeämä tarkoituksenmukaisuusperiaate liittyi nimenomaan prosessin tehokkuuteen menettelynä.³²⁹ Vastaaja haluaa, että syylliskysymys ratkaistaan nopeasti, ja tuomioistuin haluaa juttujen nopean läpivirtauksen toteutuvan. Asianomistaja ei halua odottaa korvausasian ratkaisua ja korvauksen saamista pidempään kuin on tarpeen.³³⁰ Oikeudenmukainen oikeudenkäynti on kaikkien osapuolten intresseissä, ja oikeudenmukaisen menettelyn periaatteet liittyvät kiinteästi aineellisesti oikeaan totuuteen. Oikeudenkäynnin kokemuksen osalta myös menettelyn on oltava oikeudenmukainen.³³¹ Mikäli asianomistajan korvausvaatimus sivuutetaan, hänen kokemuksensa tuskin on kovin positiivinen. Toisaalta rikosoikeusjärjestelmän yleiseen legitimitettiin kuuluu, että rikoksen uhrilla on mahdollisuus hakea korvausta. Näiltä osin voidaan tietysti todeta, että

³²⁹ Pölönen 2003, s. 31, Virolainen–Pölönen 2003, s. 178.

³³⁰ Asianomistajan kohdalla prosessia ylipäättään pitkittää tavanomaisesti oikeudenkäyntiä seuraava ulosotokierros.

³³¹ Ervasti–de Godzinsky 2014, s. 175–176.

prosessilajien erottaminen ei peruuttamattomasti vie asianomistajan oikeuksia saada oikeussuojaa korvauksilleen. Toisaalta, kuten tässäkin tutkimuksessa on jo monesti todettu, käytännössä erottamispäätös voi olla hyvin kohtalokas.

Lainkäyttäjän ei tulisi kuitenkaan kritiikittä hyväksyä lain esitöitä. Suomalaisessa oikeusjärjestelmään on iskostunut hyvin vahva ”lainsäätäjän kunnioittamisasenne”, minkä vuoksi esityöt ovat keskeisessä osassa oikeuslähdeoppia ja tavoitteellista laintulkintaa.³³² Esityösidonnaisuus on korostunut 2000-luvulla, ja se näkyy etenkin korkeimman oikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden oikeuskäytännössä.³³³ Esitöiden argumenttiarvon on todettu riippuvan paljolti niiden perustelujen seikkaperäisyydestä ja laatimistavasta. Prosessilakien esitöihin ei tuomioistuintenratkaisuisissa yleensä ole viitattu. Etenkin vanhempien prosessilakien ja lakien muutosten esityöt ovat niukkoja, ja painoarvo on vähentynyt vanhentumisen myötä.³³⁴ Lainvalmisteluaineiston ”kelvottomuus” on kuitenkin jatkunut, ja lainvalmistelun viimeaikainen taso on huolenaihe myös lakimieskunnassa.³³⁵ Adheesioprosessin tapauksessa esityöt ovat, kuten todettiin, niukat. Ne tarjoavat lähinnä kattokäsitteen erottamiselle, joka jättää paljon harkintavaltaa kärjäoikeuden käsiin.

Oikeustilaan ei ole saatu ohjaavia prejudikaattiratkaisuja. Varsinaisia erottamiskorvauksia ei ole korkeimpaan oikeuteen päätyneet. Veropetosasiassa KKO 2011:58 kärjäoikeus oli erottanut syyteasian ja veroviraston esittämän vahingonkorvausasian, koska erimielisyyttä korvausvaatimuksen määrästä ei voitu käsitellä asianmukaisesti asian pääkäsittelyssä. Korkein oikeus ei kuitenkaan ole ottanut kantaa itse erottamiseen, vaan ratkaisussa on ollut kyse lainvoimaisen rikostuomion todistusvaikutuksesta erotetun riita-asian erillisessä oikeudenkäynnissä. Tähän kysymykseen palataan tarkemmin luvussa 4.3.4. Kärjäoikeuden mainitsema riita-asian asianmukainen käsittely ei äkkiseltään liity edellä esitettyihin tarkoituksenmukaisuuden tyyppitapauksiin. Toisessa tapauksessa (Turun hovioikeus 31.1.2013 nro 261) vastaaja oli vaatinut hovioikeusvaiheessa vahingonkorvausvaatimusten erottamista omaan oikeudenkäyntiin. Vaatimuksen esittäjät olivat vastustaneet erottamista. Hovioikeus ei ollut erottanut vaatimuksia, koska vastaaja oli myöntänyt korvausvaatimukset määriltään oikeaksi

³³² Määttä 2012, s. 207.

³³³ Virolainen–Martikainen 2010, s. 390–396, Määttä 2012, s. 209.

³³⁴ Virolainen 1995, s. 158. Virolainen kutsuu esitöitä ”mitäänsanomattomiksi” ja käyttää esimerkkinä etenkin lakivaliokunnanmietintöjä alioikeusuudistuksen osalta, ks. Virolainen 1995, s. 158.

³³⁵ LakimiesUutiset 7.1.2014, oikeusministeriön lainvalmisteluosaston mielestä lainvalmistelun ”suurin puute on resurssien vähäisyys”.

jo käräjäoikeudessa, eikä korvausvaatimusten ratkaiseminen vaatinut ylimääräistä selvittelyä tai arviointia. Erottaminen olisi hovioikeuden mielestä voinut myös johtaa asianosaisille epätaloudelliseen lopputulokseen. Ratkaisun voisi sanoa olleen poikkeuksellisesti asianomistajamyönteinen tässä tapauksessa, tosin ratkaisussa näyttää kuitenkin olleen pääasiallisesti itse menettely ja sen sujuvuus sekä vastaajan etu. Tarkoituksenmukaisuutta lienee arvioitu heidän näkökulmastaan, sillä vahingonkorvausvaatimus ei haitannut syyteasiaa millään tapaa, joten se voitiin pitää mukana. Asianomistajalle koitunut etu tuli vasta tätä kautta.

Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että tuomarin kuuluu tulkita menettelysääntöjä objektiivisesti ja perusoikeusmyönteisesti. Rikosoikeuden perusoikeusmyönteisessä tulkinnassa on tavallisesti painotettu vastaajan etuja: tulkinnan tulee olla supistavaa ja vastaajan oikeusturvaintressistä huolehtivaa – ei sanktiojärjestelmän maksimaalista toteuttamista.³³⁶ Objektiivisuusvaatimus tässä kohtaa velvoittaisi ottamaan myös asianomistajan intressit ja perusoikeudet huomioon. Käytännön tilanteessa ratkaisutoiminta näyttääkin perustuvan hyötyjen ja haittojen punnintaan, kuten seuraavan luvun tapausesimerkistä huomataan.

Laaja harkintavalta on ennen muuta hyödyllinen työkalu. Sen avulla voidaan muotoilla kulloiseenkin tapaukseen juuri oma räätälöity ratkaisunsa, joka palvelee parhaiten juuri sen asian tarkoituspäätettä. Punnintatilanteissa rakennetaan lain sisältö nimenomaiseen tapaukseen ”mittatilauksena”, mikä *Aarnion* mukaan ei välttämättä ole sopusoinnussa perinteisen oikeusvaltioajattelun kanssa.³³⁷ Ongelmia tuottavat laajan harkintavallan heikko ennakoitavuus ja yhdenvertaisuus: samassa asiassa joku toinen tuomari jossakin toisessa oikeuspaikassa olisi voinut tehdä toisenlaisen ratkaisun.³³⁸ Käsittelyratkaisun muutoksenhakukelvottomuus tekee asian vielä entistä eriarvoisemmaksi.

Lopuksi todettakoon, että viime kädessä erottamista puoltaa kuitenkin koko prosessijärjestys. Adheesioprosessi on poikkeus erillisyyssperiaatteesta, ja voidaan ajatella, että siirtymistä poikkeuksesta pääsääntöön puoltaa pääsäännön olemassaolo itsessään. Jos edellytykset poikkeuksen olemassaololle, eli ne seikat, joilla prosessit on voitu yhdistää, eivät enää ole

³³⁶ Pölönen 2003, s. 395.

³³⁷ Aarnio 2006, s. 110–111.

³³⁸ Yhdenvertaisuus on lainkäytössä keskeinen tavoite, ja tutkimuksissa on havaittu, että 2000-luvun alussa jopa joka neljännes ei luota ja epäilee yhdenvertaisuuden toteutumista tuomioistuimissa, ks. Tala 2002, s. 6–7.

olemassa, on pääsääntöön syytä palata.³³⁹ Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että jos yksityis-oikeudellista vaadetta ei voida suuremmista ongelmista ajaa rikosasian yhteydessä, se palautetaan takaisin omaan menettelyynsä, jonne sen voisi sanoa alun perin kuuluneen. Lainsäätäjä on nimenomaisesti tarkoittanut prosessilaeissa, että riita-asia käsitellään riita-asiana omassa järjestyksessään ja rikosasia vastaavasti omassa järjestyksessään. Riita-asian päätehtävänään on oikeussuojan antaminen (oikeussuojafunktio). Lainsäätäjän tarkoitusta ja prosessin periaatteita ei voi kovin helposti syrjäyttää asianomistajien oikeuksiin pääsyllä.

5.2 Talvivaara ja erottamisratkaisu

5.2.1 Erottamisen perustelut käräjäoikeuden päätöksessä

Vuonna 2008 tuotantonsa aloittaneesta Talvivaaran monimetallikaivoksesta on tullut varoitettava esimerkki kaivosteollisuuden ympäristövaikutuksista.³⁴⁰ Talvivaara on aiheuttanut useita ympäristövahinkoja, vaikka rikosprosessissa käsiteltiin vain vesistöjen pilaantumista. Asiassa nostettiin syyte syyskuussa 2014 ja siinä vaadittiin neljälle henkilölle rangaistusta törkeästä ympäristön turmelemisesta. Törkeän tekemuodon teonkuvauksessa on mainittu muun muassa ympäristölupaviranomaiselle annetut puutteelliset ja väärät tiedot, laiminlyönti huolehtia kaivoksen jätevesipäästöistä, riittävän ja asianmukaisen tiedon puute jätevesitutkimuksissa, laiminlyönti huolehtia poikkeavan jäteveden käsittelystä ja sen oikeista pitoisuuksista, laiminlyönti huolehtia jätteiden asianmukaisesta käsittelystä sekä laiminlyönti huolehtia riittävän isoiksi suunnitelluista ja rakennetuista kipsisakka-altaista.³⁴¹ Kuten aiemmin on mainittu, yksityisoikeudellisia vaatimuksia esitettiin ennen käsittelyn alkamista 141 kappaletta.

³³⁹ Kettulan mukaan korvausvaatimusta ei olisi tullut alun perinkään ottaa käsiteltäväksi syyteasiassa, jos adheesioprosessin edellytyksissä on puute, s. Kettula 2006, s.114–115.

³⁴⁰ Talvivaaran ongelmat alkoivat vuonna 2009 ilmoituksilla hajuhaitoista ja ensimmäinen isohko päästö tapahtui vuoden 2010 maaliskuussa, kun kipsisakka-allas vuoti. Samana vuonna pölylaskeuma lisääntyi ja lähivesistöjen nikkeli- ja mangaanipitoisuudet ylittivät eliöstölle haitalliset tasot. Syksyllä 2011 Talvivaaran vesistövaikutuksista nousi kohu, kun lähivesistöt olivat aiheuttaneet iho-oireita. Vuonna 2012 kaivokselta pääsi vesistöihin metallipitoisia vesiä ja prosessilietusaltaasta löytyi kuolleita lintuja. Saman vuoden syksyllä tapahtuivat vakavat kipsisakka-altaan vuodot, joista valui metallipitoisia vesiä viikon ajan luontoon. Vuotojen jälkeen myös Talvivaaran lupa-asioista hoitaneet viranomaiset saivat paljon arvostelua osakseen, ja Talvivaaran tekniset ongelmat esimerkiksi kipsisakka-altaista ja varoaltaista nousivat otsikoihin. Vuonna 2013 kipsisakka-allas vuoti jälleen, ja samana vuonna esitutkinta Talvivaaran ympäristörikoksista valmistui Oulun poliisissa. Syyskuussa 2014 nostettiin syytteet, marraskuussa 2014 Talvivaara Sotka Oy hakeutui konkurssiin. Ks. Tiainen–Sairinen–Mononen 2014, s. 27–41.

³⁴¹ Kainuun käräjäoikeus 13.05.2016 tuomio 119685, s. 5–20.

Talvivaara-tapauksessa syyttäjä esitti syytteen nostamisen yhteydessä yksityisoikeudellisten vaatimusten erottamista rikosasiasta. Kolme vastaajaa neljästä yhtyi syyttäjän vaatimukseen. Suurin osa yksityisoikeudellisten vaatimusten esittäjistä vastusti erottamista, mikä ei ole yllättävää. Asianomistajat perustelivat vastustamista korvausasioiden ratkaisun kohtuuttomalla viivästymisellä, koska niiden käsittely omassa prosessissaan edellytti käräjäoikeuden käsittelyn päättymistä ja sitä seuraavan, ilmeisen hovioikeuskäsittelyn päättymistä. Asianomistajat totesivat, että korvausvaatimusten käsittely ei vaatisi rikosasian yhteydessä kohtuutonta selvittelyä ainakaan siltä osin, kun kyse oli syytteessä mainittujen vesistöjen alueella olevien kiinteistönomistajien korvausvaatimuksista. Päinvastoin erottamisen johdosta merkittävä osa todistelusta, johon syyttäjä oli syytteessä vedonnut, jäisi erillisen korvauskäsittelyn ulkopuolelle. Myös kuluriski nostettiin esille: asianomistajien oikeusasema heikkenisi edelleen ja omaan prosessiin siirtyminen saattaisi johtaa siihen, että korvausasiasta vetäydyttäisiin. Asianomistajien asema oli heikentynyt ennestään siirtymisestä aluehallintoviraston korvauskäsittelystä käräjäoikeuden menettelyyn.³⁴²

Vastaajat olivat varsin eri mieltä asianomistajien kanssa. Heidän mielestään korvausvaatimusten käsittely ja ratkaiseminen vaatisi laajaa ja yksityiskohtaista selvittelyä, jota ei tarvittaisi rikosasian vastuuperusteen ratkaisemiseksi ja joka siten hidastaisi rikosasian käsittelyä huomattavasti. Heidän mukaansa erottaminen olisi välttämätöntä rikosasian käsittelyn selkeyden ja joutuisuuden turvaamiseksi. Vastaajien mielestä asianomistajien oikeusturva ei edellyttänyt yhteiskäsittelyä, koska heillä olisi mahdollisuus saada ympäristövahinkolain nojalla korvauksia ilman ympäristörikostuomiota, sekä toissijainen vakuutusjärjestelmä, josta korvauksia voisi hakea. Myös vastaajat nostivat esille kuluriskin. Heidän mukaansa asianomistajilla oli virheellinen käsitys kuluriskistä yhteiskäsittelyssä ROL 9:8.2:n mukaan.³⁴³ Vastaajat totesivat vielä nimenomaisesti, ettei ajan kuluminen vaikuta asianomistajien oikeusasemaan.³⁴⁴

Käräjäoikeus on punninnut molempien esittämiä kantoja ratkaisussaan. Ratkaisun alussa on kuvattu käsiteltävänä olevan asian erityispiirteitä: syyttäjän nimeämiä todistajia on yli 20

³⁴² Kainuun käräjäoikeus 8.4.2015, päätös 116, s. 1–2.

³⁴³ Kuluriskiä ja viittausta ROL 9:8.2:n ei oltu perusteltu kuvattua tarkemmin. Oletettavaa on, että vastaajat viittaavat asianomistajan maksuvelvollisuuteen hänen oman puhevaltansa käyttämisestä aiheutuneista kuluista, kuten luvussa 2.1.3 esitettiin. Huomio on sinänsä aiheellinen: asianomistajat olivat nimenneet omia todistajia ja omaa selvitystä, ja näiden osalta vastaajien on varmasti tehtävä omaa selvitystä. Mikäli juttu hävitään, tällaiset kulut kuuluvat asianomistajille. Jälkikäteen voi jo rohkeammin todeta, että syytteen hylkääminen oli kovin epätodennäköistä.

³⁴⁴ Kainuun käräjäoikeus 8.4.2015, päätös 116, s. 2.

sivun lista ja esitutkintapöytäkirjan pituus lähes 4 000 sivua. Pelkän rikosvastuun selvittämiseksi on arvioitu kuluvan 27 istuntopäivää, joka tarkoittaa kahden kuukauden pääkäsittelyä. Käräjäoikeus on lisäksi todennut, että rikosasian käsittely on kestänyt osalla henkilövaatijista jo useamman vuoden. Ratkaisussa on myös yksityisoikeudellisia vaatimuksia kuvaava osio: siitä käy ilmi vaatimusten suuri määrä ja niiden epäselvyys. Vaatimuksia on kohdistettu moneen eri tahoon ja niitä on jouduttu täydentämään, eivätkä ne ratkaisun perusteella ole vieläkaan tarpeeksi selviä pääkäsittelyyn. Vaatimuksissa on ollut muodollisia ja asiallisia puutteita. Vaatimusten osalta asian käsittelyä käräjäoikeudessa mutkisti vielä se, että ”uudelle” asianomistajaryhmälle varattiin tilaisuus tulla kuulluksi.³⁴⁵

Käräjäoikeus on arvioinnin jälkeen päätenyt siihen, että yhteiskäsittely ei ole tarkoituksenmukainen. Yksityisoikeudellisten vaatimusten käsittely laajentaisi entisestään jo massiivista rikosasiaa, käsittely hidastuisi ja oikeudenkäyntiaineiston hallinta vaikeutuisi. Vahingonkorvausvastuun selvittäminen toisi asiaan sellaista aineistoa, joka ei välittömästi liittyisi syyteasiaan. Käräjäoikeus on myös todennut, että vaikka osa vaatimuksista vaikuttaisi vähemmän syyteasiaan, ei asianomistajia voi asettaa eri asemaan. Ratkaisun mukaan rikosasian ratkaiseminen ensin selkeyttäisi tilannetta myös vaatimusten osalta ja tarjoaisi paremman pohjan asianomistajien korvausten perusteluille.

Ratkaisun perusteluissa on käytetty paljon asiaan liittyneitä tosiseikkoja, reaalisia argumentteja. Oikeuslähteistä käräjäoikeus on maininnut hallituksen esityksen 82/1995 vp ja oikeuskirjallisuuden osalta *Lappalaisen* väitöskirjan.³⁴⁶ Oikeudelliset perustelut ovat muutoinkin vähäiset, mikä osaltaan johtunee oikeudellisen lähdeaineiston ja sääntelyn ohuudesta, kuten huomattiin edellisessä luvussa. Erottamisratkaisun perusteluissa ei nimenomaisesti puhuta myöskään tarkoituksenmukaisuudesta. Asiassa esitetyt perustelut ja seikat kuitenkin puoltavat sitä, että käräjäoikeus on tehnyt tarkoituksenmukaisuusarvion nimenomaan vastaajien ja itsensä näkökulmasta: asiassa on mainittu syyteasian viivästymisen ja vaikea oikeudenkäyntiaineisto. Rikosasian esiratkaisun korostaminen asian myöhempiä vaiheita ajatellen viittaa

³⁴⁵ Vaatimusten osalta asian käsittelyä käräjäoikeudessa mutkisti vielä se, että ”uudelle” asianomistajaryhmälle varattiin tilaisuus tulla kuulluksi. Pohjois-Suomen aluehallintovirasto oli hylännyt lupahakemusmenettelyssä vireillä olleet korvausvaatimukset, ja näiden esittäjille ilmoitettiin mahdollisuudesta tulla kuulluiksi rikosasian yhteydessä, Kainuun käräjäoikeus 8.4.2015, päätös 116, s. 2–4.

³⁴⁶ Sinänsä mielenkiintoinen huomio on, että käräjäoikeus on todennut, että erottamisratkaisussa tulee antaa pääpaino rikosprosessuaalisille tarkoituspäätöksille ja viitannut Lappalaiseen. Kun kirjallisuusviitettä tarkistaa, Lappalainen itse viittaa hallituksen esitykseen, jossa ei tällaista asiaa nimenomaisesti mainita, ja muuhun sen ajan oikeuskirjallisuuteen, joka koski oikeustilaa ennen ROL:ia.

toisaalta myös asianomistajan näkökulmaan: heidän korvausvaatimuksilleen olisi tarkoituksenmukaisempaa (ainakin kärjäoikeuden mielestä), että rikosasia olisi selvitetty.

Asiassa esitettyjen seikkojen perusteella on lähes kiistatonta, että erottaminen oli ainoa mahdollinen ratkaisu juuri tuossa tilanteessa. On tietysti spekuloitavissa, olisivatko esimerkiksi asianomistajat voineet tehdä jotakin toisin parantaakseen omien vaatimusten yhteisprosessikelpoisuutta. Vaatimusten joukossa oli lukuisia selkeitä ja hyvin perusteltuja vahingonkorvausvaatimuksia, joiden käsitteleminen ei rikosasian yhteydessä olisi ollut todennäköisesti ongelma. Tällaisia vaatimuksia olivat etenkin ne, jotka lainopillinen avustaja oli laatinut; useita asianomistajia edustanut avustaja oli käyttänyt samaa kaavaa vaatimusten laskemiseksi ja samoja tosiseikka- ja oikeustositseikkaperusteluja. Näiden asianomistajien harmiksi joukossa oli paljon epäselviä, määrältään huomattavan ylimitoitettuja ja täysin perustelemattomia vaatimuksia, kuten kärjäoikeuden ratkaisusta käy ilmi. Vaatimuksiin palataan tarkemmin seuraavassa luvussa.

Todettava on, että joukkovoima kääntyi tässä tapauksessa asianomistajien taakaksi. Tai paremminkin tapauksessa joukkovoimaa ei hyödynnetty lainkaan, vaikka korvauksia oli aina vaadittu kiinteistön arvon alentumisesta. Jos asianomistajat olisivat järjestäytyneet jollakin tasolla niin, että vaatimuksia ja perusteluja olisi koordinoitu yhdenmukaisemmiksi, olisi lopputulos voinut olla toisenlainen.

5.2.2 Erottamisen vaikutus vaatimusten ajamiseen

Erottamisratkaisu johti siihen, että noin kolmasosa luopui vaatimuksistaan. Alun perin Talvivaara-tapauksessa vaatimuksia oli esitetty 142, joista ainakin 42 on jo peruuttanut korvausvaatimuksensa.³⁴⁷ Osa voimaan jääneistä vaatimuksista siirtyi tuomioistuinsovitteluun vuonna 2016, ja ne vahingonkärsijät, jotka eivät suostuneet sovitteluun, jäivät odottamaan rikosasian tuomion lainvoimaisuutta. Kaikki 142 vaatimusta olivat vahingonkorvauksen määrältään yhteensä 25 121 006 euroa. Kaikkien vaatimusten mediaani oli 76 214 euroa ja keskiarvo 180 727 euroa. Euromääräisesti vaatimukset ovat suuria, eikä tapaus ole tyypillinen pienten yksittäisten intressien kollektiivijuttu.

³⁴⁷ Aineisto on toimitettu lokakuussa 2017, ja siinä on 42 vaatimusta. Aineistosta ei käy ilmi, miksi eräiden puolisoiden yhteisesti toimittama ja allekirjoittama vaatimus on eroteltu kahdeksi vaatimukseksi, kun muissa tapauksissa yhteisesti tehty vaatimus on katsottu ja numeroitu yhdeksi vaatimukseksi. Aineisto on järjestelty niin, että vaatimuksia on 41 kappaletta.

Taulukko 2. Talvivaaran kaikki yksityisoikeudelliset vaatimukset.

Kaikki vaatimukset	€
Yhteissumma	25 121 006
Keskiarvo	180 727
Mediaani	76 214
Pienin	5 000
Suurin	8 647 000

Suurin osa peruuttaneista on yksityishenkilöitä. Vaatimuksen peruuttaneista 41:stä asianomistajasta 38 on yksityishenkilöitä ja 3 yhdistyksiä tai osakaskuntia. Peruutettujen joukossa noin kolmasosalla eli 34 %:lla asianomistajista on avustaja, ja loput asianomistajista ovat ajaneet vaatimustaan yksin. Peruutetut vaatimukset ovat yhteissummaltaan 5 112 841 euroa, eli ne muodostavat 20 % kaikkien vaatimusten yhteissummasta. Taulukosta 3 nähdään, että vaatimusten keskiarvo on pyöristettynä 124 703 euroa. Pienin vaatimus on 10 000 euroa ja suurin 606 500 euroa, vaatimusten mediaanin ollessa 76 214 euroa. Intressi on selvästi suurempi kuin keskimääräisten riita-asioiden intressit vuonna 2008, jolloin riidanalaisen intressin mediaani oli 15 207 euroa ja kahdessa kolmanneksesta tapauksissa se oli korkeintaan 35 000 euroa.³⁴⁸ Intressi on myös suurempi kuin keskimääräiset oikeudenkäyntikustannukset vuonna 2008, jolloin kantajan oikeudenkäyntikuluvaatimusten mediaani oli 6 543 euroa ja vastaajan kuluvaatimusten mediaani oli 5 554 euroa.³⁴⁹ Pelkkiä numeroita tarkastelemalla peruuttamispäätös vaikuttaa yllättävältä, koska suuresta intressistä ei yleensä luovuta.

Taulukko 3. Talvivaaran peruutetut yksityisoikeudelliset vaatimukset.

Peruutetut vaatimukset	€
Yhteissumma	5 112 841
Keskiarvo	124 703
Mediaani	76 214
Pienin	10 000
Suurin	606 500

³⁴⁸ Ervasti 2009a, s. 749.

³⁴⁹ Ervasti 2009, s. 49–50.

Kaikissa vaatimuksissa vaadittiin korvausta kiinteistön tai tilan arvon alenemisesta vesistön pilaantumisen vuoksi. Vain yhdessä vaatimuksessa oli vaadittu korvausta vain virkistyskäytöstä. 12 vaatimuksessa vaadittiin kiinteistön tai kiinteistöjen arvon täydellistä korvaamista, koska omaisuuden arvoksi Talvivaaran vahinkojen jälkeen katsottiin 0. Muissa vaatimuksissa käytettiin laskennallisia kaavoja arvon alentumisen määrittämiseksi. Kirjelmissä oli myös vaihtelevasti otettu kantaa vaatimusten erottamiseen omaksi prosessiksi. Luopuneista noin 40 %:lle sopi vaatimusten erottaminen ja heistä puolella oli avustaja. 36 % ei ottanut lainkaan kantaa asiaan ja 24 % vastusti erottamista.

Voimaan vaatimuksia jäi 98 kappaletta. Osa näistä korvauksenhakijoista eli 45 % suostui tuomioistuinsovitteluun, jossa vastaajana olivat konkurssivelallinen Talvivaara Sotkamo Oy ja Talvivaara Sotkamo Oy:n konkurssipesä. Sovittelua johtanut käräjätuomari kommentoi mediassa, että on hyvin poikkeuksellista, että Talvivaaran kokoinen laaja ja moniulotteinen juttukokonaisuus on soviteltavana.³⁵⁰ Vuoden kestänyt sovittelu on sittemmin kuitenkin päättynyt joulukuussa 2017, koska vaadituille vahingonkorvauksille ”ei ole löytynyt maksajaa”.³⁵¹ Talvivaara Sotkamo Oy:n konkurssipesä oli mukana sovittelussa, mutta korvausten ei katsottu kuuluvan konkurssilain mukaisiin kustannuksiin.³⁵² Nyt kaikki vaatimukset odottavat edelleen käräjäoikeuden käsittelyä. Sovittelujen kariutumisen jälkeen yksityiset maanomistajat ovat kantaneet huolta kalliista riita-asian oikeudenkäynnistä.³⁵³

Prosessia jatkaneista vahingonkärsijöistä 95 % eli lähes kaikki olivat yksityishenkilöitä muiden ollessa oikeushenkilöitä tai muita kuin yksityishenkilöitä. Yksityishenkilöillä vain noin 16 %:lla oli avustaja. Määrä oli noin puolet pienempi kuin vaatimuksensa peruuttaneilla, mikä on mielenkiintoista. Yksi vahingonkärsijöiden asianajajista totesi mediassa kerto-neensa asiakkailleen, että hän itse luopuisi korvauksista, jos olisi heidän asemassaan, koska jutun voittaessakin korvaussumma olisi silti 0.³⁵⁴ Ottaen huomioon asiaan liittyvät konkurssit, huomio on sinänsä validi. Asianajaja kiinnitti huomiota myös kuluriskiin ja arvioi yksityishenkilöiden kulujen olevan Talvivaarankin tapauksessa kymmeniä ja jopa satoja tuhansia euroja. Arvio on melko suuri, ja asianajamiseen tällaisissa kollektiivijutuissa palataankin luvussa 5.3.

³⁵⁰ Yle Uutiset 9.10.2017

³⁵¹ Yle Uutiset 12.12.2017.

³⁵² *ibid.* Ks. Linna 2016, s. 373–403, jossa hän käsittelee nimenomaan konkurssipesän vastuuta ympäristöriskistä Talvivaara-tapauksen asetelmassa.

³⁵³ Yle Uutiset 17.9.2016, Yle Uutiset 12.12.2017.

³⁵⁴ Yle Uutiset 17.9.2016.

Kaikkien vaatimusten osalta on vielä todettava asianomistajien eriarvoinen asema. Suurimmalla osalla asianomistajista (82 %) ei ollut lainopillista avustajaa ja kirjelmä olikin kirjoitettu itse. Kirjelmät olivat tästä johtuen vaikealukuisia ja epäselviä, esimerkiksi määrällistä vaatimussummaa ei oltu koskaan laskettu yhteen tai sitä ei oltu edes nimetty numeraalisena määränä ensimmäisessä vaatimuskirjelmässä. Vaatimussumma saattoi myös niin sanotusti piilotettuna vaatimuksen perusteluihin, jotka todellisuudessa eivät olleet asiaperusteluja, vaan asiaan liittymätöntä seikastoa. Vaikka kyseessä olivat esinevahingot, vaikutti toiminnan loukkaus monessa tapauksessa paljon henkilökohtaisemmalta asianomistajille. Subjektiivisuus korostui etenkin virkistyskäytöstä vaadituissa korvauksissa. Eräs kantaja oli vaatinut korvausta pelkästään ”uimisesta 30 000 euroa”, kun virkistyskäyttökorvaukset kokonaisuutena ovat muuten vaihdelleet muutamasta tuhannesta kymmeneen tuhansiin euroihin.³⁵⁵ Virkistyskäyttö- ja sen menetys olivat yleisesti kovin huonosti perusteltu vaatimuksissa. Eriytyisesti huomionarvoista oli se, että yksinään prosessaavilla ei näyttänyt olevan kovin hyvää käsitystä oikeudenkäyntikulusta säännöstöstä ja sen pakottavuudesta. Kirjelmissä oli esimerkiksi vaadittu oikeudenkäyntikulujen korvaamista valtion varoista, jos syyte ei menesty, kielletty kategorisesti korvausvastuu kokonaan oikeudenkäyntikuluista, jos korvausasia erotetaan, ja todettu, ettei oikeudenkäyntikuluja voi tulla asiasta, koska menettelyyn on osallistuttu vain kirjallisesti.³⁵⁶ Kokonaisuutena ajatellen kirjelmien osalta olisi ollut paljon tehtävissä, kuten edellisen luvun lopussa todettiin.

5.2.3 Erillisteiden erityisongelmat

Erottamisratkaisu aiheuttaa ongelmia myös yleisellä tasolla ja kaikissa jutuissa. Yhtenä ongelmana on rikostuomion oikeusvoimavaikutus. Lakia säädettäessä ei ole otettu kantaa siihen, mikä merkitys rikostuomiolla on myöhemmin itsenäisesti vireille tullessa vahingonkorvausoikeudenkäynnissä, eli tilanteissa, joissa vaatimuksia ei ole esitetty syyteasian yhteydessä. Kantaa ei myöskään ole otettu siihen, mikä merkitys rikostuomiolla on niissä tilanteissa, joissa jo syyteasian yhteydessä esitetty korvausvaatimus määrätään käsiteltäväksi erikseen.

³⁵⁵ Olettavasti korvausta on siis vaadittu siksi, ettei vesistöissä voi enää uida, ja sama kantaja on myös vaatinut 50 000 euron korvausta kalastuksesta, eli oletettavasti kalastusmahdollisuuksien menettämisestä, vaatimus L 15 5091.

³⁵⁶ Vaatimukset 13, 78, 79, 113.

Vakiintuneen käytännön mukaan aikaisemmassa oikeudenkäynnissä lainvoimaisesti ratkaistulla ennakkokysymyksellä on uudessa oikeudenkäynnissä niin sanottu todistusvaikutus. Tämä edellyttää sitä, että uudessa oikeudenkäynnissä on ratkaistavana sama kysymys. Kanta on esitetty ratkaisun KKO 2005:90³⁵⁷ perusteluissa sekä siihen on viitattu ratkaisun KKO 2011:58 perusteluissa. Korkein oikeus on ratkaisussa KKO 2011:58 todennut, että rikostuomion todistusvaikutus myöhemmässä rikosasiassa on yleensä erittäin vahva. Rikosasioissa syyttäjällä on näyttötaakka ja vaadittava näyttökynnys on korkeammalla kuin riita-asioissa. Vähäisten rikosten osalta todistusvaikutusta voidaan kuitenkin arvioida toisin, koska rangaistusvaatimus voi menestyä yksinomaan sen vähäisyyden vuoksi tai summaarisen menettelyn vuoksi. Tämä KKO:n lausuma periaate johtaisi päinvastaisissa tilanteissa siihen, että erikoisrikosten tuomiolle voitaisiin antaa vielä erityistä painoarvoa, koska ne käsitellään oletettavasti perusteellisemmin.³⁵⁸

Etenkin Talvivaara-tapauksen kaltaisissa erottamistilanteissa ongelmia voi tuottaa riita-asian käsittelyn eri menettelyperiaatteet. Kun vaatimus siirtyy riitaprosessiksi, siihen sovelletaan normaalissa laajuudessa myös väittämisen eli vetoamistaakkaa (OK 24:3.1). Luvussa 4.2.1. selvitettiin, että rikosprosessin yhteydessä asianomistajan hyväksi luetaan myös syyttäjän esittämät perusteet. Erottamisen jälkeen asianomistajilla ei ole enää apunaan lainoppinutta syyttäjää, joka huolehtisi tosiseikkoihin vetoamisesta ainakin rikoksen tunnusmerkistön osalta. Tämä koskee toisaalta vain niitä asianomistajia, jotka prosessaavat ilman avustajaa. Talvivaaran tapauksessa siis suurinta osaa.

Tällaisessa tilanteessa asianomistajat ilman avustajaa hyötyvät aktiivisesta prosessinjohtosta. Olisi erityisen tärkeää, että tuomari osaisi ja uskaltaisi ottaa esille OK 6:2a.2:n mukaisesti mahdolliset asianomistajien lisävaatimukset, jotka oikeudenkäyntiaineiston perusteella ilmeisesti asiaan liittyvät.³⁵⁹ Rikosasian yhteydessä tuomarin on tietysti oltava varovaisempi toteuttaessaan prosessinjohtoa. Siviiliprosessin puolella *Mäntylän* mielestä tuomari voisi ottaa viran puolesta esiin esimerkiksi perusoikeusnäkökulmia, joihin ei ole ve-

³⁵⁷ Ratkaisussa 2005:90 ei kuitenkaan ollut kyse nyt käsiteltävästä adheesioprosessista, vaan kysymys oli tuomarin esteellisyydestä.

³⁵⁸ Oma erityiskysymyksensä, joka ei suoranaisesti liity erottamisratkaisuun, on se, miten näyttö harkitaan, jos adheesiomenettelyssä annettuun ratkaisuun haetaan muutosta vain siviilivaatimusten osalta. Vaasan hovioikeuden ratkaisussa 3.2.2015, nro 104782 on käsitelty tällaista tilannetta.

³⁵⁹ Laukkanen 1995, s. 223.

dottu, koska julkisen vallan on perustuslain mukaan taattava perusoikeuksien toteutuminen.³⁶⁰ Ehdotus on toki rohkea tuomarin puolueettomuuden kannalta. Hyvällä prosessinjohtolla voitaisiin estää asianomistajan tietämättömyydestä tai huomaamattomuudesta johtuvat oikeudenmenetykset.

Oma erilliskysymyksensä on vielä erotettujen vaatimusten kumuloituminen. Tutkimusta on tehty vain vähän siitä, erotetaanko yksityisoikeudelliset vaatimukset jokainen omaksi asiakseen vai voidaan niistä muodostaa kollektiivinen joukko.³⁶¹ Talvivaaran tapauksessa jokainen vaatimus on erillisenä vireillä ja saanut oman juoksevan diaarinumeron, ja olettavasti vaatimukset kumuloidaan aikanaan samaan käsittelyyn. Asianomistajien kannalta keinotekoinen erillisasetelma on harmillinen moneltakin kantilta, esimerkiksi tuomioistuimen käsittelymaksun osalta.³⁶²

5.3 Välituloksia ja johtopäätöksiä adheesiosta ja juttujen erottamisesta

Yksityisoikeudellinen vaatimus on viime kädessä vain liitännäinen rikosasiaan nähden. Yhteiskäsittely on mahdollistettu, koska sillä on saavutettu monenlaisia etuja ja se on useimmissa tapauksissa tarkoituksenmukaista kaikkien osapuolten näkökulmasta. Ideaalitapauksissa yhteiskäsittelyllä asianosaiset saavat nopeasti ja varmasti asiansa ratkaisua ja tuomioistuin selviää vähemmällä työllä. Yhteiskäsittelyn raamit ovat kuitenkin rajalliset: kun asian käsittely ei enää ole tarkoituksenmukaista vastaajan ja/tai tuomioistuimen kannalta, asiat voidaan erottaa. Kuten edellä on esitetty, tarkoituksenmukaisuusharkinnassa harvemmin annetaan pääpainoarvoa asianomistajan näkökulmille. Asianomistajaan liittyviä erottamisperusteita ei ole mainittu kirjallisuudessa eikä lain esitöissä, mistä voi tehdä päätelmän, että asianomistajan intressissä harvemmin, jos koskaan, on asioiden erottaminen. Näinhän tilanne käytännössä varmasti on.

Adheesion soveltamisalaa ei ole mahdollista laintulkinnalla laajentaa. Rikosprosessi päämenettelynä toteuttaa valtion väkivaltamonopolia, jonka on otettava jo ennestään huomioon monet vastaajaan liittyvät ihmis- ja perusoikeudet. Samaan menettelyyn on vaikea lisätä

³⁶⁰ Mäntylä 2010, s. 311.

³⁶¹ Koulu 2017, s. 190.

³⁶² Tarkemmin tällaisista pirstaloituista kanteista ja yhteiskanteen problematiikasta Koulu 2017, s. 156–160.

suurta joukkoa asianomistajia, vaikka tutkimuksen tekijä sitä haluaisi Talvivaaran vahingonkäräjöiden kohtalon vuoksi. Adheesioprosessi ei ole sellainen kollektiivisten vaatimusten liikennemetaforan bussi, johon olisi tässä tapauksessa voinut hypätä – tai oikeammin bussi, joka matkan alettua olisi vienyt perille asti.³⁶³

Voimassa olevan oikeustilan osalta asianosaisilla on mahdollisuus parantaa asemiaan adheesion kannalta. Adheesioprosessin soveltuminen – tai siinä pitäytyminen – ympäristörikoksissa riippuu monesta seikasta. Syyttäjä voi edellä esitetysti kieltäytyä vaatimuksen ajamista suhteellisen aikaisessa vaiheessa, ainakin niissä tyyppitapauksissa, joissa asianomistajan vaatimus on kovin epäselvä tai vaatii lisäselvitystä. Ympäristörikostapauksissa asianomistajien itse muodostamat vaatimukset, jotka mahdollisesti ovat subjektiivisia, ovat yleensä tällaisia. Kun ongelmat liittyvät lähinnä yksityisoikeudellisiin vaatimuksiin, niiden luonteeseen ja niiden vaatimaan selvitykseen, tehtävää olisi AtJ -liikkeen ensimmäisen aallon tavoitteiden kanssa. Kansalaisten tietotaso on tällä hetkellä edelleen yhtenä rajoittavana tekijänä oikeuksiin pääsyssä. Talvivaaran vaatimuskirjeiden perusteella tämä korostuu entisestään, kuten edellisessä luvussa huomattiin. Asianomistajien välillä on huomattavia eroa tiedollisissa taidoissa, vaikka heidän perusasemansa, kuluttaja-palkansaaja, on oletettavasti sama. Puutteet oikeudenkäyntiin liittyvissä tiedoista, esimerkiksi riita-asian käsittelyn johtavista periaatteista kuten määräämisperiaatteesta, saattavat pahimmassa tapauksessa johtaa siihen, että korvausvaatimus ei menesty, koska sitä ei ole kohdistettu oikeaan henkilöön. Sinänsä lohdullista lienee se, että myös asianomistajat itse tietävät tiedon rajallisuutensa. Moni on kommentoinut etenkin vastauksessaan käräjäoikeuden lausumapyyntöön, etteivät he edes ymmärrä mitä lausumapyyntö on kysytty.

Maksuttomasta oikeusavusta yhtenä osapuolten tasa-arvon edistäjän puhuttiin luvussa 2.2.1. Oikeusapuun kuuluu tällä hetkellä oikeudellinen neuvonta, tarpeelliset toimenpiteet sekä avustaminen tuomioistuimessa ja muussa viranomaisessa, mutta oikeusapua annetaan vain henkilöille, jotka eivät taloudellisen asemansa vuoksi kykene itse maksamaan avustajaa (OAL 1§). Talvivaara-tapauksen kirjelmistä on selkeästi nähtävissä, ainakin lakimiehen näkökulmasta, että oikeudelliselle neuvonnalle tällaisessa massa-asiassa olisi valtava tilaus.

³⁶³ Koulu 2017, s. 16.

Neuvontaa olisi suotavaa laajentaa koskemaan myös taloudellisesti oikeusavun ulottumattomissa oleville.³⁶⁴ Neuvonnan olisi voinut Talvivaara-tapauksessa hoitaa esimerkiksi kokoamalla yhteen joitakin tärkeitä ja olennaisia perustietoja esitelehteen, joita oikeusavussa on muutenkin tapana tehdä. Tulevaisuudessa laajoissa ympäristö- ja myös kuluttajavahinkotilanteissa valtio, tai muu toimija, voisikin julkaista jonkinlaisen neuvontapaketin. Aiemmin mainituissa puukartellikanteissa kantajat loivat itse omat nettisivut asiaa varten.³⁶⁵

Kollektiivisen oikeudensaannin parantamiseksi tehtävää olisi myös avustajilla. Oikeustilan korjaamista ei suinkaan voi jättää vain lainsäätäjän tai vahingonkäräjöiden tehtäväksi. Talvivaaran kohdalla asianajajilla olisi ollut oiva mahdollisuus koota asianomistajat yhteen ja prosessata yhteisenä asiamiehenä suuremmankin joukon puolesta. Oikeudenkäyntikulut olisivat jakaantuneet tasaisesti kiinteistönomistajille ja eikä kukaan olisi yksin joutunut maksamaan ”kymmeniä tuhansia euroja”.³⁶⁶ Nyt yhdellä asianajajalla oli enimmillään noin kymmenen asiakasta ja epäselväksi jäi, oliko hän asianomistajien yhteinen avustaja vai ei. Prosessia jatkaneilla asianomistajilla oli sen sijaan ainakin yhdessä kantajaryppäässä ilmeisesti yhteinen avustaja, ainakin hän prosessasi yhdellä kirjelmällä kaikkien puolesta. Tällä tavoin kokoamalla asianomistajat isompaan ryppääseen olisi useampi heistä saatu lainopillisen avustajan tarjoaman oikeussuojan piiriin ja tietysti säästetty kuluissa yhtä asianomistajaa kohden.

Nykytilanteen optimoinnin lisäksi on tietysti kehitettävä menettelyä. Kollektiivisen oikeuden menettelykysymykset ovat iso asia, mutta mainittakoon muutama. *Lindblom* on esittänyt erään varsin mielenkiintoisen *de lege ferenda* -ajatuksen liittyen joukkojen oikeuksiin pääsyyn. Hänen mielestään julkinen ryhmäkanne rikosasioissa syyttäjän avulla tulisi ottaa harkintaan.³⁶⁷ Syyttäjän puolueettomuusvaatimus estänee tämän, mutta saman tehtävän voisi hyvin osoittaa jollekin toiselle. Tämä on onneksi Suomessakin havaittu. Oikeudenhoidon uudistamisohjelmassa on ehdotus, jonka mukaan rikosprosessissa lukuisten asianomistajien

³⁶⁴ Oikeusavun kohdentumista ja kattavuutta on ehdotettu tarkistettavaksi, mutta tarkemmista toimenpiteistä ei ole tietoa, Oikeudenhoidon uudistamisohjelma vuosille 2013–2025, s. 47–48.

³⁶⁵ Koulu 2017, s.34. Kantajien verkko-osoite suurisavotta.fi ei tällä hetkellä (3.4.2018) ole enää käytössä. ELY-keskus oli Talvivaara-tapauksessa koonnut nettisivuilleen kaikki asiaan liittyvät omat tiedotteet, mutta ne eivät vahingonkäräjää merkittävästi auta prosessissa.

³⁶⁶ Koulu 2017, s. 191. Yle Uutiset 17.9.2016.

³⁶⁷ Lindblom 2008, s. 277.

samankaltaisia vaatimuksia voisi ajaa erikseen määrättävä yhteinen selvittäjä.³⁶⁸ Lainopillinen selvittäjä ratkaisisi heti heikosti laadittujen vaatimusten ongelman, ainakin jos hänen tehtävät ulotetaan niin pitkälle. Se olisi toki suotavaa.

Ympäristörikoksen vahingonkärsijä ei ole nimenomaan riippuvainen rikosprosessista. Muutkin todelliset keinot oikeuksiin pääsyyn riittävät. Asianomistajien onneksi suunnitelmissa on laajentaa ryhmäkannelain soveltamisalaa.³⁶⁹ EU:n ehdotusten puolelta myös kollektiiviasioiden sovittelumenetelmät voisivat parantaa oikeuksiin pääsyä, vaikka niiden osalta on ratkaistava monta esikysymystä.³⁷⁰

6 Adheesio ja kollektiivit vuosien 2015 ja 2016 ympäristörikostapauksissa

6.1 Tutkimuksen toteutus

Tutkimusta varten on koottu oma aineisto. Se koostuu vuosina 2015 ja 2016 käräjäoikeuksissa ratkaistuista ympäristörikostapauksista, jotka koskevat rikoslain 48 luvun nimikkeitä ympäristön turmeleminen, törkeä ympäristön turmeleminen, ympäristörikkomus, tuottamuksellinen ympäristön turmeleminen, luonnonsuojelurikos, törkeä luonnonsuojelurikos ja rakennussuojelurikos.³⁷¹ Tuomioista on haettu oikeusrekisterikeskukselta lista, ja ne on tilattu kaikista Suomen käräjäoikeuksista. Tuomioita oli yhteensä 71 kappaletta, vuonna 2015 ratkaisuja oli 39 kappaletta ja vuonna 2016 niitä oli 32 kappaletta.

Tuomiot on luokiteltu asianomistajien ja yksityisoikeudellisten vaatimusten perusteella. Asianomistajista on luokiteltu lukumäärä ja henkilöllisyys. Yksityisoikeudellista vaatimuksista on luokiteltu niiden laji ja määrä, yhteiskäsittely sekä tuomiossa tuomittu korvaussumma. Tuomioista on tämän lisäksi jaoteltu rikoksen tekotavat tyyppitapauksiin. Jos ratkaisuihin oli

³⁶⁸ Oikeudenhoidon uudistamisohjelma vuosille 2013–2025, s. 37.

³⁶⁹ *ibid*, s. 37.

³⁷⁰ Komission tiedonanto 2013, s. 16. Sovittelun problematiikasta, ks. Koulumäki 2017, s. 300–302.

³⁷¹ Tutkittavien tekojen tunnusmerkistöjä RL 48:1 ja RL 48:2 on muutettu lainsäädännöllä 1683/2015, joka on tullut voimaan 1.1.2016. Hallituksen esityksen 55/2015 vp mukaan lainsäädäntömuutos ei ole kuitenkaan asiallisesti muuttanut RL 48:1 rangaistavuuden alaa, vaan muutokset ovat olleet teknisiä ja parantaneet säädösten luettavuutta. RL 48:2 osalta on tarkistettu kvalifiointiperusteita. Aineistossa ei esiintynyt ainuttakaan tekoa, joka olisi aloitettu ja lopetettu vuoden 2016 puolella. Tekoihin, jotka ovat jatkuneet vuoden 2016 puolelle, sovelletaan lievemmän lain periaatetta. RL 48:5a sen sijaan on täysin uusi tunnusmerkistö. Aineistossa ei kuitenkaan esiintynyt yhtäkään kappaletta RL 48:5a tekoa, joten se ei vääristä aineistoa.

useampi syytekohta, tutkimukseen on otettu vain ympäristörikokseen liittyneet yksityisoikeudelliset vaatimukset, jos niitä oli.³⁷² Tarkoituksena on selvittää, kuinka usein yksityisoikeudellisia vaatimuksia esitetään ympäristörikosasian yhteydessä, ja käsitelläänkö ne adheesioprosessissa vai ei. Tarkoituksena on myös selvittää, kuinka suuri osuus Suomessa tapahtuvista ympäristörikoksista todellisuudessa on luonteeltaan sellaisia, että vahingonkärsijöitä on useampia ja vaatimuksien määrä on sellainen, että asiaa voidaan luonnehtia kollektiiviseksi. Tällainen määrä olisi vähintään useita kymmeniä. Tutkimuksen keskiössä oleva Talvivaara-tapaus on käytännössä ainoa suuresti julkisuutta saanut, joten on mielekästä selvittää, onko vastaavia tapauksia useampia.

Tutkimus on empiirinen oikeustapaustutkimus, joka on pääosin kvantitatiivinen, mutta sisältää kvalitatiivisia piirteitä.³⁷³ Aineistoa on tyypiteltu ja tilastoitu, jotta kohteena oleva ilmiö selkiytyisi ja siitä saataisiin yleistettävää tietoa. Tilastollisella päättelyllä vastataan kysymyksiin, jotka on esitetty ennen aineiston saantia.³⁷⁴ Aineistolähtöisellä luennalla on nostettu *grounded theory* -tyyppisesti esiin merkityksellisiä seikkoja.³⁷⁵

Empiiriseen tutkimukseen kuuluu tutkimuksen mahdollisten ongelmakohtien täsmentäminen. Aineisto on laajahko, mutta yleistettävän kokonaiskuvan saamiseksi se ei kuitenkaan ole tarpeeksi laaja. Kahden vuoden tarkastelujakso on oikeusjärjestelmän näkökulmasta lyhyt, koska riitajuttu saattaa olla vireillä jopa sen ajan yhdessä tuomioistuimessa.³⁷⁶ Rikosasiat tulee kuitenkin käsitellä vastaajan oikeusturvan vuoksi ripeästi, joten tutkimuksen kohdistuminen rikosasioihin tasapainottaa hieman aikavälin ongelmaa. Ympäristörikosten osalta tutkimuksen mukaisempi tutkimusväli lienee neljästä vuodesta ylöspäin, mutta tämän tutkimuksen puitteissa se ei kuitenkaan ollut mahdollista lähinnä aineiston hankalan keräämisen, saatavuuden ja maksullisuuden vuoksi. Tutkimuksen luotettavuuden osalta validiteetin pitäisi toteutua hyvin, koska aineistosta tarkastellut asiat ovat yksiselitteisiä. Reliabiliteetin osalta tutkimuksen toistettavuus ei välttämättä toteudu täysin. Tutkimuslöydökset ja aineistosta löydetty seikat riippuvat tutkijan omasta intuitiosta, järjestykyvyydestä ja yhdistämis-

³⁷² Tuomioista ei aina ole nähtävissä, mihin rikoksiin asianomistaja-asema kohdistuu. Aineistossa on tapauksia, joissa on useampi syytekohta, ja syytteessä olevat teot eivät liity toisiinsa millään tavalla. Esimerkiksi yhdessä tapauksessa oli ympäristörikkomuksen ohella törkeä kotirauhan rikkominen.

³⁷³ Keinänen–Väätänen 2015, s. 7.

³⁷⁴ Keinänen–Väätänen 2015, s. 12.

³⁷⁵ Niemi 2010, s. 107.

³⁷⁶ Vuonna 2016 keskimääräinen käsittelyaika laajoissa riita-asioissa oli 12,3 kuukautta, istunnossa ratkaistujen kaikkien riita-asioiden keskimääräinen käsittelyaika oli 14,1 kuukautta, Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2016.

ja luokittamisvalmiuksista, jotka tämän tutkimuksen puitteissa keskittyvät Access to Justice -teemaan.³⁷⁷ Näiltä osin toisista lähtökohdista tuleva tutkija voi päätyä perustellusti erilaisiin painotuksiin.

6.2 Tuloksia vuonna 2015

Vuonna 2015 kärjäoikeuksissa ratkaistuja tutkimuksen tapauksia oli 39 kappaletta. Vain 25 jutussa eli 64 %:ssa jutuista oli asianomistaja. Näistä asianomistajajutuista 52 % oli sellaisia, joissa oli vain yksi asianomistaja. Kahdeksassa tapauksessa, eli 32 %:ssa asianomistajajutuista oli yksityishenkilö asianomistajana. Useimmiten asianomistajaksi oli merkitty alueellinen ELY-keskus. Asianomistajia oli enimmillään jutuissa vain neljä.

Kuudessa asiassa eli 15 %:ssa jutuista oli vaadittu yksityisoikeudellisia vaatimuksia. Vaatimuksia oli määrällisesti seitsemän ja kaikki vaatimukset oli käsitelty rikosprosessin yhteydessä. Vaatimuksen esittäjät olivat kaikissa tapauksissa oikeushenkilöitä. Vaatimuksista vain viisi oli euromääräisiä, kahdessa muussa vaatimuksessa toisessa esitettiin ennallistamisvelvoite ja toisessa alueen siivous ja ennallistaminen olivat kesken, eikä määrällistä vaatimusta pystytty vielä esittämään. Euromääräiset vaatimukset koskivat jälkiveroa, siivousta, vahingonkorvausta näytteenotosta, matkakustannuksia viranomaisvalvonnasta ja esinevahinkoa. Vaatimusten yhteismäärä oli 124 785,44 euroa, vaatimusten keskiarvo oli 24 957,09 euroa ja mediaani 2206,62 euroa. Mediaani antaa todenmukaisimman kuvan vaatimuksista, sillä aineistossa oli yksi 112 500 euron suuruinen Tullin jälkiverovaatimus muiden vaatimusten jäädessä alle 10 000 euroon. Kaikki vaatimukset esitettiin jätejutuissa tai maaperän pilaamistapauksissa.

Kaikkia vaatimuksia ei tuomittu maksettavaksi, sillä kaksi vaatimuksista hylättiin sellaisenaan. Esinevahingon korvaamista vaatineen katsottiin olevan velvollinen hakemaan korvaus liikennevakuutuksesta, koska tapaukseen liittyi ajoneuvo. Kuultavan asemassa olleen kaupungin esittämä vahingonkorvausvaatimus valvontamatkoilta hylättiin, koska se katsottiin jääneen näyttämättä. Kolmessa tuomitussa jutussa vaatimuksia alennettiin tai soviteltiin. Yhdessä jutussa osa vaaditusta korvaussummasta hylättiin selvittämättömänä ja toisessa paikallinen ELY-keskus suostui sovittelemaan vaatimusta vastaajan taloudellisen tilanteen vuoksi.

³⁷⁷ Niemi 2010, s. 105, Keinänen-Väättänen 2015, s. 11–14.

Huomattavin alennus kohdistui verovaatimukseen: käräjäoikeus tuomitsi 3 000 euroa vaadittun 112 500 euron sijasta.³⁷⁸

Taulukko 4. Vaaditut ja tuomitut vahingonkorvaukset vuonna 2015.

	€	kpl
Vahingonkorvauksia vaadittu	124 785	5
Vahingonkorvauksia tuomittu	9 109	3

Vuoden 2015 osalta tulokset ovat lopulta laihoja tutkimuksen viitekehystä ajatellen. Kollektiivisesti luokiteltavia tapauksia ei ollut yhtäkään. Jutuissa oli asianomistaja 2/3 tapauksista ja puolessa näistä asianomistajajutuista oli vain yksi asianomistaja. Asianomistajiaakin oli enimmillään vain neljä juttua kohti. 15 %:ssa juttuja oli esitetty vaatimuksia eikä yksityishenkilöiden ajamia siviilivaateita ollut aineistossa yhtäkään. Kaikista jutuista 20 %:ssa oli yksityishenkilö asianomistajana.

6.3 Tuloksia vuonna 2016

Vuonna 2016 käräjäoikeuksissa ratkaisuja tapauksia oli 32 kappaletta. 26 asiassa eli 81 %:ssa oli asianomistajia. Näistä asianomistajajutuista 38 % oli sellaisia, joissa oli yksi asianomistaja. Yhdeksässä tapauksessa, eli 34 %:ssa asianomistajajutuissa oli yksityishenkilö asianomistajana. 92 %:ssa asianomistajajutuista oli ainakin yksi oikeushenkilö asianomistajana. Lukuun ottamatta Talvivaaraa, asianomistajia oli enimmillään tapauksissa vain neljä kuten vuonna 2015. Useimmiten asianomistajaksi oli merkitty alueellinen ELY-keskus. Lukuun ottamatta Talvivaara-tapauksen vaatimuksia, vaatimuksia oli esittänyt viisi oikeushenkilöä ja kuusi yksityishenkilöä.

Kymmenessä asiassa eli 31 %:ssa juttuja oli esitetty yksityisoikeudellisia vaatimuksia. Erilisiä vaatimuksia oli yhteensä 11 pois lukien Talvivaaran 142 vaatimusta. Vuoden kokonaismäärä oli siis 153. Talvivaaran osalta vaatimukset ja niiden lajit on käsitelty tarkemmin

³⁷⁸ Korvausvaatimuksen kutistuminen johtui syytteessä vaaditun teonkuvauksen supistumisesta: vastaajan syyksi oli lopulta tuomittu 50 tonnin jätteen hautaaminen, kun syytteessä määräksi oli arvioitu 2 250 tonnia. Maksamatta jäänyt jätevero määräytyi tonneittain.

luvussa 5.2, joten vuoden 2016 tulokset käsitellään seuraavaksi ilman Talvivaaraa koskevia tietoja.

Esitetyistä 11:ssä vaatimuksesta kuudessa vaatimuksessa oli esitetty käräjäoikeusvaiheessa määrällinen korvausvaatimus. Kolmessa vaatimuksessa oli vaadittu korvausta vahingon siivoamisesta ja ennallistamisesta ja kahdessa vaatimuksessa korvausta oli vaadittu maisema-haista. Näiden lisäksi korvausta oli vaadittu tutkimuskustannuksista ja kaadetuista puista. Vaatimusten euromäärä oli yhteensä 30295,52e, ja vaatimusten keskiarvo oli 5049,00e. Kaikki kuusi vaatimusta oli tuomittu korvattavaksi käräjäoikeuden tuomiossa, mutta neljä oli tuomittu sellaisenaan.

Taulukko 5. Vaaditut ja tuomitut vahingonkorvaukset vuonna 2016.

	€	kpl
Vahingonkorvauksia vaadittu	30 296	6
Vahingonkorvauksia tuo- mittu	28 621	6

Kahdessa tapauksessa käräjäoikeus oli kohtuullistanut vaatimusta. Käräjäoikeus oli katsonut toisessa vaatimuksessa, että yksityishenkilön vaatima korvaus hänen omistamansa kiinteis-tön siivoamisesta oli kohtuullisena puolet vaaditusta. Vaadittu määrä oli 160 euroa, josta käräjäoikeus oli tuominnut 80 euroa.³⁷⁹ Tapaus on hyvä esimerkki tyypillisestä ympäristö-vahingonkäräjistä, joskaan se ei korvausvaatimusesimerkkinä ole edustava aineistossa. Ky-seisen ympäristörikoksen tekotapa sen sijaan hyvin yleinen. Vuonna 2016 ratkaistuista asi-oista 65 %:ssa oli kyse jätteiden hävittämisestä tai varastoimisesta. Tapauksessa vahingon kärsinyt omistaa kiinteistön, jonne vastaaja on hävittänyt tai varastoinut jätteitä. Kyseessä tapauksen kokonaiskorvausvaatimus oli 217,10 euroa – eli pieni ja käytännössä yksinään prosessikelvoton. Adheesioprosessi antoi vaivattoman mahdollisuuden tässä tapauksessa saada oikeussuojaa vaatimukselle, vaikka käräjäoikeuden päätöstä siivouskuluja kohtuul-listamisesta voi moittia. Asianomistaja oli esittänyt siivouskuluista yksityiskohtaisen laskel-man, jossa siivouksesta oli vaadittu henkilötyön osalta 160 euroa.³⁸⁰ Jos asianomistaja olisi teettänyt siivouksen esimerkiksi ulkopuolisella yrityksellä ja vaatinut laskun loppusumman

³⁷⁹ Etelä-Pohjanmaan käräjäoikeus 22.11.2016 tuomio 148958.

³⁸⁰ Laskelma perustui kahden aikuisen 8 tunnin siivousaikaan, ja tunnin á-hinta on ollut laskelmassa 20 eu-roa. Loput vaatimuksesta koostui yksilöidyistä siivousvälineistä ja matkakuluista jäteasemille.

verran korvausta, olisi korvaus todennäköisesti tuomittu sellaisenaan. Muissa vuoden 2016 siivoustapauksissa nimittäin siivouskulut tuomittiin sellaisenaan esitetyn laskun perusteella. Asianomistajan voinee sanoa kärsineen siitä, että hän halusi itse hoitaa asian.

Kymmenessä vaatimusasiasta kahdeksassa vaatimukset oli käsitelty rikosasian yhteydessä, ja kahdessa asiassa vaatimukset oli eroteltu. Ensimmäinen erottamisratkaisu oli Talvivaara-tapaus ja toinen liittyi jätteiden hävittämiseen. Tuomiossa oli vain maininta yksityisoikeudellisten vaatimusten erottamisesta erillisellä aiemmalla käsittelyratkaisulla. Erotettu asia on käräjäoikeuden mukaan edelleen vireillä ja odottaa hovioikeuden ratkaisua rikosasiassa. Itse käsittelyratkaisua ei ollut saatavilla tutkimukseen. Molemmissa tapauksissa asianomistajan asema on ollut tyytyä odottamaan epävarmana tulevaa.

6.4 Johtopäätöksiä

Tutkimusteeman kannalta tulokset ovat harmillisia. Aineiston perusteella on todettava, että ympäristövahinkojen perusteella vaaditaan yksityisoikeudellisia vaatimuksia suhteellisen harvoin rikosprosessin yhteydessä. Molempien vuosien perusteella vain 23 %:ssa ympäristörikosjuttuja oli esitetty yksityisoikeudellisia vaatimuksia. Toisaalta luku on suhteutettava rikostyyppiin. Kuten aiemmin on esitetty, tunnusmerkistöteot mahdollistavat sellaiset tekemuodot, joista ei aiheudu suoraa aineellista ja euromääräistä vahinkoa kenellekään. Siihen nähden se, että joka viidennessä rikosasiassa esitetään vaatimuksia, on kohtalaisen hyvä tulos. Toisaalta aineistossa on eniten ja toiseksi eniten edustettuna sellaiset tekemuodot, joihin voisi olettaa liittyvän enemmän korvausvaatimuksia. Aineistossa oli eniten jätteiden hävittämiseen ja varastointiin liittyviä juttuja ja juttuja, joissa oli aiheutettu öljyllä maaperän tai vesistön tai pohjaveden pilaantuminen. Tällaisissa tapauksissa vahingon kohteena on lähes aina kiinteistö, jolla on useimmiten omistaja. Omistajalle aiheutunee kaikenlaista vahinkoa toiminnasta. Tämän tutkimuksen aineistossa oli jätteiden hävittämiseen ja akkuihin liittyneitä juttuja oli yhteensä 61 %. Luvut ovat yhteneviä vuosien 2009–2013 tekemuotojen kanssa, kun aineistoa vertaillaan *Launiaisen* tekemään empiirisen tutkimukseen.³⁸¹ Vuosina 2009–2013 jätteiden hävittämiseen ja akkuihin liittyneitä juttuja oli 55 %.³⁸²

³⁸¹ Launiainen on tutkimuksessaan keskittynyt rikoshyötyyn ja siihen liittyviin kysymyksiin, mutta löydöksissä ja johtopäätöksissä on vertailukelpoista aineistoa tämänkin tutkimuksen kysymyksiä ajatellen, Launiainen 2016, s. 337–354.

³⁸² Launiainen 2016, s. 341.

Tuomioasiakirjoista ei välttämättä paljastu koko totuus. Voi olla, että oikeudenkäynnin ulkopuolella on tapahtunut muita seikkoja, ja vahingonkärsijä onkin saanut jo jonkinlaisen hyvityksen tai korjauksen vahingolleen. Eräässä aineiston tapauksessa oli mainittu, että vastaaja oli puhdistanut omalla kustannuksellaan pilaantuneen maaperän, eikä asiassa siten oltu esitetty vaatimuksia. Vastaaja sittemmin vapautettiin samassa tapauksessa syytteistä. Tapauksissa, joissa vastaajana on vielä toimintaa harjoittava oikeushenkilö ja vahinko aiheutuu liiketoiminnan yhteydessä, yritys korjaa ja ennallistaa yleensä itse vahingon jo ennen rikosoikeudenkäynnin käynnistymistä.³⁸³ Useimmiten kannustimena lienee yrityksen maineen palauttaminen.

Tehdyn tutkimuksen pienuuden vuoksi ei voida tehdä kovin yleisiä johtopäätöksiä. Kahden vuoden osalta on kuitenkin todettavissa, että kollektiivisia ympäristörikoksia on tapahtunut vain yksi, Talvivaara. Kaikki muut tapaukset jäivät asianomistajamäärissä huomattavasti alle sen määrän, jota voitaisiin pitää joukkona kollektiivisen oikeuden näkökulmasta. Todettakoon myös, että tavanomaisin tekotyyppi, jätteiden hävittäminen, johtanee vain hyvin harvoin monen henkilön kärsimään vahinkoon. Harvinaiset ja isot ympäristön turmelemiset ovat potentiaalisempia vahingonaiheuttajia, ja ne ovat kaikkien – luonnon ja ihmisten – kannalta onneksi edelleen harvinaisia. Toisaalta vahingonkärsijää ei lämmitä olla harvinaisen rikoksen uhri, jos keinoja saada vahinko korvatuksi ei ole.

7 Lopuksi

Tutkimuksen osalta kollektiivinen oikeuksiin pääsy ympäristörikosasioissa näyttää kovin vaikealta. Vahingonkärsijä kohtaa varsin monia esteitä. Oma tietotaito ja ymmärrys asiasta rajoittavat asian menestyksestä hoitamista ja taloudelliseen riskiin ei saa helposti apua oikeusturvavakuutuksesta tai oikeusavusta. Riippuen vahingosta korvausmenettely voi jakautua moneen eri paikkaan ja sillä voi olla monta eri muotoa. Valittu menettely ei välttämättä sovi ollenkaan korvauksen hakemiseen, vastaaja on varaton tai häntä ei tuomita. Valtion

³⁸³ Helsingin syyttäväviraston kihlakunnansyyttäjä Tommi Hietanen marraskuussa 2017. Esimerkkinä Helsingissä tapahtunut Mätäjoen liuotinvuoto, joka johti joen pilaantumiseen ja kalakannan kuolemiseen: vastaajayritys osallistui aktiivisesti joen puhdistamiseen. ”Mätäjoen turmelija aktiivisesti mukana joen kunnostuksessa”, Yle 10.7.2013. Sittemmin Helsingin käräjäoikeus hylkäsi syytteet.

ympäristövahinkovakuutusjärjestelmän kokonaiskorvaussumma ei riitä isojen vahinkojen korvaamiseen ja järjestelmä muodostaa käytännön hakemusta ajatellen mutkikkaan polun. Vähemmästäkin lannistuu.

Missä vaiheessa oikeuksiin pääsemättömyys on niin laajaa, että koko lainkäyttöjärjestelmän legitimiteetti kärsii?³⁸⁴ Jos oikeusjärjestelmä ja lainsäädäntö lupaa oikeussuojan, mutta sitä ei voida toteuttaa, on legitimiteettikriisiksi kutsuttu tilanne lähellä. Kansalaisten usko ja luottamus olemassa oleviin instituutioihin heikkenee ja romahtaa, eikä sellainen ole yhteiskunnallisen kehityksen kannalta toivottavaa.³⁸⁵ Ajatus kuulostaa radikaalilta, mutta ei ole asiallisesti kaukana kansalaisten mielipiteestä. ”Nämä oikeudenkäynnit ovat ihan yhtä tyhjää pehnausta ja yhteiskunnan rahojen tuhlausta”, totesi eräskin Talvivaara-tapauksen vahinkoa kärsinyt maanomistaja.³⁸⁶ Menettely ja menettelyä koskevat säädökset vaikuttavat siihen, luottavatko kansalaiset tuomioistuimiin.³⁸⁷ Professori *Kokko* onkin todennut, että Talvivaara on hyvä esimerkki ja opetus siitä, miten lainsäädäntöä voisi rakentaa paremmin, jotta yritysten ympäristövastuun yksityisoikeudellinen, julkisoikeudellinen ja rikosoikeudellinen puoli toimisi kokonaisuutena. Vahingonkärsijä ei saisi joutua tilanteeseen, jossa hän ei saa mitään korvausta ympäristövahingosta, koska prosessiin liittyy vaikeuksia.³⁸⁸ Muodollinen oikeus ei saisi koskaan syrjäyttää aineellista oikeutta.³⁸⁹

Cappelletti on todennut jo vuonna 1989, että ihmisten tunne oikeudenkäytön ulottumattomissa olemisesta ja/tai vieraantuminen virallisesta oikeudenkäytöstä voidaan voittaa vain toteuttamalla prosessissa sen hetken yhteiskunnan perustavanlaatuisia arvoja.³⁹⁰ Tällainen arvo on kautta aikain ollut rikoksen uhrin muistaminen ja oikeudenmukainen oikeudenkäynti, jossa myös tavallinen ihminen saa oikeussuojaa vaatimuksilleen – joko yksin tai yhdessä monien muiden tavallisten ihmisten kanssa.

³⁸⁴ Koulumäki 2017, s. 107.

³⁸⁵ Kekkonen 2014, s. 241.

³⁸⁶ Yle Uutiset 17.9.2016.

³⁸⁷ Tala 2002, s. 9–10, Ervasti– de Godzinsky, s. 177.

³⁸⁸ Yle Uutiset 17.9.2016a.

³⁸⁹ Aarnio 1989, s. 19.

³⁹⁰ Cappelletti 1989, s. 267.